

NEMES
JÁNOS

523
N 45

RÁKOSI MÁTYÁS
SZÜLETÉSNAPJA

Nemes János

Rákosi Mátyás
születésnapja

LÁNG KIADÓ · 1988

A könyvben szereplő fényképeket
a Kossuth Könyvkiadó,
a Magyar Távirati Iroda és
a Munkásmozgalmi Múzeum
bocsátotta rendelkezésünkre.

A kiadásért felel a Láng Kiadó igazgatója.
Szedés és nyomás: Pécsi Szikra Nyomda, 88-2777
Felelős vezető: Farkas Gábor igazgató.
Terjedelem: 11 (A/5) ív.
ISBN 963 02 6151 0

Tartalomjegyzék

Szerette Rákosit?	4
I. Hétországra szóló születésnap	8
A sztálini minta	9
Munkában a retusőr.....	11
Az intimitás határai	17
Magyar írók Rákosi Mátyásról.....	23
Első lányát Mátyásnak keresztelte.....	28
Rákosi túlteljesítette vállalását	36
Ajándék-kiállítás	40
... a rózsában bokáig	46
II. Életrajzi vázlat	51
Újra a Szovjetunióban.....	54
A felszabadulás utáni évek	59
A szalámi-taktika	68
Egyesülés helyett beolvasztás	72
Huszáros támadás a szervezetekért	80
Versenyben a túlteljesítésért	83
A Rajk per	91
Leszálló ágon	95
Újra támadásban	99
A XX. kongresszus értelmezője	102
Tizenöt év száműzetésben	105
III. Rákosi-iratok	108
A szociáldemokraták	109
Szövetségi politika, népfront.....	112
A jugoszláv ügy.....	119
Nemzetközi kérdések, külpolitika.....	123
Az ellenségkép	128
A reformok ellenfele	130
A visszafordítás harcosa	132
Kérdések Rákosihoz	137
A felelősségről és a rehabilitációról.....	145
Utóvédharcban.....	150
A „helyi” személyi kultusz.....	154
Gerő Ernő a rossz szellem.....	162
A stílus.....	168

Szerette Rákosit?

Ezt a kérdést szegezte nekem egy élesnyelvű riporternő az újságírói pályámról szóló rádióinterjúban, miután tisztáztuk, hogy egyik szervezője voltam a Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára rendezett ünnepségeknek, és szerkesztője az erre az alkalomra megjelentetett *Rákosi Mátyás élete képekben* című kötetnek.

Váratlanul ért a kérdés. Valóban, milyenek voltak valaha személyes érzelmeim Rákosi Mátyás iránt? Ez, legalábbis az utóbbi három évtizedben fel sem ötlött bennem. Kezdtem is magyarázgatni: „Hm, szerettem-e? A szeretet nagyon szubjektív viszonyt feltételez. Tiszteltem, nagyra tartottam, felnéztem rá...” *Advocatus diaboli*-m félbeszakított, és amolyan kérdő-állító hangsúllyal megismételte: „Szóval, szerette Rákosit?” – „Szerettem” – volt a válaszom.

Mindezt azért idézem fel most, amikor ezt az írásomat olvasóim figyelmébe ajánlom, mert jelezni szeretném, milyen szándék vezérelt abban, hogy megismerkedjem Rákosi Mátyással. Tudni akartam, hogy mi rejtett oly ellentmondásos politikusi személyiségében. Hiszen valóban volt idő, amikor sokakat lenyűgözött a felszabadulás utáni, elkötelezetten politizáló nemzedék a hozzám hasonló kommunisták tíz- és százezerei közül. Azután eljött a kiábrándulás ideje, megismertük a tényeket és a történetek megrázó hatására eluralkodott rajtunk a harag és a megvetés. E kínos átértékelésnek együtt kellett járnia az önvizsgálattal is. Keresni kellett, miért hittünk – de jobb, ha itt már áttérek az egyes szám első személyre –, miért hittem neki fenntartás és kétkedés nélkül?

Ezért kezdtem behatóbban a valódi Rákosi Mátyással foglalkozni.

A kötet első fejezete emlékezéseimet tartalmazza. A párt és az állam vezetése 1952 márciusában Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára országos ünnepségeket szervezett. Több, érdemeit méltató és személyét isteníő kötet jelent meg ebből az alkalomból. A legrepresentatívabb közülük a *Rákosi Mátyás élete képekben* és a *Magyar írók Rákosi Mátyásról* című munkák voltak. Vezető szerepem volt a képes album szerkesztésében, és az írók tiszteletét kifejező kötet születésének is közvetlen tanúja voltam. Az operaházi díszünnepség rendezésének hasonlóképpen.

E rendezvénysorozat kapcsán számos olyan tényt ismerem meg, amely jellemző a korra, és a dicsőítés mai szemmel nem egyszerűen elképesztőnek számító, hanem komikus (vagy inkább tragikomikus?) megnyilvánulását is alkalmam volt megfigyelni.

Ezzel együtt jár, hogy a hamisítás technikáját is minden megfontolás nélkül gyakoroltuk, gyakoroltam a tevékenykedés idején, mert mély meggyőződésünk volt, hogy ilyen fontos ügyekben ez megengedett.

A könyv második fejezete, az életrajzi vázlat egy 1982-ben készült tanulmányféle. Rövidített változata megjelent a *Társadalmi Szemle* 1983. évi 1. számában, majd egy évre rá a *Politikuspályák* című kötetben a Kossuth Könyvkiadónál. Most a teljes szöveg olvasható, lényegében változatlan formában. Csak ott igazítottam rajta, ahol ez elkerülhetetlen volt, mert a megírása óta eltelt hat év alatt felszínre került dokumentumok miatt korrigálni kellett néhány pontatlanságot, tévedést.

A harmadik fejezet története a következő. Az *Életrajzi vázlat* megjelenése után tovább dolgoztam, hogy az egész életpályát ábrázoló átfogó és mélyebb munkát, egy Rákosi-életrajzot tartalmazó könyvet jelentethessek meg. Ehhez azonban meg kellett ismernem a levéltárakban található anyagokat. Az életrajzi vázlatot ugyanis, szinte kizárólag, Rákosi Mátyás kiadott

műveiben vagy az újságokban megjelent beszédei, illetőleg történeti munkákban és tanulmányokban publikált dokumentumok alapján írtam. Ezek is forrásul szolgáltak az elemzéshez, de tudtam, hogy a levéltárakban még fontos dokumentumok lapulnak.

Éveken át többször próbálkoztam, hogy engedélyt kapjak a kutatásra. Megtagadták. Az MSZMP felelős központi bizottsági titkára – mert ilyen magas szintű döntés szükségeltetett az archívumokban őrzött anyagokba való betekintéshez – hihetőleg nem látta még elérkezettnek az időt Rákosi Mátyás és körének ténykedését mélyebben megvilágító dokumentumok közlésére.

Azután 1987 őszén, feltehetőleg a legújabbkori magyar történelem „fehér foltjai” feltárásának akciója keretében, engedélyt kaptam, hogy a Párttörténeti Intézet Archívumában mintegy háromezer lapnyi iratot átnézhessek. Nem „hétpecsétes titkok” voltak ezek, hiszen sem a párt vezető szerveinek üléseiről készült jegyzőkönyvek, sem egyes, csak irattári megőrzésre készült emlékezések, önéletrajzi vázlatok, sem más dokumentumok nem tartoznak a kutatásra „feloldott” és rendelkezésemre bocsátott anyagok kategóriájába.

De amint kiderült, az említett dossziék is sok olyan, Rákosinak és környezetének köréből származó tény, bizonyítékot őriztek, amelyekre a hozzáférhető források – tehát az *Életrajzi vázlat*-ban felhasznált anyagok – gyakran csak „megszelídített” formában utalnak. Emellett a dossziékból új adatok is előkerültek. (A *Rákosi-iratok* dokumentumaiból egyébként egy rövidebb cikk erejéig a *Mozgó Világ* című folyóirat 1988. évi 6. számában szemelgettem.)

Itt jegyzem meg, hogy Rákosiról alkotott képem e hat év, tehát első munkám elkészítése óta alapvetően nem változott, de az. említett források megismerése tovább árnyalta a képet. Rá-

kosinak azon okfejtései, melyeket nem a nyilvánosságnak szánt – mert hiszen a *Rákosi-iratok* túlnyomóan a szűkebb körben elmondott beszédeit, hozzászólásait tartalmazzák – még lesújtóbbak voltak: nemcsak ismert téveszméiről tanúskodtak, de gátlástalanságát, az emberek iránti megvetését és nem egyszer cinizmusát is megmutatták.

A kutatást tovább folytatom, mert remélem, hogy a titkosan kezelt, zárt anyagokba is betekintést nyerhetek végre. Akkor nem csupán árnyaltabb lehet a Rákosi-kép, hanem minden részletet – olyanokat is, amelyeknél e kötetben is olykor kénytelen voltam a feltételezésnél megmaradni – hiteles tényekkel bizonyíthatok. A tervem az, hogy ennek alapján megírjam a teljes, átfogó Rákosi-életrajzot.

A szerző

I. Hétországra szóló születésnap

„Széttéphetetlen egységbe kovácsol bennünket a hű szeretet a legelső magyar ember, Rákosi Mátyás iránt” – e szavakkal köszöntötte 1952. március 8-án, az operaházi díszünnepség megnyitóbeszédében a hatvanéves ünnepeltet az akkori miniszterelnök.

Dobi István a címet-rangot Vörösmarty Mihálytól kölcsönözte, aki jó 110 esztendővel azelőtt „Fóti dal” című versében így írt:

*A legelső magyar ember
A király:
Érte minden honfi karja
Készen áll.
Lelje népe boldogságán
Örömét,
S hír, szerencse koszorúzza
Szent fejét!*

Igazságtalan volna Dobi Istvánt kárhoztatni a király-Rákosi asszociációért és még kevésbé, hogy a legelső magyar embernek nevezve hűségnyilatkozatot tett az ünnepeltnek. Tartalmilag és hangulatilag csak kifejezte, ismételte, amit hetek óta mindenütt hallott, olvasott, amitől egy egész ország hangos volt, amiben kétkezi dolgozók és a szellem emberei, művészek és tudósok, párttagok és pártonkízüliek, fiatalok és vének, egyszerűen minden rendű és rangú ember egymással versengett: ki tudja a legszebben dicsőíteni a hatvanéves Rákosi Mátyást. Hogy mennyi volt ebben a gratuláció-áradatban a „hű szeretet” és mennyi a vezényelt színjáték, netán fenyegető kényszer? Ki tudná ezt még így, utólag is lemérni? De állíthatom – és az egykori, magukat tárgyilagosan látó kortársak ezt bizonyára meg-

erősítik – száz- és százezrek, talán több millió ember szívesen köszöntötte Rákosit.

Mindezt azért is bocsátottam előre, hogy – mai ismereteinkkel és ízlésünkkel olvasva az itt következő, sokszor elképesztő születésnap megnyilvánulásokat, ezeket a tragikomikus tirádákat ne csak ítélkezzünk, hanem értelmezzünk is.

A sztálini minta

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága még 1951 őszen, amint akkoriban közölték velem is, Rákosi Mátyás távollétében – és miért ne higgyem el, hogy annyi jó ízlés volt e testület tagjaiban, hogy nem az érdekelt jelenlétében tárgyaltak – határozatot hozott a párt főtitkára születésnapjának megünneplésére. A megrendezésre, megszervezésre saját kebelükből bizottságot választottak, amelynek vezetője Révai József lett. Ő azonban pozíciójánál fogva, hiszen titkárként az egész szellemi-kulturális-ideológiai terület pártirányításáért felelt és a népművelési miniszter tisztét is betöltötte, csak a legfelsőbb döntnök szerepét játszhatta. Az ügy természeténél fogva az akciót Horváth Márton, szintén a Politikai Bizottság tagja, a Központi Vezetőség agitációs- és propagandaosztályának vezetője vezényelte. Természetes volt ez, minthogy a születésnap ünnepségek megrendezése nemcsak propagandisztikus, tömegkommunikációs tevékenység volt, hanem számos gazdasági, mozgalmi és nem kevés állami vonzattal is rendelkezett, sok szervvel, szervezettel kellett kapcsolatot tartania és együttműködnie. Minden szál Horváth Márton kezébe futott össze.

Akkor az MDP Központi Vezetősége agitációs- és propaganda osztályának voltam a munkatársa; feladatom a *Népnevelő* című városi és falusi változatban megjelenő heti kiadvány szerkesztése volt. Mint afféle íródeákot, a születésnap kiadványok, főleg a legfőbb, leginkább reprezentatív könyv, a *Rákosi Mátyás élete képekben* című album előkészítésébe vont be Horváth Már-

ton. De ezekben a hónapokban, eredeti feladatomtól mentesítve, a születésnap előkészületek és a rendezés más ügyeibe is bekapcsolódtam. Az emlékeimet adom itt közre.

A modell, a követett példa ezúttal is a Szovjetunió és Sztálin volt. 1949. december 21-én a Szovjetunióban grandiózus ünnepségsorozattal emlékeztek meg Sztálin hetvenedik születésnapjáról. A szervezők a dicsőítésnek minden eszközét bevetették. A párt vezetőitől kezdve egészen a helyi tisztségviselőig szóban és írásban mindenki Sztálint méltatta, minden foglalkozás és terület dolgozói cikkekben, tanulmányokban, sőt vastos kötetekben fejtegették, milyen meghatározó útmutatást kaptak tőle tevékenységükhöz. (A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a születésnapra összeállított kötete, *Sztálin és a szovjet tudomány* címmel magyarul is megjelent a pártkiadónál.) Brosúrák, albumok, tablók, plakátok, képek, jelvények tengere öntötte el az országot. Nem hiányozhattak a felajánlások sem (munkaversenyek a gyárakban, kolhozokban, jubileumi felajánlások még az óvodákban is.)

Magyarországon is hasonló ünneplést szerveztek, mindenben követve a szovjet mintát. Az üzletek kirakataiban, a plakátok és képek mellett, megjelentek az árult termékekből formált Sztálin-portrék és Sztálin-szobrok. Magyarországon is felajánlási mozgalom indult, főként az iparban és a mezőgazdaságban, de olyan foglalkozási ágakban és tevékenységekben is – például az oktatásban –, amelyekben a teljesítmények végképpen nem voltak mérhetők és összevethetők.

Sztálin születésnapjának magyarországi megünnepléséről így írt Rákosi Mátyás a párt központi napilapja, a *Szabad Nép* 1949. december 21-i számában: „Azok az ajándékok, melyeket Sztálin elvtárs születésnapjára küldtünk, s amelyek lelkes és szeretetteljes elkészítésében versenyzett a nemzet minden rétege, munkás és paraszt, mérnök és művész, férfi és nő, ifjú és

öreg, csak sejtetik a hálás magyar nép érzelmeit. De hogy mit jelent a dolgozó népünk számára Sztálin neve, azt minden szónál ékebben bizonyítja a sztálini munkafelajánlás.

Hosszú hónapok óta törtük magunkat, hogy a szocialista munkaverseny nálunk is gyökeret verjen és nem tudtunk átütő sikert elérni. De amikor azzal a kéréssel fordultunk a dolgozókhoz, hogy a szeretett Sztálin hetvenedik születésnapját munkafelajánlással ünnepeljék, egyszerre megtört a jég. Mint a víz a gátszakadásnál, úgy árad a teremő munka hulláma s mintegy varázsütésre megjelentek a magyar Sztahánovok, a Pozsonyiak, Muszkák és a többiek. Csak most, a sztálini felajánlással vált nálunk is a »becsület és dicsőség ügyévé« a munka. S most vált valóra nálunk a kantáta szava: »Sztálin nevével épül a világ!«.

Látni fogjuk, hogy Rákosi Mátyás születésnapj ünnepségeinek megrendezésénél is alkalmazták a munkafelajánlások sikeres módszerét. Az ő felmagasztalásában is hasonló a hangnem, a stílus, a jelzők és hasonlatok a három évvel korábban olvasottakra emlékeztetnek, azokra, amelyeket az ünnepelt istenítésekor maga Rákosi Mátyás használt: „A magyar nép Sztálinban nemcsak a kőszáli sast látja, de a dolgozók mély, egészséges ösztönével megérezte és meglátta a kőszáli sas, a korszakot formáló vezérférő alakja mögött a melegsívű, hús és vér embert. Megérezte és szívébe zárta az ezer gonddal küzdő dolgozók megértő barátját, az elnyomott nők felszabadítóját, az ifjúság előtt a jövő kapuját szélesre táró, mindannyiunkhoz emberileg közelálló »Sztálin apánkat«.

Munkában a retusőr

A Rákosi-díszalbum elkészítése a képek összegyűjtésével kezdődött. A felszabadulás utáni felvételek beszerzése nem okozott gondot, volt minden témához fölősen, csak válogatni kellett az archívumok anyagából. De az életút első öt évtizedéből bizony igen sovány volt a választék, hiszen két háború, for-

radalmi idők, majd a Horthy-rendszer Rákossal szemben nem éppen barátságos érzelmű korszaka pusztította az esetleges fényképanyagot. A fegyházban eltöltött 15 év alatt sem nyílt sok alkalom a fényképezkedésre. Az 1940 és 1945 között a Szovjetunióban töltött időből is csak elvétve került elő egy-egy felvétel. Mindenesetre a Magyar Munkásmozgalmi Intézetből (a Párttörténeti Intézet elődje) megkaptuk a teljes gyűjteményüket, amelyben persze sok volt a nagyon silány, amatőr felvétel, és például a Rákosi-perek idejéből, újságokban megjelent, reprodukálásra csak korlátozottan használható fénykép.

A gyerek- és ifjúkorból, meg a családról Rákosi Mátyás öccse, Bíró Zoltán, a Központi Vezetőség agitációs- és propagandaosztályának vezetőhelyettese adott át néhány fényképet egy kis csomagban. Érkeztek azután váratlan adományok is. Bizonyos özv. Flamm Bertalanné Budapestről, a Klauzál utca 30-ból január elején, a közelgő születésnap alkalmából küldött egy fényképet Rákosi Mátyásnak. Hogyan került hozzá, az nem derül ki leveléből. Rákosi mindenesetre a titkárának sajátkezűleg írt utasításban ezt közölte: „Megköszönni. A képet, amely 1913 őszén készült egy Hamburgból Londonba menő hajón, küldjük el Réti elvtársnak. I. 32. R.” (*Réti László a Munkásmozgalmi Intézet igazgatója volt. – N. J.*) Végül maga az ünnepelt is szolgáltat képanyaggal az albumhoz. Mikor nála voltam – erről még később szólok –, átadott néhány felvételt, így közöttük – erre pontosan emlékszem – egy darócruhás rab képét, amely a fegyházban készült róla. Még egy kicsit csodálkoztunk is, hogy ezt a dokumentumot rendelkezésünkre bocsátja, mert bizony nem volt valami előnyös a külseje ebben az öltözetben.

Igaz, ezen is, mint más silány minőségű és a nagy emberhez szerintünk, a szerkesztők szerint méltatlannak ítélt ábrázoláson, amennyire csak lehetett segítettünk. Mindenesetre ennek az albumnak főmunkatársa, úgy is mondhatnám, „ihletett alkotója” volt a retusőr.

Eredeti figura volt. Szégyellem, de a nevére nem emlékszem. Ha nem tévedek, az MTI fotószolgálatában dolgozott belső munkatársként, de lehet, hogy csak alkalmi megbízásokat teljesített ott. Ötvenes, jó megjelenésű, enyhén hullámosított szőke hajú, választékosan öltöző férfi volt. Hatalmas zöldköves pecsétgyűrűt viselt, nemesi címerre emlékeztető rajzolattal. Mozgása, viselkedése dzsentrí-származékra emlékeztetett. Az bizonyos, hogy mikor előálltam valamelyik fényképet javító, módosító vagy szépítő kívánsággal, a produkcóra készülő művész *grandezzá*jával vette kézbe a fotót, egészen finoman összeütötte a bokáját és kijelentette

– Ahogy óhajtod, kedves öcsém.

És a kedves öcsém bizony óhajtotta, sőt aggályosan szemlélgette és bírálgatta retusőrünk visszaszolgáltatott munkáját. Gyakran ismételtetett, mert hol ebben, hol abban a részletben vélte felfedezni valami zavarót, a szent üggyhöz és a nagy személyhez nem méltót. Kitűnő barátunk türelmesen tett eleget minden kívánságnak: ráncokat és bibircsókot tüntetett el, kemény vonásokat lágyított, lágyakat férfiasan keménnyé tett, megértőre varázsolt, némelyeket pedig szeretetre éhezőre formált, háttérrel teremtett, mellékalakot kiiktatott, szakállal, bajusszal, szemüveggel felismerhetetlenné tett olyan személyiséget, aki a politika pálfordulásai következtében – már visszamenőleg sem létezhetett stb.

Épületes dolog volt, amikor egy egész tablót formált át Rákosi Mátyás nagyobb dicsőségére. Sztálin hetvenedik születésnapján, a Nagy Színházban 1949. december 21-én tartott ünnepség díszelnökségét ábrázoló képet is kiválasztottuk az albumba.

A díszelnökségben a hosszú asztal mögött helyet foglalt mindenki, akit akkor vezető elvtársként tartottak számon a nemzetközi kommunista mozgalomban. Sokan voltak, így hát

csak több sorban fértek el. Az első volt természetesen a legrangosabb, ott ült, illetve állt Sztálin jobbján Mao Ce-tung, tőle kicsit távolabb Togliatti, baloldalt Dolores Ibarruri és a sor végén, Mikojan mellett, eléggé „besüppedve” – hiszen nagyon alacsony volt – Rákosi Mátyás. A népi-demokratikus országokból érkezett többi vezetőt, így a bolgár első titkárt, Cservenkovot, a csehszlovák miniszterelnököt, Sirokyt, a Német Szocialista Egységpárt főtitkárát, Ulbrichtot, Gheorghiu-Dejt, a román főtitkárt, a mongol első titkárt, Cedenbalt és persze másokat is hátrébb helyeztek el.

Igen ám, de ez a rangsorolás, amely politikailag kétségtelesenül hízelgő volt Rákosira, fotótechnikai okból – mivel az ilyen szoros tablófelvételen a mélységek nem kellően érzékelhetők – nem mutatkozott meg. Sőt, inkább úgy tűnt, hogy Rákosi a sor végén kullog.

Nagy gondban voltunk tehát. Még valakinek, isten ments, az a benyomása támad, hogy Cservenkov vagy Ulbricht megbecsültebb alakja a nemzetközi mozgalomnak, mint a mi Rákosi Mátyásunk.

Működésbe lépett hát kitűnő retusőrünk, aki menten eltüntette a képről a „riválisokat”. Az egyszerűség kedvéért mindet, hogy ne lehessen semmiféle találgatás, kombináció! Maradt az elnökségben – a szovjet vezetők mellett – Mao, Togliatti, Ibarruri és Rákosi. Felvételünkön az albumban csak ők négyen részesülhettek abban a megtiszteltetésben, hogy ott ültek, álltak Sztálin társaságában.

Azért írtam, hogy ültek vagy álltak, mert képmellékletünkben az elnökségről két képet közlünk. Az eredetit, amelyen mindenki ott áll és az ülő változatot, amelyet kezelésbe vettünk. Ha összehasonlítjuk a kettőt, menten kiderül, kik estek áldozatul Rákosit még magasabb piedesztálra emelő buzgalmuknak – és retusőrünk művészetének.

Olykor – szent ügy ide, szent ügy oda – elszégyelltem magam a sok hamisítás megrendeléséért és halkan-halványan mentegetőzést rebegtem. Barátunk emígyen nyugtatgatott:

– Sose gyötrődj kedves öcsém. Azt hiszed, hogy lovas-tengerészünk és a szépséges Purgly Magdolna (*Horthy kormányzó és felesége – N.J.*) nem szorult némi idealizálásra? Dehogynem. Úgy is hívtak engem a szakmában: a nagy idealizátor.

Szíve szerint mindenki vonzónak örökítené meg magát és különösen áll ez olyanokra, akik nap nap után a közvélemény vagy nagy nézősereg előtt szerepelnek. Így volt ezzel Rákosi Mátyás is, aki modellt ült Angelónak, a híres fényképésznek; legismertebb és legtöbbet reprodukált fényképe – az úgynevezett protokollportré, vagyis a „hivatalos”, mindenütt kifüggesztett felvétel – a nevezett mester műterméből került ki. Angelónak a Váci utcában volt az atelier-je és a felszabadulás előtt, sok évtizeden át az összes előkelőségnek, az egész művészvilágnak, a hölgytársadalom csillagainak csakúgy, mint a félvilági dámáknak hódolattal illetett és méregdrága megörökítője volt. Munkásvezérek nemigen tartoztak kliensei közé.

De következzenek retusőrünk legparádésabb teljesítményének története! Az csak természetes volt, hogy Rákosi nagy nemzetközi hírért és tekintélyért, valamint az internacionalizmus élő gyakorlatát bizonyítandó, fontos dokumentumnak szántuk az albumban azokat a felvételeket, amelyek megörökítették találkozásait az összes népi demokratikus ország kommunista vezetőjével és a nemzetközi munkásmozgalom legismertebb személyiségeivel. Összegyűjtöttük őket hiánytalan rendbe: ott volt Gottwaldtól Togliattiig mindenki. Csak egyvalaki hiányzott. A hazai és a külhoni, főleg szovjet archívumokban végzett leg-szorgosabb kutatás után sem találtunk olyan képet, amely Rákosit Sztálinnal együtt ábrázolná. A szerkesztőknek és mindenkinek, akivel konzultáltunk, az volt a véleménye: Sztálin és Rá-

kosi közös képe nélkül nem jelenhet meg egy ilyen album, hiszen ennek nemcsak a magyar-szovjet barátságot kell kifejeznie, hanem azt az alaptételt szükséges bizonyítania, hogy Rákosi Mátyás Sztálin legjobb magyar tanítványa és a nagy vezér igaz bizalmasa.

Ekkor született az ötlet: egy csoportképből próbáljuk meg elkülöníteni és egyesíteni a két vezért. 1948. február 13-án írták alá Moszkvában a magyar-szovjet barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Az ünnepélyes aktust – amelyen az asztalnál Dinnyés Lajos. miniszterelnök, illetve szovjet részről Vjacseszlav Molotov kézjegyükkel látják el az okmányt, mögöttük, ahogy az ilyenkor szokás, a két szerződő fél küldöttségei állnak – természetesen fényképeken örökítették meg és ezek meg is jelentek a magyar és szovjet sajtóban: Jellegtelen, unalmas, igazi protokoll-kép volt, egyik a sok száz vagy talán sok ezer szokványos kép közül, amelyen naponta unottan siklik el az újságolvasó szeme. De Sztálin és Rákosi is rajta volt! Mégpedig eléggé közel egymáshoz. Igaz, kívülük egész seregni személy volt még látható; Sztálin jobbán Vorosilovtól Kaganovicson keresztül egészen Malenkovig a pártvezetés prominensei és a tárgyaló küldöttség sarzsijai is szerepeltek. Rákosi társaságában Tildy Zoltán köztársaság elnöktől Szakasits Árpádon keresztül Veres Péterig a magyar koalíciós kormányküldöttség tagjai állnak. Igaz, az „elkülönítésre” kiszemelt két személy alakja és feje is – csoportkép lévén – kicsi volt, a kb. 25×15 cm-es méretű felvételen olyan másfél-másfél cm.

De a lelkesedés fűtötte buzgalom, meg persze a fotótechnika és főleg nagy idealizátorunk művészete segített. Retusőrünk kezelésbe vette az elég silány felvételt; itt nyisszantott, ott toldott, emitt nagyított, amott retusált, faborítást érzékeltető háttért varázsolt és kész volt a mű. (Most, erre a visszaemlékezésre készülve, a Munkásmozgalmi Múzeum fényképtárában

megtaláltam az átváltoztató produkció egy közbenső fázisát: az okmányt aláíró Molotov feje ezen még „belelóg” Sztálin alsó karjába; de az aztán igazán csekélység volt retusőrünk számára, hogy ezt eltüntesse és a generalisszimuszi egyenruha ujját a maga teljességében jelenítse meg.)

Nagyon büszkék voltunk a sikeres operációra. A bíráló, Horváth Márton is kedvtelve nézte az eredeti dokumentumot. De aztán megingott

– Rákosi elvtárs feje lehetne jobb is. A vonások elég kemények. Nem méltóságos és az erő sem sugárzik belőle.

– Tudjuk a gyengeségeket. De ebből az alapból végképpen nem lehetett többet, jobbat kihozni – érveltem.

– Hm, értem – mondotta Horváth Márton és a rá olyan jellemző kicsit ironikus, „mi-beavatottak-ismerjük-a-dörgést” mosolyával a szája szélén és szemében hozzátette: – De hát van jó protokoll fej, nem igaz?

Így is lőn. Mesterünk megint munkába vette a Sztálin-Rákosi fotót, nyisszantott, nagyított, kicsinyített, retusált és új fejet ragasztott. E cseles fejcserevel megszületett a kép. Mi az, hogy kép? Szimbólum

Az intimitás határai

Az albumhoz feltétlenül szükségünk volt egy színes portréra, festményre. Különben is ideje volt, hogy Rákosi Mátyást a festő ecsetjével is megörökítsék az utókor számára. Arcképéhez Rákosi modellt ült a kiválasztott művészcsoporthoz. Ennek hitelen történetével nem szolgálhatok, mert csak jó harminc évvel az esemény után olvastam folyóiratban az egyik szereplő visszaemlékezését. Csáki-Maronyák József emlékei szerint a pártközpont Akadémia utcai épületében félelmetes körülmények között – a bizalmatlan testőrség fürkésző tekintete és felügyelete alatt – kényszerültek a művészek a modellt ülő kényúr ked-

vében járni. Én csak az eredményt ismertem: Csáki-Maronyák József nagyon élethű, a korabeli esztétikai elvárásoknak megfelelő – az akkori minősítés szerint valódi szocreál – alkotása nyerte el a legnagyobb elismerést. Festményét megvásárolta az MDP Központi Vezetősége, Csáki-Maronyákot pedig 1952. március 15-én Kossuth-díjjal tüntették ki.

1985. március 23-án, a *Magyar Hírlap*-ban interjút közöltek a művésszel és az azokban a napokban hetvenötödik születésnapját ünneplő Csáki-Maronyáknak az újságíró feltette a kérdést: „Ön egy ma sokat vitatott időszakban, 1952-ben vehette át a Kossuth-díjat. Emiatt különféle vádak is érték. Tulajdonképpen miért is kapta?” A művész így válaszolt: „Vádak nem értek, csak azokat a bizonyos ötvenes éveket »értékelték« az utóbbi időben teljesen egyoldalúan, kiszakítva az akkori történelmi szituációból. (...) Én az embertől emberhez szólni tudó és akaró művészeti nyelvet, formát szeretem. A szabatos, közérthető beszédet tartom magamra nézve kötelezőnek az értelem alapjára építve, mint ahogy értelmes munka eredménye az is, amit mindennap táplálékomul megeszek. A kérdés második részére vonatkozóan, minden más állítással szemben a Kossuth-díjat az 1951-ben rendezett, kizárólag portrékból álló kiállításomért és a Mikus Sándorról festett portrémért kaptam.”

Nem vitatom Csáki-Maronyák József állítását, csak halkán megjegyzem: a díjat odaítélő bizottságnál egészen bizonyosan az is nyomott valamennyit a latban, hogy a művész a parádés Rákosi-portré alkotója. És nem értem, miért kellett a kérdésre ilyen dodonai választ adni. Ugyan miért ne festette volna meg egy nagymértékben a portrékra specializált művész, 1952-ben, a magyar közélet vezető figurájának a képét? Miért ne érezte volna egyenesen megtisztelőnek, de akár művészi kifejezési módja próbájának egy Rákosi-portré elkészítésére szóló felkérést, megbízatást? Amint Pátzay Pál sem tagadta sohasem, hogy a Rákosi-fejről érmet faragott, amely különben dombormű far-

mában a Rákosi-album kötet fedelére került és az operaházi díszünnepség meghívóján is látható volt. Tényleg, nem kell az embernek még visszamenőlegesen sem magát „kiszakítani az akkori történelmi szituációból”. (Félreértés ne essék, ezt nemcsak Csáki-Maronyáknak mondom, hanem sok „átértékelve” emlékezőnek.)

Csáki-Maronyák portréjával kapcsolatban meg egy személyes emlékemről szólok. Minthogy ennek a portrénak a színes, offszet eljárással sokszorosított másolatát a kötet első lapjára szántuk beragasztott képként, a szerkesztő-társammal együtt felkerestem a művészt műtermében. És vettem azt a bátorságot, hogy a Rákosi-kötet, pontosabban a sokszorosítási eljárás felelőseként, kisebb korrektúrákat javasoljak a képen. Már nem emlékszem, hogy milyeneket, de nem is ez a lényeg. Hanem az, hogy egy ifjú ember, mivel a „tévedhetetlenek és mindentudók” kasztjából jött és különleges felhatalmazás birtokosának érezte magát, szakmai, főleg műítéshi felkészültség nélkül instruálni (vagy cenzúrázni) merészelt egy akkor már jó két évtizede alkotó művészt.

A képzőművészek viszontagságairól szólva, az idők jellemzésére, ideiktatok még egy Rákosi születésnap i történetet. 1952 tavaszán, az országos tárlaton, a Rákosit ábrázoló művek természetesen előkelő helyet kaptak. R. M. A., a szakmai által – alkalmasint nem indokolatlanul – giccsestőnek tartott festő, beküldte a zsűrinek „Rákosi Mátyás tsz-tagokkal beszélget” című alkotását. A művet kegyetlenül kizsúrízték. Erre R. M. A. levelet írt Rákosi Mátyásnak, amelyben szelíden, sőt, szinte alázatosan közölte: tudomásul veszi a nagytekintélyű zsűri döntését, de fogadja el tőle a főtítká r ú r megbecsülése kifejezésekképen, születésnap i ajándékként festménye fényképét. Rákosi Mátyás csak annyit írt rá a levélre: „Mi ez?” és átküldte Horváth Mártonnak. Ő nem tudta, miképpen értelmezze a kérdést, egyetértésként vagy rosszallásként, mindenesetre bekérte a

művet, majd készítőjét is. Mivel valóban vitathatatlanul diletáns munka volt, az ügyben közreműködő szerkesztőtársam ezeket a jellegzetességeket emelte ki a Horváth Mártonnál lefolytatott referáláskor. De Horváth Márton helyreigazította:

– Ugyan, ki törődik ilyesmikkel. Nem látja, hogy az a R. M. A. sárgabőrűnek festette Rákosi elvtárs feleségét? De hiszen ő jakutka, és egyáltalán nem sárgabőrű. Ezt át kell festenie.

R. M. A. természetesen eleget tett a kívánságnak és a történethez az is hozzátartozik, hogy művét az Ernst Múzeumban kiállították.

1952. január közepe táján elkészült művünk első változata: fényképalbumról lévén szó, az oldalanként felkasírozott képek gyűjteménye. És ekkor következett az a pillanat, amelyet munkám legnagyobb jutalmának tekintettem. Engem bíztak meg, hogy a kéziratot dolgozószobájában bemutassam Rákosi Mátyásnak.

Ma persze érzem, tudom, milyen képtelen eljárás, hogy egy munkát az az ember ítél meg, az adja jóváhagyását, akiről szól. Annak idején ez meg sem fordult a fejemben, hiszen nem a mindennapi szokásoknak és etikának alárendelt földi halandót láttam Rákosi Mátyásban. Meg aztán munkált egy praktikus, szerkesztői szempont is: néhány kép keletkezési körülményeiről, a Rákosi társaságában látható személyek kilétéről hiteles adatokat szerezhettem.

Megilletődötten léptem a dolgozószobájába és valódi élmény volt, hogy háromnegyed órán keresztül, végiglapozgatva a kéziratot, hallgathattam Rákosi Mátyás magyarázatait, megjegyzéseit, a felvételek, különösen a régi időkből származottak által felidézett emlékeit. Mint már említettem, ez alkalommal kaptam tőle még néhány képet.

Egy kérdésben csendes vitába is keveredtem vele. Volt a bemutatott kéziraton, mégpedig a legelején, két felvétel a családi környezetből. Az egyik csecsemőként, a jól ismert „mosolyalbumos” beállításban, hasonfekve ábrázolta. A másik rövidnadrágos gyermekként a papa, a mama és számos testvére társaságában. E kettő ne legyen az albumban – jelentette ki. Én megkísértem véleménye megváltoztatására bírni. Úgy érveltem, hogy az ilyen intim, családi helyzetben ábrázoló képek kedveltek, az olvasóhoz emberközelbe hozzák a vezért. Nem tudtam meggyőzni. A két kép ki is maradt a könyvből.

Éppen, hogy visszaértem Rákosi Mátyás Akadémia utcai dolgozószerájából a közvetlen közelben lévő Nádor utcai szobába, csengett a telefon. Osztályvezető-helyettesem, Bíró Zoltán, Rákosi Mátyás öccse volt a vonal végén és figyelmeztetett: eszembe ne jusson a két letiltott képet nyomdába adni. Amiből nemcsak az következik, hogy Rákosi Mátyás szerette döntései végrehajtását ellenőrizni, hanem az is, hogy a renitenskedésnek nagyobb hajlamát feltételezte nálam, mint amekkora a sajátom volt.

Az album nyomdai munkáit az Athenaeum végezte, természetesen rohamtempóban és bizony nem irigylésre méltó körülmények között. A kézirat későn került hozzájuk, kisebb-nagyobb változtatások tömkelegét zúdítottuk rájuk és persze mindet sokszorosan ellenőriztünk, aminek nem túlságosan örültek a nyomdászok.

Egy nyomdai epizódot is őriz még emlékezetem. Már nem tudom, hogyan derült ki, hogy az egyik legérzékenyebb nyomdai művelet, az úgynevezett montírozás végrehajtója, az Athenaeum kitűnő szakembere, az akkor már kivégzett Rajk László egyik testvére. Mi, a szerkesztők-szervezők nem a tragikus szituáció miatt éreztük csapdában magunkat, hanem a felelősségtől rettentünk meg. Mi lesz, ha valami nyomdai hiba csú-

szik be, ami ebben a szakmában sohasem zárható ki? Horváth Mártonhoz fordultunk döntésért. Becsületére legyen mondva és józanságát mutatja, hogy nem kívánta Rajk montírozó mester leváltását. „Biztosak lehetünk, hogy a lehető legjobban fogja munkáját végezni” – mondotta.

A díszes kivitelű album, *Rákosi Mátyás élete képekben* időben megjelent a Szikra Könyvkiadónál. A kötetnek mellékterméke volt a Magyar Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Osztálya kiadásában megjelentetett öt egyíves falitáblából álló sorozat, amely „Rákosi Mátyás hősie harca a magyar népért” címet viselte. A falitábla-sorozatot, emlékezetem szerint, háromezer példányban nyomtatták ki abból a célból, hogy párthelyiségekben, művelődési otthonokban, tömegszervezetek helyiségeiben kiállítást rendezhessenek Rákosi életéről, munkásságáról.

Azért mondtam, hogy az album mellékterméke volt a szép kiállítású öt plakát, mert az azon látható mintegy hatvan képet annak felvételeiből választottuk ki. A mini kiállítás öt plakátját, szépen összehengergetve egy kürtődobozban küldte ki a címekre a pártkiadványok terjesztője – ahogy ez lenni szokott – bizony elkésve, közel a születésnaphoz.

Mekkora volt a megdöbbenésünk, amikor azt az utasítást kaptuk, hogy az egyik plakátot, emlékezetem szerint a 3. számút, táviratilag vissza kell rendelni minden címzettől. Kiderült, hogy a képen, amely Rákosi Mátyás 1940. őszi moszkvai érkezését és fogadtatását ábrázolta (akkor szabadult tizenöt év fegyház után és az 1848-as zászlókért cserélte ki a szovjet kormány), valakik egy olyan személyt ismertek fel, aki időközben a sztálini tisztogatások áldozata lett. Mester-retusőrünk kezelésbe vette a képet, szakállt, bajuszt, szemüveget varázsolt a *persona non grata* arcára, a vonásokon is módosított és így már rákerül-

hetett a falitáblára, amelyet természetesen újra kellett nyomni és pótlólagosan expediálni minden címzettnek.

Magyar írók Rákosi Mátyásról

Az album mellett, az írók munkája volt a másik reprezentatív születésnap kiadvány. 1952. március 8-án a *Szabad Nép* hírről adta „A magyar írók felajánlásaként, a Szépirodalmi Könyvkiadó prózai és költői antológiát adott ki *Magyar írók Rákosi Mátyásról* címmel. Harminchárom magyar író mondja el ebben a kötetben – versben, elbeszélésben, visszaemlékezésben – mindazt, ami életüket, munkásságukat elszakíthatatlanul Rákosi elvtárs életéhez, tevékenységéhez fűzi.”

E kötet szerkesztési munkálataihoz közvetlen közöm nem volt, de a szerkesztés a szomszédságomban zajlott, párhuzamosan az album előkészítésével, és a születésnap kiadványról folytatott megbeszélések révén ismerem valamelyest a körülményeket.

A kötet impresszumában ez áll: „Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója. A szerkesztésért felel: Réz Pál és Vas István. Műszaki felelős: Illés Endre. Megjelent 11.000 példányban. Budapesti Szikra Nyomda, V., Honvéd utca 10. Felelős vezető Radnóti Károly.” De Réz Pál és Vas István, valamint Illés Endre jószérivel csak a nevüket adták a könyvhöz. Az ugyancsak a Magyar Dolgozók Pártja Agitációs és Propaganda Osztályán készült, és Horváth Márton megbízása alapján Rényi Péter felügyelte a kötet elkészítését.

Úgy kezdődött, hogy a Magyar Írók Szövetsége körlevélben szólította fel tagjait, hogy a kötet számára küldjenek írást. Ezután következett a válogatás és a beérkezett kéziratok szerkesztése; ez utóbbi az akkori idők szellemének megfelelően, természetesen nemcsak, sőt nem is elsősorban irodalmi megítélést vagy formai változtatást jelentett, hanem politikai, eseten-

ként kifejezetten taktikai szempontok érvényesítését. Mivel a kötetről és az abban vállalt szerepről az évek, évtizedek folyamán a legkülönbözőbb tendenciájú megjegyzések és – megint csak a dolog természeténél fogva – „átértékelt emlékezések” láttak napvilágot, a leghelyesebb, ha először a kötet tartalomjegyzékét idézem.

Zelk Zoltán: *A nép szívében* – Veres Péter: *Igaz történet egy faluról* – Nagy Sándor: *A nép reménysége* – Örkény István: *Az a titokzatos erő* – Szüdi György: *Ünnepelünk* – Illés Béla: *Történelmi lecke* – Asztalos Sándor: *Szabad életünk törvénye* – Rideg Sándor: *Csendország csendjében* – Háty Gyula: *Kovács elvtárs* – Reményi Béla: *Mit adjak én* – Illyés Gyula: *Ezerkilencszázhuszonhat július* – Déry Tibor: *Rákosi példája* – Devecseri Gábor: *Reménysége volt ő a magnak* – Gyárfás Miklós: *Árvaság* – Darázs Endre: *Rólad beszélünk* – Képes Géza: *A Szabadság dala* – Darvas József: *1945. február 13.* – Aczél Tamás: *Az első szóról* – Morvay Gyula: *Vendégvárás* – Urbán Ernő: *„Azé legyen a föld, aki megműveli!”* – Sötér István: *Októberi szivárvány* – Nagy László: *Rákosi* – Gergely Sándor: *Ünnepnap* – Kónya Lajos: *Egy pohár bor* – Kónya Lajos: *Kínában* – Mesterházi Lajos: *Személyes segítség* – Rákos Sándor: *Ének Rákosi Mátyásról* – Hegedűs Zoltán: *Úgy köszöntsd őt* – Cseres Tibor: *Fazekasék* – Somlyó György: *Albániai emlék* – Szabó Pál: *Rákosi Mátyás hatvanéves* – Örvös Lajos: *Kan-Gün-Hi éjszakája* – Máté György: *A szívünket adjuk* – Benjámín László: *Mindennap győzelem* – Benjámín László: *Ha Rákosi szól.*

A későbbi életutakat és sorsokat tekintve, a névsor maga egy darab történelem és irodalomtörténet. A címek is sokféle gondolatot sugallnak. De én lennék az utolsó, aki az írói szövegek elragadtatottságán, felfűtöttségén és az ünnepelt iránti túláradó érzelmek kifejezésén vagy akár színvonalán gúnyolódnék. Erre már csak az előzőkben ábrázolt szerepem és munkálkodásom miatt sem volna etikai jogosultságom.

Az alábbiakban néhány szöveget ismertetek vagy belőlük idézek; ezt csak azért teszem, hogy a légkört és az akkori rítust érzékeltessem.

Szüdi György versének befejező versszaka így hangzik:

*Sztálin! Rákosi! Békénk útja!
Emberség! Erős üzenet:
A terszerű rend alkotása
ébreszti már a népeket.
Sztálin! Rákosi! Valóságunk!
Hozzánk tartoznak, mint a Nap –
bátor az, tisztult, igaz ember,
ki általuk lett gazdagabb.*

Asztalos Sándor sem éppen műremeket küldött be, de nem kételkedik az ember, hogy szavai szívből jöttek:

*Vége lesz már a nagy Pernek,
a bitangok azt hiszik,
de feláll és beszélni kezd
csengő hangon Rákosink.
Áll keményen, áll középén,
rendületlen sziklaszál,
bár a lábánál sötéten
faldos úri szenny, halál:*

*Védekezhetek már, vádlók,
hogyha itt még megterem
számotokra összetákolt
rothadt egy szó védelem!*

Hogy miképpen próbálta a korszellem Rákosit a magyar történelem legnagyobbjaihoz, illetve a munkásmozgalom óriásaihoz hasonlítani és az ő örökösükként feltüntetni, és ez a törekvés hogyan vált az irodalmi ábrázolás témájává, ahhoz néhány példával szolgálok az antológiából.

Az ifjú költőnemzedék tehetséges, korán meghalt tagja, Darázs Endre „Rólad beszélünk” című versének első két strófája így hangzott:

*Rákóczi utólszor visszanézett.
Türelmetlenkedtek a lovak
És örökre messzire ragadták
Lehajtottfejű lovagjukat.
Kossuthot is pusztulásba vitte
Orsováról a lassú ladik.
Két szurony közt került a határra,
Felemelt tővel a harmadik.*

*Az első még szép köntösben ment el,
Szegénységben csak a második,
A harmadik a legtöbbet vitte:
Börtönének szenvedéseit.
Mind a három vitte ráadásul
Nép keservét, nehéz, mint a kő,
Három század három emberében
Egy nemzetnyi elfojtott erő.*

Örkény István a salgótarjáni legendát dolgozta fel irodalmi riport jellegű írásában. Kalas László acélgyári kovács, szemtanú elmondja, hogy Rákosi Mátyás a magyar Vörös Hadsereg visszavonuló alakulatait hogyan fordította vissza a régi állásokba: „Közönséges nyitott automobil volt, egy nagyon öreg tölgyfa lombja alatt állt, amelyről a nép azt hiszi, hogy Rákóczi pihent alatta, úgy hívja mindenki, Rákóczi tölgyfája. A tölgyfa alatt állt az autó, és az autó lépcsőjéről beszélt Rákosi Mátyás. (...) Előbb megéljeneztek Rákosi elvtársat és énekelve indultunk vissza a háborúba. (...) Annyi bizonyos, hogy abban az órában dőlt el minden, amikor Rákóczi tölgyfájánál beszélt Rákosi elvtárs.”

A későbbi Sztálin-díjas Nagy Sándor elbeszélése arról szól, hogy a nagyapja még a tízes években is Kossuthot várta vissza. 1918-1919-ben egy gyűlésre ment el vele, az unokával, ahol Rákosi beszélt. A bogaras öregember úgy látta, úgy érzékelte, hogy Kossuth áll a szószéken és éljenzett is neki. „Azelőtt Kossuthnak nevezték, most Rákosinak hívják” – hárította el a gyerek ellenkezését; hogy hiszen nem Kossuthot láthatták, mert annak szakálla volt.

Illés Béla Rákosi Mátyásnak Leninnel való találkozását választotta elbeszélése témájául. A kissé romantikusra színezett jelenet, amelyben Lenin elragadtatva beszél Rákosiról – „Az ilyen elvtársak győzelemre viszik a nép ügyét az egész világon” – ezt a tanulságot sugallja Illés Béla szerint: „A hatalmas kőszáli sas repülni tanította a fiatal sást és meg volt elégedve tanítványával.” A „kőszáli sas”-t Rákosi Sztálin hetvenedik születésnapján emlegette. Hatvanadik születésnapján már ő maga a „fiatal sas”.

Kellő mértéktartással és tartózkodóbban is lehetett áldozni Rákosi Mátyásnak hatvanadik születésnapján. Illyés Gyula szolgált erre jó példával. A kötet számára adott írása azt eleve-níti fel, hogy 1926-ban, a Rákosi-per idején a Francia Kommunista Párt lapja, a *L'Humanité* munkatársának tolmácsolt. Az újságíró néhány percet kapott, hogy a tárgyalás szünetében beszélhessen a vádlottal. Illyés elismeréssel írja, hogy nem is kellett tolmácsolnia, mert Rákosi franciául is beszélt. Dicsérte tartását ebben a nagyon nehéz helyzetben: „Volt benne hév és indulat, de lényé alapjában olyan volt, mint egy fáradságot nem ismerő, pontos szemű és kezű mérnöké, valami nagyüzem teljes gőzzel dolgozó gépel között. Ezt az élményanyagot vittem magammal későbbi érlelésre” – írta Illyés. De végül, minden igyekezete ellenére, ő sem maradhatott meg e tartózkodó megközelítésnél. Az Olasz KP központi lapja, a *L'Unità* felkérte, hogy a születésnap alkalmából írjon cikket, s Illyés Gyula „Rákosi arc-

képe” címmel az 1952. március 9-i számban eleget tett e megbízatásnak.

Három neves író ismerek, aki nem szerepel az antológiában Nagy Lajost, Füst Milánt és Tersánszky Józsi Jenőt. (Németh Lászlót, Szabó Lőrincet és Kassák Lajost, és még másokat, akkor még teljes vagy fél szilenciumra ítélték és így persze számításba sem jöhettek.) Nagy Lajos „hiányzásának” okát nem ismerem, csak feltételezem, hogy az ő „kemény realizmusa” – vagy talán a „kávéházi szemléletnek” bélyegzett írói magatartásagy – nem teremthetett a kötet számára elfogadható művet. Füst Milánt – ha egyáltalán küldött volna is írást a felszólításra – stílusa miatt, úgy gondolom, ugyancsak nem vehették számításba. Tersánszky Józsi Jenővel azonban cifrább volt a helyzet. Ez a mókás garabonciás, de magatartásában, erkölcsi és irodalmi elveiben hajlíthatatlan íróóriás egy olyan novellát küldött, amely felért az egész születésnap szertartás és általában a vezér ajnározása elleni tüntetéssel. *A nadrágtartógyáros* volt a címe. Hősenek, a nadrágtartógyárosnak az a szenvedélye, hogy hőzentrágeres szobrokat készített magáról és azokat pincéjében raktározza!

Képzeltető, milyen bajban volt, aki ezt a novellát elbírálásra kézhez kapta. Rényi Péter és Máté György (aki ekkor a Magyar Írók Szövetségének párttitkára volt), közösséget vállalva egymással, senkinek sem szóltak az ügyről és rövid úton visszajuttatták Tersánszky Józsi Jenőnek az írást, megkímélve őt a kellemetlen, esetleg nagyon kellemetlen következményektől.

Első lányát Mátyásnak keresztelte

A fényképalbum és az írói antológia viszonylag szűk körnek szólt. A nagy tömegek propagandisztikus befolyásolását a sajtó és a rádió harsány, és a születésnap közeledtével mind több oldalt és órát kitevő dicshimnusz-áradata szolgálta. A

párttagság eszmei épülésére, a pártoktatásban kötelezően Rákosi Mátyás életét tanulmányozták. Az akciót vezető Agitációs és Propaganda Osztály 1952. március 2-án kelt feljegyzése büszkén jelentette: mintegy félmillió párttag vett részt esti politikai iskolákon a Rákosi-életrajz tanulmányozásában és további félmillió pártonkívüli hallgatója volt a 10-15 ezer kisgyűlésnek. Általános sikerről, lelkesedésről, nagy aktivitásról számolt be a jelentés, amely így jellemezte a Rákosi Mátyásról kialakított népi véleményt: „Bárhol megjelenik, mindenütt hozzá tud szólni a szakmai problémákhoz az élet bármely területén. Igen sok helyen összehasonlítást tesznek ezzel kapcsolatban Rákosi elvtárs és a régi vezetők között, s hozzáteszik, hogyha Rákosi elvtárgy kimegy valahova, ott milyen szeretettel fogadják a dolgozók, ugyanakkor a múltban egy-egy vezető látogatásakor a rendőrök álltak sorfalat.” (Mellesleg annak a példánynak, amelyből kimá-soltam e mondatokat, a címzettje maga Rákosi Mátyás volt, az ő iratai közé helyezte el titkársága...)

Az alapanyag az életrajz tanulmányozásához és így az egész országos kampányhoz Illés Bélának ez alkalomra írott *Népünk szabadságáért* című füzete volt, amelyet, amint az idézett jelentés dicsekvően elmondja: „néhány nap alatt elkapkodtak és tömegesen újakat igényelnek.”

Milyennek mutatta ez a broszúra Rákosi Mátyást? Álljon itt néhány példa.

Származását nagy buzgalmában így népiesítette: „Nagyapja falusi kovács, aki részt vett az 1848-49-es szabadságharcban: egyenesítette a felkelő parasztok kaszáját. Édesapja, Rákosi József szegény ember volt, éjjel-nappal dolgozott, küzdött 12 gyermeke eltartásáért és felneveléséért.”

A család valóban nem volt módos, de túlságosan elesett sem. Létfarmájuk és miliójük leginkább kispolgárinak nevezhető. Mindegyik gyereket taníttatták. Rákosi Mátyást egyik uno-

kahúga, D. Kardos Éva *Üzennek az évek* című könyvében így jellemzi őt és a család állapotát: „Mátyás szemfüles fiatalember volt. Jól tanult és az iskola elvégzése után a család az ő javaslatára gyümölcsszállítással kezdett foglalkozni. Ennek eredményeként gyarapodni kezdtek. Felvásárolták a friss gyümölcsöt, éjt nappallá téve válogatták és vagonszámra szállították Bécsbe.”

Illés Béla a család és Rákosi Mátyás anyagi helyzetét változtatva azért még mértéktartóbb volt. Egy másik életrajzírója, Réti László egyenesen proletársorsban láttatta, akinek kilógott az ujja a cipőből. Ezt, úgy látszik, már megsokallták. Bíró Gerd, aki akkoriban a külügyminisztérium sajtóosztályán dolgozott, elmondotta, hogy Réti László életrajzi broszúráját több nyelvre lefordították és feladták külföldre a követségeknek. Egy napon Berei Andor államtitkár idegesen felhívta és érdeklődött, mi történt Réti munkájával. Mikor Bíró Gerd közölte, hogy a broszúrák már útban vannak külföldre, utasította: mindenáron vissza kell hozni azokat. Miután ez megtörtént, gyorsan lefordították az Illés Béláét és az került külföldön is terjesztésre.

Egyébként ugyan miért is kárhoznánk Illés Bélát vagy Réti Lászlót Rákosi „elproletárosításáért”? Révai József, aki igazán ismerte őt és nagyon tudta a szavak súlyát is, ünnepi cikkében, a *Szabad Nép* 1952. március 9-i számában ezt írta: „Rákosi Mátyás elsősorban a magyar munkásosztály fia és neveltje.”

Révainak ez a hamisítási kísérlete azért érthetetlen, mert a nagy születésnap eufóriában ellent tudott állni a túlzó hozsánázásnak. 1952. február 7-én az MDP Fejér Megyei Bizottságától levél érkezett a Központi Vezetőség Irodájához; ebben közlik, hogy közkívánatra Rákosi Mátyásról utcát kívánnak elnevezni. „Székesfehérváron a legnagyobb parkszerű teret, mely most Dózsa Györgyről van elnevezve, akarják Rákosi elvtársról elnevezni, ezen kívül az új színházat, illetve kultúrházat. A mostani

piacteret pedig Dózsa György térnek neveznék el. A községekben a legnagyobb utcák kapnák Rákosi elvtárs nevét” – írják és jóváhagyó állásfoglalást kérnek. A Központi Vezetőség Irodája Révai Józsefhez, a Rákosi-születésnapot előkészítő bizottság vezetőjéhez küldte az előterjesztést. Révai József sajátkezűleg ezt írta a levélre: „Feleljen nekik, hogy *nem szabad*. 1. Micsoda ötlet, hogy a Dózsa György teret akarják átkeresztelni, hogy éppen színházat akarnak Rákosi elvtársról elkeresztelni. 2. Budapesten sem csináljuk ezt, hát akkor nem lehet, hogy vidéki utcákat nevezzenek el róla. Ellenőrizhetetlen, hogy méltó utcák, terek lennének-e kiválasztva. Ezért le kell fűjni az egészet. Révai II. 14.”

De térjünk vissza Illés Béla brosrájának Rákosi-képéhez. Szimbolikus jelentőségűnek látja, hogy 1899-től, amikor a Rákosi család Sopronban lakott, a Fehér Ló Szálló udvarán álló kis házban volt a lakásuk. „A Fehér Ló Szállóban valamikor Rákóczi Ferenc lakott.” (Lám, a salgótarjáni Rákóczi-tölgyfa alatt említett 1919-es lelkesítő beszédnek volt kapcsolódó előzménye...)

1913-ban Rákosi egy évig Hamburgban élt; Illés Béla szerint itt „megismerkedett Bebelle”. A legendás német munkásvezérrel való „megismerkedés” legfeljebb annyit jelentett, hogy hallotta őt beszélni. A 73 éves Bebel már nagybeteg volt és ugyanebben az évben meg is halt.

A brosúra szerint a következő évben Londonban kötött jelentős kapcsolatokat a munkásmozgalom nagyjaival. Tagja lett a nemzetközi munkások klubjának, „amelyben – évtizedekkel előbb – Marx és Engels is dolgozott”. Minthogy ennek a szervezetnek volt orosz (bolsevik) tagozata is, „közvetlen kapcsolatba került velük”. Londonban, a British Museumban folytatta tanulmányait. „Rendszeresen látogatta azt a nagy könyvtárat, ahol annak idején Marx dolgozott.”

Ezek a túlzások, rájátszások, füllentések tulajdonképpen nem lényegesek és persze eltörpülnek a születésnap alkalmából

burjánzó politikai ferdítések és a Rákosit példaképpé avató hamisítások mellett. Ha említem őket, teszem azért, mert sok-sok hívó embernek megadták a hangot, hogyan kell szemlélni és tisztelni „népünk szeretett vezérét”. És persze biztatta a túlteljesítésre mindig kész helyezkedőket is, hogy tódítsanak-lódítsanak egyet, mert hiszen ezt szívesen veszik „ott fent”, nekik pedig jó pontokat hozhat.

A *Szabad Nép* 1952. március 6-i számában „Sopron március 9. előtt” címmel az 1956-ban az országból eltávozott Kövesi Endre riportjában ilyen ömlengve számol be tapasztalatairól: „Itt volt kisdiák 1902 és 1905 között Rákosi Mátyás elvtárs. Ötven év nagy idő... Osztályfőnöke és iskolatársai mégis pontosan emlékeznek az egykori kisdiákra. – A Fehér Ló fogadó udvarán álló kis házban laktak először, de innen elköltöztek a Szent György utcába, mert tizenkét gyerekkel nem bírták kifizetni a lakbért – meséli K. J., Rákosi elvtárs egykori osztálytársa. – Nagyon szegények voltak. – Volt osztályfőnöke, S. Gy. nagy szeretettel gondol vissza Rákosi Mátyásra. – A baloldali padoszlop harmadik padjából nézett rám évekig mosolygós, szelíd szemekkel. Szerény fellépésű, szorgalmas diáknak ismerték. A kis vékony, sötétbarna hajú gyerek komolyabb volt, mint a többiek. Nagyon alaposan tanult, gyakran még a szünetekben is a könyvet bújta, de mindig szívesen segített másoknak. Legjobban a magyar nyelvet, a történelmet és a számtant szerette. Sohasem engedte meg, hogy kész számtanfeladatait lemásolják, inkább megmagyarázta, hogyan kell megoldani azokat. Osztálytársai egyszer tintát öntöttek az egyik tanár zsebébe. Ő ezt haragosan ellenezte, nem vett részt a hasonló durva tréfákban. De nem volt félrehúzódozó, szívesen játszott a többiekkel.”

Egy másik, minden vonatkozásban messzire távozott újságíró, Méray Tibor sem győzte annak idején szavakkal, jelzőkkel és nyilvánvaló kitalációkkal felpántlikázni az ünnepeltet. 1952. március 8-i, „Koreában ma nincs olyan ember, aki ne is-

merné Rákosi elvtársat” című, Phenjanból keltezett írása a *Szabad Nép*-ben jelent meg (Méray a Szabad Nép állandó tudósítója volt Észak-Koreában – N. J.) : „Ma a legeldugottabb falvak parasztjai éppúgy ismerik, mint az apró iskolás gyerekek. Lágyan, selymesen mondják nevét. A kezdő R betű inkább L-nek hangzik, mint ahogy Kim Ir Szen nevének r-je is közelebb van a mi l-ünkhöz, mint az r-hez. (...) A betolakodókat csapás csapás után érte a fronton. A bitangok dühükben gyújtólapokat szórtak a rizsföldekre, hogy az éhség korbácsával kényszerítsék térdre a koreai népet. (...) De ahogy nőtt a győzni nem tudó barbárok örjöngése, úgy nőtt a szabad országok segítsége a koreai népnek. (...) Egy andzsui háromgyermekes parasztasszony mondta : Egy amerikai bomba elpusztította mindenemet és alig egy pár nap múlva gyermekruhákat, harisnyákat, tút és cérnát kaptam a magyar néptől. A szomszédom még nem tudta, mire van leginkább szükségem. Rákosi elvtárs már tudta. (...) Rákosi elvtársnak egy egész nép szeretettel ezt a nevet adja: a mi édes nagybátyánk. Így szólították levelükben a koreai falvak úttörői, így beszéltek róla az ifjómunkások, katonák. Szín Cson Glun, a Koreai Népköztársaság hőse így ír Rákosi elvtárshoz: »A magyar nép boldog nép, mert olyan vezére van, mint Ön, Rákosi elvtárs. Sztálin fia, Kim Ir Szen idősebb bátyja, a mi drága nagybátyánk Ön.«”

S ha már Méray Tibortól idéztem, megintcsak emlékeztetőül ide másolom Keszonban, 1952. február 22-én kelt levelét, amelyet a Párttörténeti Intézet Archívuma őriz:

„Drága Rákosi elvtárs!

Hatvanadik születésnapja alkalmából erőt, egészséget, hosszú, munkás és boldog életet kívánok Önnek. Vezesse erős keze Pártunkat új és új győzelmekre a szocializmus és a kommunizmus felé.

Engedje meg, Rákosi elvtárs, hogy születésnapjára egy doboz »inszam« (zenszsin)-gyökeret küldjek. A koreai nép azt tartja, hogy az inszam-gyöker hosszú-hosszú életet ad annak, aki elfogyasztja. A hegyek között gyűjtik ezt a gyökeret és feldolgozási központja itt, Keszonban van.

Fogyassza el Rákosi elvtárs jó egészséggel az inszam-gyökeret. Amint olyan gyakran hallani Koreában: »Rákosi tonmu manszé!«

»Tizezer évig éljen Rákosi elvtárs!«

Méray Tibor,
a Szabad Nép munkatársa.”

A levélen az elintézés a Rákosi-titkárság feljegyzéseként: „Megköszönve színes emléklappal. 1952. április 30. Egriné.”

Nincs mit csodálkozni, hogy a kevésbé világlátott és szűkebb látókörű emberek érzelmeiket – hogy hitelesen vagy kicsit megrendezetten, az persze pontosan nem mérhető le – olykor bizony megmosolyogtatóan túlzott módon és formákban juttatták kifejezésre.¹

A híres Kalocsa vidéki pingáló asszonyok szebbnél szebb virágokkal ékesítik a Rákosi Mátyás Kultúrház falát: „Rákosi elvtárs iránt érzett szeretetünket festettük a virágokba – mondják. (...) Én már láttam is őt egyszer – meséli T. A.-né büszkén –,

¹ A szerző – (vegyük észre,) láthatóan nagy gyakorlattal rendelkezik a rendszerre jellemző többé-kevésbé eldugott *inszinuáló* megjegyzések elpotyogtatásában – itt pusztán azon a tényen lép át elegánsan, hogy Mérai egész múltjával (*azt nem eltagadva*) fordult szembe 1956-ban. Erre N.J.-től nem futotta... Azért 1988-ra(!) láthatóan összekapta magát és egykori kollégáit megelőzve előállt – vélhetően a jó üzlet utolsó reményével – a 36 évvel azelőtti dolgok *kőkemény* és *igazságos* ártértékelésével. Ez ám a fantasztikus teljesítmény! Természetesen ezek az információk is fontosak múltunk megismerésében – csak figyelmeztetni szerettem volna mindenkit, hogy az olvasottakat kritikusan kezelje! (*a dig.*)

a párt II. kongresszusán. Tagja voltam annak a küldöttségnek, amely hét megye dolgozó paraszttasszonyai nevében üdvözölte a kongresszust. Addig csak fényképről ismertem Rákosi elvtársat. S akkor, pártonkívüli létemre, ott állhattam az emelvénye előtt, alig két méternyire tőle. Néztem az arcát: mosolygott ránk, tapsolt” – számol be a *Szabad Nép* 1952. március 9-i riportja.

A lap február 28-i száma tudósítást közölt „Ünnepi beszélgetés a Darugyár politikai iskoláján” címmel: „Az ünnepszámba menő napok közül is kiemelkedett a hétfői. Ekkor kezdték meg a Darugyár politikai iskoláján Rákosi elvtárs életének tanulmányozását. (. . .) A szeminárium előtt néhány perccel a hallgatók megigazítják Rákosi elvtárs képét. Mindenki magán érzi nagy tanítónk szerető, gondoskodó tekintetét. (...) A szorongó érzés mégis azért fogja el őket, mert attól tartanak: hátha szavaikkal nem tudják méltóan kifejezni szeretetüket a drága Rákosi elvtárs iránt. (...) A szemináriumon Cs. elvtársnő az egyetlen, aki eddig még nem szólalt fel. De most ő is felbátorodik. Hangja szinte remeg a meghatottságtól. Szívéből-lelkéből beszél. »Mi asszonyok mindent megteszünk Rákosi elvtársért, mert nagyon sokat köszönhetünk neki. Somfával is nekimenénk az imperialistáknak, ha kezüket emelnék Rákosi elvtársra és arra, amit alkotott.«”

S még egy, ezúttal a Szovjetunióból. Bizonyos Ivanova a Moszkvai Terület Azsitkovo falujából 1952. február 26-án levélben köszönti, majd a következőket írja: „Azon a napon született első lányom, mikor Rákosi Mátyást életfogytiglani fegyházba sújtották és Mátyásnak kereszteltük el. Elhatároztuk, hadd tudja Leányom, kinek a nevét hordja, hadd legyen büszke, hadd kövesse őt.”

Rákosi túlteljesítette vállalását

A születésnap készülődésnek nagyszabású akciója volt a március 9-ére hirdetett országos munkaverseny. Minden a kitaposott úton haladt: a csepeli gyáróriás, amely Rákosi Mátyás nevét viselte, meghirdette a versenyt és a gyárak és a mezőgazdasági termelő egységek, főleg a termelőszövetkezetek lelkesen csatlakoztak a felhíváshoz. A felajánlásokat ismertette a sajtó, aztán jöttek a tudósítások, riportok az izgalmas vetélkedésről, olykor biztatással fűszerezett szelíd vagy keményebb kritika az elmaradók címére és végül a büszke híradás a győzelmes teljesítésről. Heteken keresztül az ilyenfajta jelentések uralták az fővárosi és vidéki újságok lapjait, ezekről lehetett hallani a rádiótan is. Mindez csak azzal egészült ki, hogy a termelési adatokat, a szakkifejezést a Rákosi Mátyás iránti hűségről szóló, illetve az őt dicsőítő szövegekkel díszítették fel. A szervezők külön figyelték a „személyes hangra”, a kollektívák mellett a szokásosnál is több sztahanovistával, kiváló dolgozóval. mondatták el, miért igyekeznek olyan nagyon. „Mi is, mint sok százezer munkatársunk, megfogadtuk, hogy jobb munkával köszöntjük Rákosi elvtárs születésnapját. Így akartuk megköszönni, hogy egész életében a munkásosztályért küzdött, hogy a boldog, szép jövő útján vezet bennünket.” (Sztahanovista brigádvezető Sztálinvárosból.) „Nagy megtiszteltetés számomra az, hogy Rákosi elvtársnak írhatok és beszélhetek arról a sok jóról, amit a párttól kaptam. Boldog vagyok, hogy én is jobb munkámmal ünnepeltem meg március 9-ét. Fogadalmamat – a 180 százalékos teljesítmény elérését – március 9 helyett már március 1-jére valóra váltottam.” (Elektromos motortekercselő, Egyesült Izzó.) „A hálás magyar nép ünnepre készül, március 9-re. Kétszeresen ünneplünk mi, sztahanovisták, akik számára az Ön bölcs vezetése tette lehetővé, hogy jó teljesítményeket érjenek el hazánk szocialista építésében.” (Sztahanovista főmozdonyvezető, Keleti Fűtőház.)

A felajánlási mozgalom körét a szervezők tovább bővítették. A fő módszer az volt, hogy „ötletes kezdeményezésekről” hírt adtak és azután megindult a nagy versengés, ki tud még ennél is cifrábbat, különlegesebbet kitalálni. A *Szabad Nép* „Hazánk egy napja” című összeállításában közölt egy történetet, amely az iskolákat volt hivatva „orientálni”:

„Tíz órakor kezdődött a számtanóra a pusztaszabolcsi általános iskola harmadik osztályában. A táblán irgalmatlanul nehéz feladat: ha egy esztergályos három óra alatt 17 alkatrészt készít el és egy másik esztergályos három óra alatt 28 alkatrészt készít el, akkor ketten kilenc óra alatt hány alkatrészt készítenek?

A felelő az osztály leggyengébb számtanosa: nagyokat nyel izgalmában, aztán vékony hangon mondja: összeadom a két esztergályos teljesítményét, hét meg nyolc az tizenöt, leírom az ötöt, marad az egy... A krétát egyre határozottabban húzogatja a táblán, kétszer aláhúzva a végeredményt: a két esztergályos kilenc óra alatt 135 alkatrészt készít.

– Jól van – mondja a tanárnő és az osztályon végigfut az öröm.

Zsuzsi a harmadik padban büszkén kihúzza magát. Ő vállalta, Rákosi elvtárs születésnapja tiszteletére, hogy az osztály leggyengébb tanulójának elmagyarázza a számtant. És most itt az eredmény: az első ötös. (...) A pusztaszabolcsi gyerekek Rákosi elvtársnak ígérték meg, hogy jól fognak tanulni – és az adott szót állni kell.”

A XIII. kerületben Sz. elvtárs a felajánlásokról ezt az egészen eredeti fordulatot találta ki : „Rákosi elvtárs minden egyes szava maga az igazság. Nemcsak megtartja, amit ígér, de sokszor határidő előtt teljesíti azt. Gondoljunk csak arra, hogy november 30-i beszédében február végére ígérte a hús- és zsírjegy megszüntetését és a két jegy már a múlté, pedig még nincs vége

a februárnak.” (Mellesleg ez a túlteljesítés, a jegyrendszer megszüntetése és az ezzel összekapcsolt úgynevezett ár- és bérrendezés volt az a művelet, amely az ötéves terv felemelésével együtt, egycsapásra, az egy főre eső reálbért 1952-ben úgy csökkentette, hogy az 17,7 százalékkal az 1949-es színvonal alá került.)

Mozgalommá fejlesztették, hogy az üzemek, gazdaságok termelőszövetkezetek, intézmények díszes albumokban örökítsék meg felajánlásait és teljesítményeiket. Ezeket az albumokat küldöttségek vitték – úgy gondolták – egyenesen Rákosi Mátyáshoz. Az még csak magyarázható, hogy ő maga nem fogadhatta mindet; ez valószínűleg egész egyszerűen fizikailag is lehetetlen lett volna, már nem is beszélve arról, hogy testőrsége biztonsági megfontolásokból sem engedte volna a közelébe a sok ellenőrizhetetlen embert. De azt gondolhatnánk, hogy legalább méltó fogadásukról gondoskodtak, hiszen nem győzték hangsúlyozni, milyen csodálatos és minden elismerést megérdemlő jelenség a tömegek spontán kezdeményezése, a szocialista munkaverseny-vállalás Rákosi születésnapjára. Az alábbi levél, amelyet az MDP központi székházában, a tudakozóban szolgálatot teljesítő Hajdú Tibor küldött Kovács Istvánnak; a Központi Vezetőség ilyen ügyekben láthatóan illetékes titkárnak, egészen mást mutat:

„Kedves Kovács elvtárs! Szükségesnek tartottuk, hogy az alábbiakat Kovács elvtárs tudomására hozzuk. Rákosi elvtárs közeledő születésnapja alkalmából az üzemek és vállalatok küldöttségei körülbelül egy hónapja már, hogy nap mint nap hozzák a dolgozók vállalásait, amelyet Rákosi elvtárs születésnapjára tettek. A legjobb dolgozók, sztahanovisták ünneplő ruhába öltözve, fölteszik kitüntetéseiket és nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy ők adhatják át Rákosi elvtárs titkárságán a dolgozók vállalásait. Ezzel szemben a titkárság nem hajlandó fogadni ezeket a küldöttségeket. Nap mint nap látjuk,

hogy igen rossz hatást vált ki ez a küldöttségekben résztvevő elvtársakból, mert az albumokat és a különböző formában tett vállalásokat egy ablakon keresztül a futárszolgálat levélatvevőjének kénytelenek átadni. Különböző megjegyzéseket tesznek és ezt a tudakozóban tartózkodó többi elvtársak és pártonkívüliek is hallják. Gondoljuk, hogy az üzembe visszatérve társaiknak is elmondják, hogy hogy jártak, ami semmiképpen sem találhat jó visszhangra. A tapasztalat alapján nem találjuk helyesnek a titkárságnak ezt az álláspontját és kérjük Kovács elvtársat, hogy vizsgálja meg az ügyet.”

A levélen valószínűleg a titkárság valamelyik munkatársának kézírásos magyarázkodása: „Az elvtársak itt abból indultak ki, hogy nem helyes, ha ebbe a házba annyian bejárnak. Ezért, ha hozzánk felszóltak, innen ment le egy elvtárs vagy elvtársnő a tudakozóba és vette át az ajándékot.”

Akárhogyan is történt, ez egészen másképpen hangzik, mint ami a *Szabad Nép* „Az egész ország szeretetének követői” című lelkesítő beszámolójában olvasható: „Néhányszor, este felé, lejött Rákosi elvtárs. Megnézte az ajándékokat. Minden ajándékot megnéz.

Nem egy előtt hosszú percekig elidőz. A Szegedi Kender és Jutaárugyár dolgozóinak ajándéka egy forgatható faszerkezet, amely a gyár fejlődését és gyártmányait mutatja be. Rákosi elvtárs elnézte, forgatta egy ideig a kedves ajándékot.

– Ismerem, nagyon jól ismerem ezeket az elvtársakat – mondta meghatottan. – Ez a gyár éppen szemben volt a Csillagbörtönnel és mikor ott voltam, a dolgozók napról napra a legnagyobb hangerősségre állították a rádiót, hogy mi is hallhassuk. Sokszor ennek segítségével tájékozódunk a legújabb eseményekről. Az örök nagyon haragudtak és sokat veszekedtek velük emiatt, de ők nem törődtek ezzel...”

Ajándék-kiállítás

Három évvel azelőtt, Sztálin hetvenedik születésnapjára, „a szeretet kifejezéseként” sok ajándék gyűlt össze. Hogyan hiányozhatott volna ez legjobb magyar tanítványa, Rákosi hatvanadik születésnapjára gálájáról?

A módszer a szertartás megrendezésére megint csak a régi volt: üzem, termelőszövetkezet, falu; pártszervezet, iskola közösségnek és egy-egy személynek „eszébe jutott”, hogy születésnap meglepetésben kellene részesíteni Rákosi Mátyást. Elhatározásukról vagy már küldeményükről feltűnő tálalásban hírt adott a sajtó és aztán megindult az áradat. Senki sem akart elmaradni, sőt, mindenki túl akarta szárnyalni a másikat.

Tehát ez az akció is felülről vezényelt, szervezett volt. De megint csak ne mai ismereteinkkel és beállítottságunkkal ítéljük meg ezt az ajándékküldést. Tíz- és tízezren nem megrendelésre, hanem szívből csinálták. Nem ők tehetnek arról, hogy becsapták őket és akkor még azt sem tudták, nemigen tudhatták, milyen méltatlanra pazarolják jószándékukat.

Az más kérdés, hogy a nagy tülekedésben újra nem tartottak mértéket. De az ízléstelenségekért is főleg a propagandistákat, szervezőket illeti a felelősség. Így adta meg a hangot, mutatott példát a Szabad Nép: „Bács megye dolgozói úgy határoztak, hogy a megye népviseleteibe öltöztetett babapárokat küldenek Rákosi elvtársnak. A babák felöltöztetését nyolc város és falu vállalta : Drágszél, Kiskőrös, Kalocsa, Gara, Nagybaracska, Hercegszántó, Érsek-Csanád és Hajós. Azonnal heves vetélkedés alakult ki köztük, hogy melyikük készíti el szebben, tökéletesebben a magáét. Nagybaracska készült el vele leghamarább. Már el akarták vinni az ajándékot, amikor néhány parasztasszony állította meg a kocsit.

– Hadd lássuk, milyenek? Elég szépek-e?

A babák szépek voltak, szó se róla. De a nagybaracskai asszonyok mégsem voltak elégedettek. Levették a kocsiról, nem engedték továbbvinni. »Nem elég dús, bodros a babák haja, nem is elég fényes!«, – mondogatták. Egyikük szó nélkül kibontotta dús, vállig érő barna haját.

– Mit akarsz? – kérdezték szinte ijedten asszonytársai. – Csak nem akarod levágni?

– De igen, odaadom, úgyis nagyon hosszú – mondta az asszony mosolyogva és levágott a hajából. – Hadd legyen szép az ajándékunk.”

Egy másik, nem ilyen erőltetett, inkább kedvesen mókás, a korszellemet tükröző történet dokumentumát idézem:

A Kőszegi Nemez- és Posztógyár párttitkára 1952. II. 7-én a következő szövegű levelet intézte Rákosi Mátyás Titkárságához: „Kedves Elvtársak! Rákosi elvtárs 60. születésnapja alkalmából dolgozóink Rákosi elvtárs és felesége részére ajándékot szeretnének készíteni, amelyhez szükségünk van arra, hogy az elvtársak részünkre, rövid időn belül, bizalmasan (!) juttassák el azt, hogy Rákosi elvtársnak, valamint feleségének hányas számú lábbelije van. Ismétlem, bizalmas választ kérünk.”

A Rákosi Titkárság 1952. február 12-i válaszában felzetén a *Bizalmas* jelzés:

„Levelükre válaszolva közöljük, hogy ha házicipőt szeretnének készíteni, 41-es férfi és 36-os női cipőt készíthetnek.”

Valószínűnek tartom, hogy a kőszegiek a „bizalmasan” figyelmeztetésen azt értették, hogy Rákosi Mátyás ne tudjon kérdésükről, hiszen meglepetésre készültek. De hogy a Rákosi Titkárság is bizalmasította felvilágosítását, az kortűnet

Március 9-én a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben „Rákosi elvtárs harcos élete” címen kiállítást rendeztek. Ebből két hatalmas termet és két emelet széles körbefutó folyosóját töltöt-

ték meg az ajándékok. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet különben ezzel a kiállítással nyitotta meg kapuit új helyiségében, a Kossuth Lajos téri palotában, amelyben a felszabadulásig a Kúria (a legfelsőbb bíróság) működött. Jelenleg a Néprajzi Múzeumnak ad szállást.

A megnyitóra kivonult az egész pártvezetőség, a kormány és még az Elnöki Tanács is. (Rákosinak annyi ízlése volt, hogy maga nem ment el.) A megnyitó beszédet Horváth Márton tartotta és természetesen az ő mondandójából sem hiányozhattak a túlzó fordulatok: „Szereti, ragaszkodik népünk Rákosi elvtárs-hoz, mert győzelmes szabadságharcának legnagyobb hadvezérét tiszteli benne. Csak azt szereti így a nép, aki úgy szereti a népet, mint a mi Rákosi elvtársunk.”

Jellemzésül egy kis felsorolás a töméntelen ajándékból: A Komárom megyei bányászok bányagépek, csillék, bányarészek kicsinyített mását küldték el. A nógrádiak Sztálin szénből kifaragott arcképét: A csepeli Rákosi Mátyás Művek kis gyárat fabrikáltak, amelynek kapuján benézve forgószínpad volt látható; ezen jártak körbe az üzem gyártmányainak modelljei. A jászfényszarusiak fából kifaragott ökrösszekeret készítettek, rá búzászákókat tettek és a felirat így szólt: „Bort, búzát, békességet, Rákosi elvtársnak hosszú életet!” A Heves megyei asszonyok – ahogy a magyarázat hirdette – ötven kockából állították össze irdatlan nagy terítőjüket. Mind más mintájú volt, annak megfelelően, hogy melyik község üdvözlétét tolmácsolta. A nyíregyházi Útfenntartó Vállalat tarcali üzemének dolgozói egy jókora szikladarabot küldtek, amelybe belevésték Rákosi Mátyás nevének kezdőbetűit és a hatvanas számot, valamint a következő szöveget: „Ez a kő a 7125. köbméter darabja. Rákosi elvtárs születésnapjára tett felajánlásunk teljesítése.” Tengernyi volt az album, amelyben a születésnap vállalásokról és teljesítésekről számoltak be. És mindenfajta termék, személyes használati tárgy is ki volt állítva, amelyekből sokat nem termelő

részleg vagy közösség, hanem egy-egy személy küldött. Külön jókora helyen csoportosították a gyermekek küldeményeit. Sok-sok piros szív, galambok, babák, rajzok és hajó, vasút, repülőgépmodellek mutatták, hogy az óvodáktól az iskolák felső osztályáig az óvónők, nevelők, pedagógusok mindenfelé kötelességüknek érezték (vagy inkább kötelességükké tették?), hogy Rákosi iránti szeretetük kifejezésére bírják neveltjeiket.

A kiállítás egyébként reggel 8 órától este 8 óráig volt nyitva és a *Szabad Nép* büszkén jelentette, hogy már a megnyitás napján 11 ezer, a következő napon, hétfőn pedig ötezer-kétszáz látogató tekintette meg. Minden ajándékot küldő díszes emléklapot kapott elismerésként. Egyébként néhány évvel ezelőtt a Munkásmozgalmi Múzeum, várbeli helyiségében, egyik kiállítása keretében, egy kis részletét az ajándékgyűjteménynek bemutatta. Úgy hírlik, hogy 1989-ben, új anyagokkal hasonló kiállításra készülnek.

Ahogy közeledett a nagy nap, úgy sűrűsödtek az események és tetőfokára hágott a lelkesültség. Az csak természetes volt, hogy az Elnöki Tanács az akkori legmagasabb kitüntetést, a Népköztársasági Érdemrend I. fokozatát adományozta Rákosi Mátyásnak. Azután jöttek a róla elnevezett létesítmények. Nem volt egyszerű újat, az akkori megítélés szerint személyéhez méltókat találni, hiszen a csepeli gyáróriás már régebben is a nevét viselte. De találtak néhányat: természetesen a tanárok és hallgatók kérésére – mint az Elnöki Tanács törvényerejű rendelete kimondta – a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetemet „Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemmé” keresztelték. Ugyancsak az Elnöki Tanács „Rákosi Mátyás Tanulmányi Érdemérmét” alapított egyetemi és főiskolai hallgatók számára. A kiváló eredményeket elért diákok „megbecsülése Rákosi Mátyásnak, az ifjúság példaképének nevéhez fűzve juthat kifejezésre”, hangoztatta az alapító irat. A Minisztertanács „Rákosi Mátyás tanulmányi ösztöndíjról és tanulmányi versenyről” határozott.

A tudományos élet is hódolt Rákosi Mátyás előtt. Megjelentették a Molnár Erik vezetése alatt álló munkaközösség szerkesztésében készült „Rákosi Mátyás és a magyar történettudomány” című tanulmányt, amely kifejtette: „A magyar történettudomány külön hálával is tartozik Rákosi elvtársnak azokért az útmutatásokért, amelyekkel a magyar történet számos igen fontos kérdését megvilágította.” A tanulmányban egy-egy beszéde agitációs jellegű mondatát, olykor mondatfoszlányát, amely mondjuk Dózsát, Rákóczit, Kossuthot említi, elméletileg korszakalkotó, új felfedezésként idézték. Rákosi – állították – felfedte „nemzeti történelmünk egyik legfontosabb problémájának lényegét” és „ezzel bonyolult eseménysorok kulcsát adja a történészek kezébe”. Ez a kulcs pedig: „Hazánk akkor volt erős, megbecsült és független, mikor sorsát a nemzetközi haladással kötötte össze.”

Mindenképpen azt próbálták elhitetni, hogy a többi tudományos diszciplínát is gazdagította Rákosi Mátyás. Rusznyák István, a Tudományos Akadémia elnöke „Rákosi Mátyás és a magyar tudomány” címmel írt bevezető cikket az Akadémia folyóiratába, az Akadémiai Értesítőbe. De a tudományágban elért eredményeket ismertette a többi neves tudós cikkíró, Babics Antal, Bolgár Elek, Freund Mihály, Gombás Pál, Kodály Zoltán, Soó Rezső, Vadász Elemér – valamiképpen utalt Rákosi Mátyásra.

A Magyar Tudományos Akadémia egyébként, akár a legtöbb társadalmi szervezet és egyesület, mint a szakszervezetek, az ifjúsági szövetség stb. küldöttségileg tisztelgett az ünnepelnél. Lerótták tiszteletüket az egyházak is. A katolikus püspöki kar távirata volt, érthetően, a legvisszafogottabb: „Kívánjuk, hogy fáradhatatlan törekvése, mellyel országunk és nemzetünk javát szolgálja, eredményeiben további sikerre vezessen.” A református egyetemes konvent távirata „nemzetünk bölcs vezetőjének” titulálta és köszönte, hogy „a Magyar Népköztársaság

biztosította vallásunk szabad gyakorlását”. Az evangélikus egyházkerületek vezetőinek távirata ezt mondta: „Köszöntjük Önben azt a férfiút, aki a magyar nép felszabadulásáért évtizedek óta a jövőbe vetett rendíthetetlen hittel, elvhűséggel és bátorsággal harcolt, a felszabadulás óta pedig élén állott annak a korszakalkotó, békés építőmunkának, amelynek célja a szocializmus felépítése hazánkban, vagyis magyar népünk felemelése.”

Egymás után érkeztek a testvérpártok vezetőinek táviratai, amelyeket a Szabad Nép teljes terjedelemben leköszölt. Mao Csetungét, Kim Ir Szenét, a lengyel Bierutét, a bolgár Cservenkovét, a csehszlovák Gottwaldét, a Német Szocialista Egységpárt főtitkáráét, Walter Ulbrichtét, a román Gheorghiu-Dej-ét, az albán Hodzsáét. Külön érdekessége volt az üdvözléseknek Palmiro Togliattié és Jacques Duclos-é, mert ők a Kommunista Internacionáléban az olasz, illetőleg a francia kommunista párt javára végzett munkát méltatták. Togliatti ezt írta: „Különös meghatottsággal emlékezünk vissza segítségére, melyet az olasz szocialistáknak és különösen nekünk adtál, hogy megtaláljuk az utat, amely nagy kommunista párt megteremtéséhez vezetett bennünket.” Duclos a Francia Kommunista Párt Központi Bizottsága nevében ezt írta táviratában: „1920-tól 1924-ig, mint a Kommunista Internacionálé titkára, fontos szerepet játszottál több európai kommunista párt megalakításában és megszilárdításában, nevezetesen a Francia Kommunista Pártéban is.” Ismeretes, hogy azóta a történelmi kutatások például az olaszországi pártalakítási harcokban vitt szerepét, de máshol folytatott nemzetközi tevékenységét sem értékelik ilyen pozitívan, sőt, inkább annak szektás-dogmatikus és az adott helyzettel, nemzeti sajátosságokkal nem számoló vonásait és türelmetlenségét említik. Nem szabad persze elhallgatni, hogy tevékenységében végül is a Kommunista Internacionálé általános vonala érvényesült, leg-

feljebb túlteljesített, amiért, egyes adatok szerint – de ezt még a kutatásnak pontosabban fel kell tárnia – Lenin bírálta.)

A sok, akkoriban természetesnek elfogadott túlzást is tartalmazó nemzetközi táviratözönben feltűnő és Rákosinak és vezető társainak is szinte kínos lehetett az SZKP jelentkezése:

„A Magyar Dolgozók Pártja főtitkárának, Rákosi Mátyás elvtársnak. A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 60. születésnapján melegen üdvözli Önt, a munkásosztály és a parasztság ügyének önfeláldozó harcosát, a Magyar Dolgozók Pártjának szervezőjét és harcos vezetőjét, a népek közötti béke kiemelkedő védelmezőjét. Jó egészséget és új sikereket kívánunk Önnek a magyar nép javára folytatott munkájában.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága.”

A táviratot ugyan a március 9-i, ünnepi *Szabad Nép* szám főhelyén, Rákosi Mátyás képe alatt hozták és az operaházi ünnepi ülésen is szertartásosan, egy politikai bizottsági tag olvasta fel, de ez sem feledtethette, hogy – ahogy akkoriban inkább csak suttogták beavatott körökben – nagyon protokolláris ízűnek tűnt és főleg a testület szerepelt rajta aláíróként, nem pedig Sztálin.

... a rózsában bokáig

A születésnap mozgalom megkoronázásának szánták az ünnepi estét az Operaházban. Ennek lebonyolítását, koreográfiáját persze gondosan megtervezték. Kezdve a dekorációtól, az ünnepi ülés elnökségének összeállításán, majd a felszólalások rendjének kitűzésén, az azt követő műsor számainak kiválasztásán keresztül, a meghívottak névsorának kijelöléséig. Ez utóbbi nagy tapintatot és az erőviszonyok percnyi pontos ismeretét igénylő művelet volt, mert hiszen az ülésrendet, mond-

hatnánk inkább az ülésrangot kellett kialakítani. Ki ül egy sorral előrébb vagy hátrább, sőt még az is, hogy ki a szomszédja egy ilyen neves alkalommal – azoknak az időknek értékrendjében ennek jelentősége volt.

Nekem már mindezekben nem sok szerepem volt, legfeljebb szemlélőként láthattam, mennyi fejtörést és persze az ilyenkor elkerülhetetlen fontoskodást okozott a szervezőknek e lényegi kérdések eldöntése. Egy eseményre azonban jól emlékszem, mert ennek résztvevője voltam.

A hivatalos részt követő műsor összeállítói elhatározták, hogy a színpompa növelésére és a népi jelleg kidomborítására falusi ének- és tánccsoportokat is felléptetnek. Ez rendben is volt, a műfaj szakértői megmondták, mely együttesek a leginkább alkalmasak a szerepre az eredetiség, látványosság, a nagy színpadnak megfelelő létszám és ki tudja még milyen más szempontokból. A tápéi népi együttesre, a sárpilisi ének- és tánccsoportra és a hódoscsépányi gyermekkórusra esett a választás. És akkor jött az az effektus, amelyet a Rákosi-festmény bírálatánál már vázoltam. A központból kellett a felülbírálat, a végső jóváhagyás. Leküldtek hát, Jánosi Ferencnek, a népművelési miniszter helyettesének társaságában, Sárpilisre. Ott aztán az állami-kormányzati és a pártközponti megbízottnak a sárpilisek előadták a műsorukat és mi ráadtuk az áldást: mehetnek táncolni, énekelni az Operába. Mondani sem kell, hogy a népi tánchoz és énekhez még kevésbé konyítottam, mint festmények megítéléséhez. Gyanítom, Jánosi Ferencnek sem sok ismerete volt róluk, bár mint egykori református lelkésznek, az enyémnél azért, ahogy ma mondani szokták, nagyobb volt az affinitása a népzenehez, népi tánchoz.

Elérkezett a nagy nap. A születésnap előestéjén, március 8-án díszbe öltözötten és ünnepi megilletődöttségben egetverő tapssal fogadta az Operaház nézőtere, amikor felgördült a ne-

héz brokát függöny. A színpadon, felénk fordulva, vörösen terített és virágokkal övezett asztal mögött ott ült a népes elnökség. Felettük a nemzeti és vörös zászlóvá formált dekoráción Rákosi Mátyás fejképe arany keretben, a sarkában nagy hatvanas szám és mintegy füzérként a szalag a messzire hirdető felírással: „Éljen népünk és pártunk bölcs vezére és tanítója, Rákosi elvtárs!”

Saját képe alatt természetesen ott ült ő is életnagyságban. S mellette a Politikai Bizottság tagjai, Gerő, Farkas, Révai, Kovács István, Rónai Sándor, aki akkor az Elnöki Tanács elnöke volt, a második sorban pedig ott voltak láthatók további PB-tag vezető politikusok, a nézőtérrel nézve balra Nagy Imre, jobbra pedig Hegedűs András is. Az elnökségbe meghívták a közélet pártonkívüli prominenseit, a tudományok, művészeti ágak legnevesebb képviselőit is, szintúgy a gyári és falusi munka sztahanovistáit. Az elnökségben foglalt helyet többek között Kodály Zoltán, Dayka Margit színművésznő, Szabó Pál író, az Írószövetség elnöke, Erdey-Grúz Tibor akadémikus, Rusznyák István, a Tudományos Akadémia elnöke, Tóth Aladár zeneesztéta, az Operaház igazgatója.

A megnyitót, mint már a bevezetőben írtam, Dobi István, a Minisztertanács elnöke tartotta. Az ünnepi szónok Gerő Ernő, a pártvezetés második tagja volt. Gerő a tőle megszokott kissé száraz stílusban és előadásmódban beszélt. Kiszámítottan adagolta és precízen formulázta, Rákosi Mátyás útjára és tevékenységére alkalmazva mindazt, amit és ahogyan egy uralkodó párt vezetőjéről a sztálini korszakban szokásos, sőt kötelező volt elmondani. Az összefoglaló tézise ennek az értékelésnek és beállításnak ez volt: „Tiszteljük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert minden becsületes magyar, hazánk minden igazi fia érzi, tudja: Rákosi és a párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy !”

Ezután következtek a küldöttségek. A magyar munkásosztály üdvözlét Pióker Ignác, Kossuth-díjas sztahanovista tolmácsolta: „Soha nem volt még vezetőnk, akiben ilyen mélységesen bízunk volna, akit ennyire minden ízében magunk közül valónak éreztünk. Rákosi elvtárs mutatta meg nekünk, dolgozóknak, hogy a szocialista építésnek nincsenek korlátai, hogy »az égbolt a felső határ«” – mondotta.

A dolgozó parasztság üdvözlét a küldöttség élén Lukács András, a varjúlaposi „Győzelem” Tsz Munka Érdemrenddel kitüntetett elnöke mondotta el: „A megújhodott magyar parasztság már nem fél a holnaptól. Hálával és bizalommal követi Rákosi elvtársat, aki kommunista egyenességben, kötelességteljesítésben és hazaszeretetben mindnyájunk drága tanítómestere.”

Az úttörők küldöttsége következett. Harsonaszóra, óriási selyemzászló mögött – amelynek egyik – a vörös oldalán Lenin és Sztálin, a másik, a nemzetiszínű oldalon, Rákosi arcképe volt látható – virágcsokrot lengető úttörők lepték el az Operaház padsorai közti utakat. Úttörő lány verset mondott, két gyerek óriási virágcsokrot adott át az ünnepeltnek, aki asztalon áthajolva csókkal jutalmazta őket.

Volt még ifjúsági küldöttség, amelynek szónok vezetője „Drága Édesapánk, Rákosi elvtárs!” megszólítással kezdte monológját, azután a fegyveres testületek alakulatainak küldöttsége masírozott a terembe és vezetőjük, egy vezérőrnagy jelentésben biztosította Rákosit a katonai alakulatok hűségéről.

Rákosi Mátyás rövid, szabadon elmondott beszédben köszönte meg a jókívánságokat. Tartózkodó és visszafogott volt. Az egyetlen meglepő, de el kell ismerni, emberi és hihetőleg szívből jövő megnyilvánulása volt beszédének, hogy – én akkor úgy éreztem, kicsit zavarában – befejezésül ezt kiáltotta oda a nézőtéren szavait kitörő lelkesedéssel fogadó híveinek: „Sza-

badtság, elvtársak!” Ez a köszöntés 1945 után a magyar kommunisták üdvözlése volt, hozzá akkoriban ökölbe szorított kezünket is felemeltük. 1948-49-től ez a fényes szellők időszakához annyira illő köszöntés kiment a divatból. (Talán azért, mert a szociáldemokraták viszont „Barátság”-gal köszöntötték egymást; az egyesüléskor ez természetesen elmaradt és így lekopott a „Szabadság” is.)

A díszünnepség második részében kultúrműsor következett. Íme az egyes számai, illetve szereplői: a Vasas Központi Kultúregyüttes énekkara, a hódoscsépányi gyermekkórus, a Tápéi Népi Együttes, a Telefongyár énekkara, a Vasas Központi Népi Együttes, a sárpilisi ének- és tánccsoport, az Építők Szakszervezetének központi tánccsoportja, az Államvédelmi Hatóság énekkara, a Magyar Néphadsereg Ének- és Táncegyüttes-ének ének- és zenekara, az Állami Operaház zenekara, Svéd Sándor, Joviczky József, Mátyás Mária és Rösler Endre, az Operaház művészei, és végül az állami Urali Orosz Népi Együttes.

És a végén következett a valóban emlékezetes befejezés. Az összes együttesek, szereplők, több száz ember a színpadra özönlött, egészen a zenekari árokig nyomult és a díszpáholyban felesége társaságában felállva integető Rákosi Mátyásnak még egy utolsó fergeteges kavalkádban integettek és énekelték, újra és újra ismételtették az alkalomra formált dalt, amelyet a nézőtér is felkapott. Zengett az egész Operaház:

*Gyertek lányok, öltözzetek fehérbe,
Szórjunk rózsát Rákosi Mátyás elébe.
Hadd járjon ó a rózsában bokáig,
Éljen, éljen Rákosi elvtárs sokáig!*

II. Életrajzi vázlat

A szocializmus nem csupán gazdasági kérdés, hanem etikai kérdés is. A kapitalista társadalom megszüntetése nem sokat ér, ha a helyébe nem egy magasabb rendű, igazságosabb és szabadabb rend kerül.

Károlyi Mihály

1892. március 9-én a bácskai Adán született Rosenfeld József tizenkét gyermekes, zsidó vallású kiskereskedő fiaként. Nevét még az apa magyarosította Rákosira. Rákosi Mátyás az érettségi után elvégezte a Keleti Akadémiát – ahol külkereskedelmet és idegen nyelveket tanult. Ösztöndíjasként Hamburgban és Londonban szélesítette nyelvtudását. A munkásmozgalomhoz 1910-ben csatlakozott, belépett a szociáldemokrata pártba, az MSzDP-be.

1914-ben katona lett, zászlósként az orosz frontra került, 1915-ben hadifogságba esett. A kínai határ menti Csitában oroszul tanult, és kapcsolatba került száműzött orosz forradalmárokkal. 1918 márciusában Petrográdra érkezett, ahol már internacionalistaként tevékenykedett. Magyarországra májusban tért haza, tehát még jóval a kommunista Kun-csoport érkezése előtt, mozgalmi munkát végzett Szabadkán.

1918. november 24-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának vidéki titkáráként vett részt a párt szervezésében. 1919 februárjában Kun Bélával és a párt más vezetőivel együtt őt is letartóztatták. A Gyűjtőfogházból 1919. március 21-én; a

Tanácsköztársaság kikiáltása napján szabadult és 27 évesen helyettes kereskedelmi népbiztosként, majd szociális népbiztosként az első tanácskormány tagja lett. Később több fontos, katonai megbízatást teljesített, de szerepéről az ötvenes években terjesztett legendák, amelyek a tanács hatalom legnagyobb személyiségévé nagyították, nem felelnek meg a valóságnak.

1919. augusztus i-jétől, a Tanácsköztársaság leverésétől egyévi bécsi internálás következett, majd 1920 nyarától Moszkvában a Kommunista Internacionálé egyik funkcionáriusa, 1921-től egyik titkára volt. Ebben a minőségében – egyebek közt nyelvtudását is hasznosítva – fontos nemzetközi feladatokkal bízták meg; Németországban és Olaszországban – az utóbbi időkben, a feltárt dokumentumok alapján sok tekintetben szektásnak bírált – vezető szerepe volt a pártalakítás harcaiban.

A Kominternben betöltött szerepét is eltúlozták az istenítés éveiben. Illés Béla: *Történelmi lecke* című tárcá-féléje úgy állítja be, mintha Leninnek majdhogynem fő tanácsadója lett volna, méghozzá nemcsak magyar, hanem minden nagy nemzetközi ügyben. Eszerint feleségének, Krupszkajának, egy négyszemközt másfél órás beszélgetés után Lenin így nyilatkozott Rákossiról: „Az ilyen elvtársak győzelemre viszik a nép ügyét az egész világon.”²

1924 decemberétől, a Kommunisták Magyarországi Pártja újjászervezésének fellendülő szakaszában, amikor az a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (Vági-párt) révén legális pozíciókat épített ki, hazai illegális munkát végzett. A későbbi beállítással szemben nem volt a párt legfőbb személyisége; Kun Béla, Landler Jenő és mások társaságában tevékenykedett. Helyállása és hogy volt népbiztosként, a Kommunista Internacionálé volt titkáráként hazai tevékenységével különösen nagy

² Magyar írók Rákosi Mátyásról. Szépirodalmi, Budapest, 1952. 92. o.

veszélynek tette ki magát, vitathatatlanul bátor és önfeláldozó szolgálatának számított.

Amint egyértelműen az volt a következő tizenöt év, 1925. szeptemberi lebukásától szabadulásáig. Valóban a bitófa árnyékában, majd amikor nagy szolidaritási akciók hatására (világhírű polgári személyiségek, így pl. Einstein, Barbusse, Thomas Mann is tiltakozott) a rögtönítélő bíróság elől rendes törvényszékhez utalták át ügyét, védte a kommunizmus eszméit. A második Rákosi-per (első büntetése kitöltése után 1935-ben tanácsköztársasági szerepléséért újra bíróság elé állították) a vádlott érdeméből, a fasizmus előretörése idején, a forradalmi igazság hirdetésének nemcsak a munkásmozgalom embereit mozgósító, de a haladó polgári rétegekre is hatást gyakorló fóruma, afféle kisebb lipcsei per lett. Mai olvasáskor is lebilincselő előadásban, logikusan és meglelevenítő erővel vázolta fel az 1918-19-es eseményeket. Ez egy majdnem évtizede elszigetelt és a forrásoktól elzárt, főleg emlékezetére utalt (ez egyébként közismerten mindig félelmetesen pontos volt!) embertől szellemileg is rendkívüli teljesítmény volt!

Annál elfogadhatatlanabb e fellépésnek a hamisítása, kozmetikázása a későbbi vezéri korszakban. Egy példa a Magyar Munkásmozgalmi Intézet szerkesztésében készült *A Rákosi-per* című kötetből. Eszerint Rákosi az Itélőtábla előtt 1935 júniusában a következőt mondta 1918-19 telének egyik epizódjáról, amikor a kormány a kommunistáknak a politikai terepről való kiszorítására tört: „Szóval Károlyi ebben a szituációban ugyanúgy viselkedett, amint egy rendes nagybirtokostól el lehetett várni.”³

Mellbevágó mondat, hiszen a saját földjeit olyan nemes gesztussal szétosztó Károlyi Mihályt övön aluli ütés nagybirtokosként aposztrofálni, még ha akkor, 1918-29-ben a kommunis-

³ *A Rákosi-per*. Szikra, Budapest, 1950. 493. o.

ták politikai ellenlábasa volt. De még elfogadhatatlanabb volt politikailag és taktikailag ez a kijelentés 1935-ben az üldözött, rágalmazott és szövetséges Károlyiról Horthy bírósága előtt. Amint a tények mást is mutatnak. A védő, Vámbéry Ruzstem kiadásában Budapesten 1935-ben megjelentetett A Rákosi-per az Ítéltáblán című jegyzőkönyvszerű füzet szerint a kifogásolt mondathoz Rákosi eredetileg hozzáfűzte: „Távolról sem volt még az a Károlyi, aki később a kommunista világnézetet elfogadta, de akit már ebben az időben igyekeznek úgy feltüntetni, mintha a kommunisták kezére járt volna.” Ezt az előbbi nyegle és igazságtalan kijelentést enyhítő mondatot 1950-ben törölték a könyvből, hiszen akkor már, a Rajk-per elleni tiltakozásul, Károlyi Mihály szakított a kormánnyal.⁴

Ide kívánczik ellenpontként annak bemutatása, mennyivel nagyobb lélek és főleg az igazsághoz ragaszkodó politikus volt Károlyi Mihály. 1954-ben – mindazok után, ahogy vele bántak és amit róla mondtak – így nyilatkozik Rákosi Mátyásról, akivel, s ezt kifejezésre is juttatja, egyébként 1945 után sem nagyon szimpatizált: „A kormány legtehetségesebb tagjának Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettest tekintették. A sokéves magánzárka nagy hatással volt egyéniségére. A gyenge ember, ha börtönbe kerül, megtörik, és hozzászokik a szolgai magatartáshoz. Az erős viszont belső ellenállást fejleszt ki, és lázadóvá válik. Ez történt Rákosival is.”⁵

Újra a Szovjetunióban

Rákosi Mátyás 15 év fogság után, 1940. október 30-án szabadult, a Szovjetunió által visszaadott 48-as zászlókért cserébe: Nagy tekintély és erkölcsi alap birtokában és politikailag tiszta lappal indulhatott neki pályája legmagasabbra ívelő szakaszá-

⁴ A Rákosi-per az ítéltáblán. Vámbéry Ruzstem kiadásában, Viktória Nyomda, Budapest, 1935. 51. o.

⁵ Károlyi Mihály: *Hit illúziók nélkül*. Magvető, Budapest, 1977. 413. o.

nak. Még a lenini korszakban került el Moszkvából, a Kommunista Internacionáléból, az eleven mozgalomból és a szovjetlenes háború előestéjén került vissza, mikorra a frakcióharcoknak, a nagy tisztogatásoknak és főleg a sztálini személyi kultusz törvénytelenégeinek leghevesebb rohama már lezajlott. Neki magának sem vádlóként, sem vádlottként, sem üldözőként, sem üldözöttként nem lehetett része a kommunista mozgalmat és személy szerint a kommunistákat olyannyira sújtó és mély örvényekbe taszító sztálini koncepciós ügyekben és törvénytelen-ségekben. Valóban kivételesen szerencsés állapot volt az újra-induláshoz! Egyébként több személyes emlékezés valószínűsíti: hogy Rákosi Mátyást megdöbbsentették a tapasztaltak és eleinte talán néhány hamis vádak alapján letartóztatott, száműzött magyar elvtárs érdekében interveniált is. Két esetben, Rudas László és Lukács György 1941 nyarán történt letartóztatásakor valószínűleg az ő fellépése is hozzájárult szabadon bocsátásaihoz. De más esetekben eredménytelen lehetett intervenciója és később valószínűleg le is intették közbelépéséért.⁶

Rákosi Moszkvában, a Kommunista Internacionálé központjában, mint a magyar párt külföldi bizottságának vezetője működött. A háború folyamán pedig a moszkvai rádió magyar adásain, később a Kossuth Rádió hullámhosszán rendszeresen szólt a magyar hallgatókhoz. Cikkeinek, rádióadásainak gyűjteménye 1945 májusában *A magyar jövőért* című kötetben jelent Magyarországon, így nyomon követhetők az ő – és természetesen a párt moszkvai vezető rétegének – nemcsak állásfoglalásai a világ- és hazai eseményekben, mindenekelőtt az antifasiszta háború kérdéseihöz, hanem ezek adalékul szolgálnak ahhoz is, hogyan formálták a pártnak a felszabadulás utáni politikáját, stratégiáját, és taktikáját.

⁶ Sík Endre: *Vihar a levelet*. Zrínyi, Budapest, 1970. 238-239. o.

Az elemzés és a cselekvési program, amit és ahogy ajánlott, nemcsak helyes, de feltételezett hallgatói gondolkodásához alkalmazkodni próbáló volt. 1944. április 28-án ezt mondta: „Az ország elszenvedi mindazt a gyötrelmet, ami a német megszállással együtt jár és ugyanakkor Hitler szövetségese is. A magyar nép emiatt, az új kínok dacára sem élvezi azt a rokonszenvet, amit a letiport kis népek élveznek. Ellenkezőleg. (...) A hazafias erők összefogása a nemzeti ellenállás megszervezésére: ez ma a központi feladat. (...) A népi rétegek nemcsak a pusztá létüket védik, mikor felveszik a harcot az országra törő rablók ellen, hanem küzdelmükkel egyben megvetik az új, a szabad és független Magyarország alapjait. A magyar munkás, paraszt, értelmiségi, katona, aki szembeszáll a megszállókkal, ezzel a tetteivel igazolja elhivatottságát és rátermettségét az újjáépülő ország vezetésére.”⁷

Bizonyos elszakadás az itthontól érvrendszerében és az ügyek megközelítésében azért érezhető nála; a háború materiális és lélektani hatását a lakosságra túlbecsülte és nem érzékelte eléggé, hogy különösen a területi visszacsatolások hatására (1938-ban a Felvidék, 1939-ben Kárpátalja, 1940-ben Észak-Erdély, 1941-ben a Délvidék) mennyire fokozódott a nacionalista mérgezettség a közvéleményben.

Bár e tekintetben is volt egy érdekes megnyilvánulása. 1943. szeptember 7-én tartotta meg emlékezetes előadását a Moszkva melletti 27-es hadifogolytáborban, amely *Ki a felelős?* címen előbb brosúrában a Szovjetunióban, majd első Magyarországon megjelent kötetében *A magyar jövőért*ben is olvasható. Ebben az előadásában mondta: „Azt, hogy a háborút a magyar nép érdeke követelte volna, soha, senki sem merte állítani. Nem azért, mintha a magyar népnek nem volnának ma is jogos és ki nem elégített területi igényei. Elég például utalni arra,

⁷ Rákosi Mátyás : *A magyar jövőért*. Szikra, Budapest, 1950. 392-393. o.

hogy Arad, a vértanúk városa, román kézen van. A románok azonban ebben a háborúban Horthy szövetségesei. És ezt a helyzetet örömmel ragadták meg arra, hogy még kíméletlenebbül elnyomták a dél-Erdélyben maradt magyar kisebbséget. Az a szenvedés, amit az erdélyi magyar kisebbség Horthy politikájának köszönhet, csak egy kis töredéke annak, amit az egész magyar nép elszenved, de mutatója, hogy mennyire idegen és nemzetellenes ez a háború.” Beszédének ezeket a mondatait kihagyta az említett, a Szovjetunióban kiadott brosúrából és írásai válogatott, a felszabadulás után megjelent kötetéből is. A forrás a beszéd eredeti kézírata.⁸

Szembetűnő az is, hogy – nyilvánvalóan személyes indulatokból is – egyetlen szava sem volt a szociáldemokratákhoz, miközben más, polgári ellenzéki pártok és erők megnyerését, szövetségét tudatosan kereste. S megint csak, hihetőleg, személyes indulatokból is Moszkvában szűkkeblűnek, de úgy is mondhatnánk: a Hitler-ellenes összefogás szükségességét nem teljesen megértőnek mutatkozott a horthysta erők – már nem is beszélve magáról Horthyról ! – megnyerésében a németellenes harcra, még egy olyan szakaszban is, amikor képviselőik, Faragho Gábor vezérezredes és társai Moszkvában tárgyaltak a szovjet kormánnyal és küszöbön állt az ideiglenes kormányba való bevonásuk.

Rákosi Mátyás 1944. november 3-án Illés Bélának levelet írt, amelyben; mint a szerkesztőt, bírálja a Szovjet Hadsereg lapjában, a *Magyar Újságban* leközölt Dálnoki Miklós Béla nyilatkozat miatt: „Nagyon vigyázzon, hogy a lapba semmi Horthy-dicséret többé bele ne csússzon... Miklós Béla nyilatkozatában ügyes horthysta propaganda van, amit semmi körülmények között nem lett volna szabad átengedni. Ugyanez vonatkozik a Teleki-külpolitika dicséretére.” Jellemző, hogy csak-

⁸ Párttörténeti Intézet Archívuma, 720 f. 8, ö. e. 189. lap.

nem ezzel a levéllel egy időben, november 11-én a *Pravdá*-ban megjelent Vörös János vezérezredes (későbbi honvédelmi miniszter a debreceni ideiglenes kormányban) következő befejezésű felhívása: „Éljen a szabad, demokratikus Magyarország Horthy kormányzó vezetése alatt!”⁹

Az itthoni pártvezetés mindenesetre rugalmasabb volt e kérdésben. Igaz, még október 15-e, a Horthyék hibájából kudarcba fulladt kiugrási kísérlet előtt a Magyar Front kormányzóhoz intézett memoranduma így körvonalazta az álláspontot: „A helyzet kulcsa ma még az uralkodó osztály, elsősorban a katonai vezetők kezében van... A munkásságnak a jelenlegi uralkodó osztályhoz való viszonyát elsősorban nem az elmúlt 25 év rossz tapasztalatai fogják megszabni, hanem, hogy egymás mellett, vagy egymás ellen kell-e megvívni a fasizmus elleni harcot... Nem kötjük semmiféle feltételhez a német megszállók elleni harcban való legaktívabb részvételt.”¹⁰

Egészében azonban Rákosi Mátyás és társai a külföldi bizottságban világos, vonzó demokratikus nemzeti programmal és nagy dinamizmussal tértek haza a Vörös Hadsereg által felszabadított országba.

A Magyar Kommunista Párt programját a debreceni *Néplap* 1944. november 30-i száma mint a demokratikus nemzeti újjászületés programját közölte. A program kiállt a demokratikus szabadságjogok biztosítása mellett, és a közelet megtisztítását, az oktatás és a kultúra demokratizálását követelte. Alapvető követelése volt a földreform, amelyet „a legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével” kell végrehajtani.

⁹ Korom Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet, 1944-1945*, Akadémiai, Budapest, 1981. 208-209. o.

¹⁰ *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből, 1935-1945*. Kossuth, Budapest, 1964. 550. o.

A program nem lépett fel a szocialista átalakulás követelésével, de tartalmazott a nagytőke korlátozását célzó pontokat is. Támogatta viszont a lakosság szükségleteit szolgáló ipari és kereskedelmi magánvállalkozást.

A kommunista párt által felvázolt újjáépítési program tehát az ország demokratikus átalakítását tekintette közvetlen céljának, reálisan mérte fel a társadalmi-politikai helyzetet, alkalmazta a magyar viszonyokra a népfrontpolitika elveit és tudatában volt annak, hogy a társadalmi megújulás csak olyan mértékben valósítható meg, amennyire annak szükségességét a nép többsége megérti és megvalósítását támogatja. Ennek megfelelően nemzeti programját nem egyedül, hanem a Magyar Függetlenségi Front keretében akarta valóra váltani, többpárti koalícióban. Ennek érdekében, különösen eleinte, ahogyan az ország különböző területei, vidékei felszabadultak és azokon megindult az élet, támogatta a többi demokratikus pártot is, hogy talpra álljanak a nagy vérveszteség után.

A felszabadulás utáni évek

Rákosi Mátyás 1945. január 30-án érkezett Debrecenbe a fegyverszünetet Moszkvában aláírt kormánydelegáció vonatán. Vagyis jó néhány hónappal azután, hogy a párt Külföldi Bizottságának vezető csoportja, Gerő Ernő irányításával, elkezdte a hazai munkát; az ország fele már felszabadult, az ideiglenes kormány már több mint egy hónapja működött, a pártok és elérhető vezető embereik a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front keretében már mozogni kezdtek, az itthoni kommunisták pedig mindenfelé az élen jártak az új élet megindításában.

Viszonylag késői hazatérése – akárcsak a moszkvai magyar emigrációzömének esetében – a szovjet vezetés kívánsága volt nem akartak a kelet-európai fejlődést amúgy is bizalmatlanul néző nyugati szövetségeseknek aduval szolgálni kifogásaikhoz, hogy nem a helyi erők formálják az új rend arculatát.

(Hasonló meggondolásokból Gottwald és Dimitrov még később tértek haza Csehszlovákiába, illetve Bulgáriába.)

Rákosi Mátyás magyar földre lépése pillanatától, vitathatatlanul, mondhatnánk, közmegegyezésében menő magától értetődéssel a párt első emberének számított. Múltja, híre, a fegyházban töltött 15 év pártkörökben és azon túl, a szövetségesek között is bizalmat keltettek iránta. Az öregebb harcosok szemében személye mintegy 1919 jelképe és egyfajta híd volt a magyar kommunizmus régi gárdája és az új forradalmi nemzedék között. Mindezt azért sem árt hangsúlyozni, mert hiszen csak később, a május 20-i országos pártértekezleten választhatták „szabályosan” is főtitkárrá, meg főleg amiatt is, mert egyes, utólagos „okosságra” hajlamos emlékezők sejtelmesen azt sugallják, mintha Rákosi szinte feltolta, „ráerőszakolta” volna magát a pártra, illetve mintha politikai szélesítésben elmaradt volna más vezetőktől (elsősorban Gerő Ernőtől és Révai Józseftől), és nem lett volna nagyformátumú politikus. E beállítás az új Magyarország építésének eredményeit csupán másoknak tulajdonítja, és Rákosinak szinte kezdettől végig csak a hibákat, bűnöket juttatná.

Későbbi véleményét előbbi időre visszavetítőnek tűnik például az, amit Nógrádi Sándor (Moszkvában, a 40-es években, a Kommunista Internacionáléban, majd a Központi Vezetőség tagjaként és fontos pozíciókat betöltő funkcionáriusként a felszabadulás után is szoros munkatársa) memoárjában írt: „Rákosi maradi felfogású ember volt: az új helyzetet és az abból adódó feladatokat nem értette meg; még mindig az első világháborút követő évek emlékei és tapasztalatai vezérelték tevékenységét. Nem vizsgálta, hogy milyen változások mentek végbe a nemzetközi és belső helyzetben, és milyen tanulságokat

rejteget magában az elmúlt huszonöt év. Azt hiszem, tömören így lehet meghatározni Rákosi vezetői ténykedésének rugóit.”¹¹

Rákosi gyorsan és dinamikusan akklimatizálódott, hamar feltalálta magát a koalíciós idők „játékszabályaiban”, de a tömegmunkában is, például nagygyűlési szónokként. (Természetesen mindehhez bizonyára hozzájárult munkatársainak, a párt más vezetőinek segítsége, tanácsai, de ezt éppen úgy, mint majd a következőkben, az erények és hibák számbavételekor adottnak veszem és nem vizsgálom, hiszen itt Rákosi Mátyás pályarajzát vázoló fel.)

Tíz nappal hazaérkezése után, 1945. február 11-én, a debreceni nagygyűlésen a hazai viszonyokat igyekszik reálisan felmérni. Van igazság abban, amit mond, bár kétségtelenül megmutatkozik a különösen később rajta eluralkodó bizalmatlanság is a magyar nép széles tömegeinek beállítottságát illetően. „Népünkben sokkal több a reakciós elem, mint ahogy azt eredetileg gondoltuk. Az a huszonöt év, ami a nemzeti katasztrófát megelőzte és különösen az utolsó hat-nyolc évnek mélyreható fasiszta agitációja nem múlt el nyomtalanul népünk felett, sokakat megzavart.”¹²

A reális számvetés még egy ideig érvényesült Rákosi Mátyás gondolkodásában, olyannyira, hogy szembenézett olyan kényes és az ötvenes években aztán végképpen tabu témának számító kérdéssel; mint a magyar lakosság viszonya a Vörös Hadsereghez. 1946. június 1-jén a főleg értelmiségieket tömörítő Fórum Club előadássorozata keretében „Népi demokráciáért” címmel előadást tartott, amelyen kijelentette: „Van sovinizmus és oroszellenesség. Ilyen jellegű egy ilyen háború után és a háborúval járó kilengések után minden országban mutatkozik az-

¹¹ Nógrádi Sándor: *Történelmi lecke*. Kossuth, Budapest, 1971. 399. o.

¹² Rákosi Mátyás: *A magyar jövőért*, Szikra, Budapest, 1950. 487. o.

zal a hadsereggel szemben, amely az illető országban, bár mint felszabadító, de tartózkodik.”¹³

Nagy a nehézség az illúziók miatt, melyeket a régi rendszer körültekintéssel és ügyesen ápolt. Hiába figyelmeztetett a kommunista párt, hogy örvénybe rohanunk – fejtegette –, Horthyék körülmutattak: Magyarország a rend és a boldogság szigete. Ez az illúzió a demokratikus tömegekbe, még a munkások közé is behatolt.¹⁴

Mindezek miatt és az ország súlyos helyzetét tekintve, határozottan szembefordulva a radikális lépéseket követelőkkel, józan mértéktartásra int. A demokratikus pártok között a súrlódások a politikai élet velejárói; az összefogás viszont nemzeti parancs: „A mi véleményünk – hirdette már említett debreceni beszédében is –, hogy azok a demokratikus pártok, amelyek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front keretén belül találkoztak, történelmi missziót végeztek és hogy ez a nemzeti összefogás nem pillanatnyi vagy átmeneti jellegű, hanem hosszú időre szól. Meg lehet mondani előre, hogy minél tovább haladunk kart-karba öltve, annál gyorsabban fog haladni a nemzet újjászületése és felemelkedése.”¹⁵

Ugyanez a mondanivalója és hangneme első budapesti nagygyűlési beszédének 1945. február 25-én, ahol meggyőződéssel hirdeti: „Mi ma a nemzetnek legfelelősebb pártja vagyunk.” A türelmetleneknek, a Rákosi-kormányt követelőknek roppant gyakorlatias választ ad: „Ha azt mondom, hogy mi igenis támogatni fogjuk a kisipart és a kiskereskedelmet, akkor higgyék el, hogy ezt fogjuk tenni. Aki azt hiszi, hogy ez eltérés a kommunizmustól, menjen ki Budapest utcáira, menjen ki ebbe a városba, nézze meg a lakásokat, talál-e ott egyetlen szobát

¹³ Párttörténeti Intézet Archívuma 720 f. 8. öe. 142. lap.

¹⁴ Rákosi Mátyás: *A magyar jövőért*. 489. o.

¹⁵ Uo. 503. o.

is, ahol nincs szükség a kisiparos munkájára. Mindenkinek meg kell értenie, hogy nem is tudjuk rendbehozni Budapestet és az országot, ha minden erővel nem serkentjük a nemzet minden dolgozó, termelő erejét és rétegét... Ha kifogásom van, akkor részben az ellen van kifogásom, hogy ez a nemzeti összefogás még nem sikerült annyira, mintamennyire szeretnők.”¹⁶

Ilyen volt Rákosi Mátyás, a politikus beköszöntése az új Magyarországon. S milyennek ismerte meg a külsőt, a személyes vonásokat, a tulajdonságait, a szokásait tekintve a közvélemény?

Külseje nem volt előnyös: alacsony termetű, hosszban-széltében egyvégtű, teljesen kopasz ember volt, cseppnyit mongol vágású szemekkel. Ha azonban megszólalt, nemcsak a „mit”, hanem a „hogyan” mondottakból is érezte az ember, hogy egyéniség, nem hétköznapi személyiség szól hozzá. Nem volt lángoló szónok, de kissé lassú, tagolt és harmonikusan hömpölygő beszédének volt muzsikája; az olyan modorosságai pedig, hogy „kapitalizmust”, szocializmust, Csehszlovákiát” mondott, derűt keltően fűszerezték szavait. Egyszóval, végül is szuggesztív előadó volt, aki szépen – és egyes állításokkal szemben – egyáltalán nem pestiesen, énekelve, hanem inkább némi palócos hangformálással beszélt nyelvünket. (E tanulmányra készülve újra megnéztem a róla készült filmhíradókat: tanúsíthatom, hogy a dunántúliaknak díszére való zárt e-ket ejtett; mondják, Adán, ahol született, így beszéltek.)

Szuggesztív volt kisebb körben is: bámulatos memóriájával szívesen elképesztette beszélőtársait. Ugyanígy rendkívüli nyelvtudását is kamatoztatta külföldi látogatóinál. Villámgyorsan reagált és jó lényeglátással rá tudott és előszeretettel rá is tapintott partnere gyengéjére. Szívesen tréfálgozott, anekdotázott és – legalábbis eleinte – értette a tréfát akkor is, ha rajta

¹⁶ Uo. 523-524. o.

csattant. A filmhíradó megörökítette 1945. júliusi szegedi fellépését. Ingujjban, a tömegbe keveredve, felszabadultan mozog, parolázik, anekdotázik és veszi át a neki szánt kis ajándékokat. Jóízűen felkacag, amikor a hatást lesve – évődő célzással simára borotvált koponyájára –, egy hajkefét nyomnak a kezébe. Volt valami joviálisan atyáskodó és ravaszdiság is a modorában. Ez utóbbi tulajdonsága, különösen később, amikor a bizalmatlanság eluralkodott rajta, olykor félelmetesen kiismerhetetlenné tette.

Ismétlem, a kezdetén legjobb oldaláról mutatkozott meg. Így a párt vezető gárdájának is 1945. május 20-21-én, az MKP országos pártértekezletén. A rugalmas politikát, a jó taktikát a földreform példáján szemléltette, tudatosította: helyes volt, hogy a radikálisabb megoldást követelő úgynevezett Földmunkás Kongresszus követelésével is dacolva 200 holdban állapították meg a felső birtokhatárt, mert így nemcsak a parasztság középső rétegeit nyugtatták meg, de még a módosabb parasztokat is kivonták a közép- és nagybirtokosok befolyása alól és ezzel lényegében simán ment a földosztás. Helyes volt – fejtegette –, hogy még az arra rászorult falusi papoknak is adtak földet. És még inkább fontosnak bizonyult, hogy az összes demokratikus pártot bevonták a földreform munkálataiba, mert enélkül meggyöngült volna a földosztás állandóságába és törvényességébe vetett hit. Mindez segített, hogy a félénk és kezdetben bizonytalan földigénylők is sorompóba léptek.

Indokolt volt, hogy határozottan fellépett a pártban akkoriban mutatkozó veszély ellen: „Pártunk legsúlyosabb hibája, hogy a mi tagságunk jelentékeny része baloldali szektabetegségben szenved.” Nem értik a demokratikus, nemzeti erők összefogásának politikáját. „Meggyőzés helyett, magyarázás helyett egyszerűen nyomással, fenyegetéssel vagy intéssel akarják a többi szervekre, a szomszéd pártokra ráerőszakolni akaratu-

kat.” Az eredmény: széthúzás a demokratikus erők között. „A reakció a két veszekedő között a nevető harmadik.”¹⁷

A kiindulópont helyes volt, hiszen valóban voltak, akik proletárdiktatúrát akartak „bevezetni”, sőt, egyes kisebb városokban a helyi „19-esek” ezt ki is kiáltották. Ennek ellenére, az úgynevezett „19-esek” kezelésében, már csírájában megbújt a később olyan tragikus következményekkel járó bizalmatlanság. Semmiképpen sem voltak helyénvalók az olyan mondatok, mint : „A 19-es elvtársaknak egy kis része valóban jól megfelel a rábízott feladatoknak és jól elvégzi a pártmunkát. Legnagyobb részük azonban, amint a tapasztalat mutatja, erre nem képes”, vagy „Azok az elvtársak, akik illegalitásban dolgoztak, az illegális munka elkerülhetetlen folyományaként gyakran maguk is szektáriánus vonásokat mutatnak fel... Ezeknek a hatása mind a mai napig kiütözik náluk és nem tudják szívvel-lélekkel végrehajtani a párt új és helyes politikáját.”¹⁸

Nemcsak olykor érdes, kioktató, sőt sértő hangneme volt a baj, hanem az elemzés sem felelt meg teljesen a valóságos helyzetnek. Tagadhatatlan, hogy az itthon, illegalitásban dolgozó elvtársak nem voltak mentesek a szektás vonásoktól, de a moszkvaiak sem. És ez utóbbiaknál, köztük Rákosinál is, a dolgok természeténél fogva is, ezt a gyengeséget, hibát tetézte még az is, hogy a hazai helyzettel sem voltak eléggé tisztában, a légkörhöz, a lakosság beállítottságához, amint mondani szokták, nem eléggé volt meg az empátiájuk.

Szembetűnő, és ez is előrevetítette a későbbi torzulásokat, hogy egy jó szava sem volt a párt hazai vezetőihez, akikkel „hivatalosan” az 1945. február 22-i KV-ülésen egyesült a moszkvai csoport. Viszont szükségesnek tartatta és jogot formált arra, hogy egy taktikai ügy miatt – hogy tudniillik a Kommunista In-

¹⁷ Uo. 548-549. o.

¹⁸ Uo. 548-549. o.

ternacionálé 1943 nyarán történt feloszlata után a párt itthoni vezetői Békepárt néven alakították ujja a kommunista pártot – a párt és az egész ország nyilvánossága előtt ilyen kemény szavakkal ítélkezzen felettük : „Két esztendővel ezelőtt pártunkat akkori vezetői feloszlatták és helyette Békepárt néven másikat alakítottak. Az utóbbi hónapok eseményei bebizonyították, hogy ez a lépés helytelen volt és hogy nemcsak a munkásosztálynak, de az egész nemzetnek elengedhetetlen szüksége van az erős, szervezett, céltudatos Kommunista Pártra.”¹⁹

És talán idevág, ha felidézzük, hogy több mint egy évtizeddel később, amikor a párt régi, különösen Magyarországon vagy nem a Szovjetunióban emigránsként harcolt tagjai elleni hadjáratának következményei világossá váltak, tehát az SZKP XX. Kongresszusa után, az 1956. május 18-i budapesti aktívaülésen tartott beszédében így fogadkozott: „A Központi Vezetőség egyik fontos feladatának tartja, hogy számba vegye a régi párthú elvtársakat, akik az illegális nehéz éveiben, vagy a spanyol szabadságharc tüzeiben, a második világháború idején a legnehezebb viszonyok közt bátran küzdöttek a kommunizmus nagy ügyéért, s gondoskodjon róla, hogy a régi harcosok példaként álljanak az új kommunista nemzedék előtt.” Milyen más hang ez!

Az első nagy – személyes – vereséget és nyomon követhetően politikai sokkot is Rákosi Máttyás számára az 1945. október 7-i budapesti törvényhatósági, illetve még inkább az ezt követő 1945. november 4-i országos nemzetgyűlési) választások okozták. Tulajdonképpen kényszerítő körülmény nem volt arra, hogy alig fél évvel azután, hogy az ország területe megszánt hadszíntér lenni, a törvényhozási testületekben az ideiglenességet megszüntessék. Magyarországnál sokkal megalapozottabb parlamentarizmussal rendelkező országokban is csak lényege-

¹⁹ Uo. 536. o.

sen később, stabilizáltabb viszonyok között szólították az urnák elé a népet. De Rákosi – és a pártvezetés jó része, mert voltak, akik óvatosabbak, reálisabbak voltak – felületi vonásokból túlságosan optimistán ítélték meg a közhangulatot és a párt tömegbefolyását. Feledni látszott, amit csak néhány hónappal azelőtt, az idézett debreceni fellépésekor a huszonöt év és különösen a visszacsatolásokat követő hat-hét esztendőnek a közvéleményt reakciós irányba befolyásoló mély hatásáról mondott. A Központi Vezetőség 1945. május 5-i ülésén (érdemes a dátumra figyelni: még a német fegyverletétel és a potsdami értekezlet előtt vagyunk!) az első budapesti szabad május 1., valóban szívmengető tömeghangulatát a tömegbefolyással azonosítva Rákosi Mátyás ezt jósolta a fővárosi választásokról: „Fel lehet tételezni, hogy ha jól megcsináljuk, az kolosszális kommunista-szociáldemokrata sikert fog mutatni.”²⁰ Hasonlóan tévesen számolt, amikor mindenekelőtt abból a körülményből kiindulva, hogy a Kommunista Pártnak döntő szerepe volt a földreform kivívásában és megvalósításában, úgy hitte, hogy az újjazdák többségükben a pártra fognak szavazni az országos választásokon.²¹

De Rákosinál közrejátszhatott egy olyan mozzanat, ösztönző, amely majd később is – mindig kimutatható téves lépéseiben. Nemzetközi missziót kívánt teljesíteni, illetve személyére vonatkoztatva: a mozgalomnak nemzetközi méretben is kiemelkedőt és így magának befolyást biztosítót akart felmutatni. Akkoriban az Egyesült Államok és Anglia szinte nyomás alá vették a Szovjetuniót, hogy az általa felszabadított országokban tartasson „szabad választásokat”, amelyektől természetesen a polgári demokrácia irányába haladó, nyugati orientációjú erők megszilárdulását, sőt felülkerekedését remélték. Ebben a szellemenben folyt például 1945. szeptemberében a szövetséges ha-

²⁰ Párttörténeti Intézet Archívuma 274. f. i/1.

²¹ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Szikra, Budapest, 1950. 275. o.

talmak külügyminiszteri tanácsának ülése Londonban. Rákosi, hihetőleg, „szállítani” akarta a pozitív példát.

Éppen ellenkezőleg történt: a kisgazdapárt jobbszárnya felerősödött, ugyanakkor abszolút többsége Budapesten és még elsöprőbben az országos választásokon hosszúra nyúló harcot ígért a népi demokratikus átalakulás híveinek. Hogy ez Rákosi-ra sokkhatást gyakorolt és nagyon mélyen beléivódott, az beszédein, megjegyzésein még éveken át lemérhető, még akkor is, mikor már az események régen túlléptek ezen a kedvezőtlen állapoton. Alapélményévé vált és bár ezt így soha sem mondta ki nyíltan, de szűkebb körben utat engedett felháborodott érzelmeinek. (E kötetben a Rákosi-iratok közt a 101. és 103. oldalakon erre nézve bizonyítékok találhatók.) Hihetőleg úgy érezte: a nép cserbenhagyta, ilyen csalárd módon hálálta meg, amit érte tett... Pedig hát politikusi sors tévedni – a népet pedig, Brecht szavaival élve, tudvalevőleg nem lehet leváltani.

A szalámi-taktika

Mindenesetre a választási csalódásnak, illetve az első vereségnek meglelt a jó hatása is. Rákosi – a párttal együtt – okult belőle, nagyon gyorsan talpra ugrott és változtatott is munkáján. A legszebb és legjobb forradalmi tömegmunka rendkívül változatos, színes, okos eszközeivel ment harcba a nép eszéért és szívéért. Ezek voltak a „fényes szellők” nemzedékének még ma is annyi nosztalgiával emlegetett évei és Rákosinak is legjobb korszaka, amelyben nagyra nőtt nemcsak hívei, de ellenfelei megítélésében is.

Rákosi, a párt élén, a tömegek megnyeréséért folyó harcot, a mindennapi aprómunkát, a helyi pozíciók megnyerését és mindennek, ha szükség volt rá, tömegmegmozdulások áradatába torkollását egybeötvözte a parlamentben, a kormányban, általában a hatalom felső régióiban folytatott taktikailag is ügyes küzdelemmel. Ez utóbbit a nemzetközi politikai szóhasználat,

pejoratív éllel, szalámi-taktikának szokta nevezni. Persze a szalámi-taktika, vagyis az ellenfelek fokozatos kiszorítása, „felszeletelése” is része volt ennek a tevékenységnek – és ez a politikai harcban nem Rákosi találmánya, hanem ősrégi, sok-sok, kisebb nagyobb mértékben szinte minden hatalomra törő politikus által alkalmazott módszer. Csak éppen az a kérdés, hogy ezt a módszert milyen cél érdekében alkalmazzák. Rákosiék esetében nem egyszerűen a politikai-közéleti terepen akkoriban valóban működő és hatalmi pozíciókat is birtokló reakciós erők „leszeletelése” volt a cél, hanem ezzel együtt az volt a törekvésült, hogy az egypártrendszer megteremtése érdekében, szövetségeseikkel is végezzenek. És ez az antidemokratikus politika nem felelt meg az ország, a társadalom érdekeinek, de még a „szeletelést” végző párt érdekeinek, egészséges működésének sem, és mint utóbb hamarosan kiderült mindmáig ható súlyos következményekkel járt mindezekre.

Ebből a politikából és a megvalósításából szükségszerűen együtt járó „a cél szentesíti az eszközt” gondolkozási, cselekvési módból következett, hogy a szövetségeseiket, akik készek voltak a népi demokrácia útján az alkotó együttműködésre, lekezelték, mellőzték, majd végül teljesen kiszorították.

A párt akkori vezetése és főleg Rákosi Mátyás pedig, mint különösen az azóta feltárt dokumentumok és a legújabb történeti kutatások, elemzések mutatják, a demokratikus szabályokat és még inkább koalíciós megállapodásokat felrúgva, széles tömegek jogérzetét sértve tört célja felé. (Néhány példával és Rákosi Mátyás ezzel kapcsolatos nézeteivel szolgálnak e kötet *Rákosi-iratok* című fejezetében a 101. és 102. oldalon található idézetek is.) Nem indokolatlanul ítéli a mai történelmi felfogás ezeket a még koalíciós időkben megtett lépéseket, alkalmazott módszereket a későbbi súlyos törvénytelenések csíráinak.

Mindezeket, különösen így utólag, tudva és elismerve is, látni és értékelni kell a dolog másik oldalát is, hiszen a gyakorlat mindig bonyolult és többnyire nem nélkülözi az ellentmondásokat sem. Következőleg szereplői, és alakítói, jelen esetben, mint korának fia, Rákosi Mátyás is megtestesítője volt mind-ezeknek.

Az a politika, amelyet akkor képviselt, tartalmazta a nagyon messziről indult emberekkel – mondjuk egy Szekfű Gyulával – való együttműködést, régi szövetségesek még szorosabb bevonását, az értelmiség nehezen oldódó részével a termékeny eszmecserét és a politika művészetének még sok elemét is. Vagyis Rákosiban két lélek lakozott, vagy még inkább még maga sem döntötte el teljesen, hogy milyen úton és főleg milyen ütemben halad majd pártja élén a végső célja felé. Mindenesetre lelkének ezt a „jobbik” felét több, ebből az időből származó megnyilvánulása mutatja.

1946. május 22-én a pártiskolán előadást tartott a magyar munkásmozgalom és a kommunista párt történetéről. Itt mondotta: „A huszonöt esztendő azért erősen rányomta bélyegét elvtársainkra. Nem lehet az ember következmények nélkül huszonöt esztendeig föld alatt; elszokik lassanként a nagy tömegekkel való munkától, rászokik a konspirációs munkára, arra, hogy nem agitál, hanem propagandát űz. Szóval nem kis, jól kiválogatott, két-három mondatból álló gondolatsort a nagy tömegek előtt népiesen ismertet, azaz nem agitál, hanem propagandát űz, kis körben lassú munkát végez, olyant, amire rákényszeríti az illegalitás és aminek hatását aztán akkor érzi az ember, amikor a politikai viszonyok hirtelen megváltozása következtében elsősorban agitátorokra van szükség, olyan emberekre, akik nagy tömegekhez népiesen, jelszavakban összesűrítve tudnak beszélni. Ezt természetesen nem lehet az egyik hétről a másikra elsajátítani.” A szándék: közelebb kerülni az emberekhez, feltétlenül helyes. Amint érdekes a további gondolat-

sor is ebben a beszédben, mert, tőle igazán szokatlanul, a szociáldemokrata párt erényeit hirdette: „A szociáldemokraták mind a mai napig még előnyben vannak például a tömegmozgalmakban, a szakszervezetekben és hasonló helyeken, ami az ő elemük, amiben ők huszonöt esztendeig zavartalanul éltek. Sokban előnyben vannak még felettünk és nekünk erőteljesen kell dolgoznunk, hogy ezt az előnyt behozzuk, lerázzuk magunkról a huszonöt esztendő illegálisnak minden maradványát, minden gátló vonását.”²²

Másrészt szociáldemokrata részről irigység tárgya volt a Kommunista Párt dinamizmusa, tagságának a „fényes szellők” korszakban „hegyek elhordására” is kész lendülete, önfeláldozó lelkesedése. Talán visszaad ebből a munkastílusból és annak elismeréséből a politikai, szociológiai tudományok nemzetközileg nagyrabecsült mesterének, dr. Szalai Sándor professzornak – aki akkoriban a szociáldemokrata baloldal egyik vezetője, a párt értelmiségi szektorának hangadója volt – visszatekintése. E gondolatokat 1973-ban fogalmazta meg, amikor a két munkaspárt egyesülésének 25. évfordulójáról emlékeztek meg. „Gyakran éreztük úgy munka közben, hogy mi valóban komoly erőfeszítéseket teszünk mindannak elsajátítására, amit a kommunistáktól meg kell és meg lehet tanulni. Illegális tapasztalataik révén messze felettünk álltak szervezettség és fegyelem dolgában. Nagyszerűen értettek ahhoz, hogyan kell egy összeomlott országban dolgozni, az erőket a fő feladatokra koncentrálni. Villámgyorsan tudtak reagálni és bár gondosan megtervezték tevékenységüket, remekül tudtak eközben rögtönözni is, ha kellett.”²³

²² Párttörténeti Intézet Archívuma 720 f. 8. őe. 174 és 175. lap.

²³ *Interjúk a munkásegységről, 1945-1948.* Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette: Sánta Ilona. Kossuth, 1973. 343. o.

Egyesülés helyett beolvasztás

A Rákosi-féle vezetés úgy ítélte meg, hogy az 1947 ősztől 1948 nyaráig terjedő időszakban beérett a termés is, megteremtődtek a feltételek a népi demokratikus átalakulásnak az általuk szorgalmazott, tehát a szovjet modellt követő, vagy inkább másoló meggyorsítására.

Az 1947. augusztus 31-i választásokon az MKP 1945-höz képest negyven százalékkal növelte szavazatai számát, az első helyre ugrott és a Függetlenségi Fronthoz tartozó pártokat, vagyis a népi demokratikus átalakulást egyértelműen vállaló baloldalt a szavazópolgárok hatvan százaléka választotta. A kommunista sikert a választásokon ugyan beárnyékolta az úgynevezett „kék cédulával” való szégyenteljes és tulajdonképpen teljesen értelmetlen manipulálás (az, hogy igazolással, „kék cédulával” a lakóhelytől távol is lehetett szavazni és ily módon kommunista aktivisták szervezeten többször leadták szavazatukat), de ez, mint minden elemzés kimutatja, a végső eredményen csak néhány tized százalékkal változtathatott a Kommunista Párt javára. (Egyébként emlékeztetni lehet arra is, hogy Révai József a csalások lelepleződése után – legjobb meggyőződéssel-e vagy csak taktikából, ez ma már nehezen dönthető el – a *Szabad Nép*-ben vezércikkben ítélte el ezt a választási manipulációt.) Mindez a disszonáns kísérő körülmény azonban semmiképpen sem változtatott a fő eredményen, hogy a Függetlenségi Front pártjai megszerezték az abszolút többséget a parlamentben és ezzel megkapták a mandátumot az előrelépésre a népi demokratikus úton.

Mindezzel még ugyan nem dőlt el véglegesen a hatalomért folytatott harc, de – amint azt elég sajátos, kissé durva szóhasználat Rákosi értékelte – „eltört a reakció gerince”. Ezt jó kiindulópontnak tekintette arra, hogy egy sor strukturális változtatást vigyenek végbe a gazdaságban és a társadalomban, il-

letve az új Magyarország nemzetközi orientáltságát véglegesítések. Néhány lépés ezek közül: 1947. október-november: a bankok államosítása; 1947. december: Tito budapesti látogatásakor megkötötték a magyar-jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt, amelyet januárban követett a magyar-román egyezmény budapesti aláírása, majd a legfontosabbként, 1948. február 18-án reprezentatív kormányküldöttség részvételével Moszkvában perfektuálták a magyar-szovjet szerződést is; márciusban államosították a száznál több munkást foglalkoztató ipari üzemeket; júniusban az országgyűlés törvényt hozott az iskolák államosításáról.

A másik mérföldkő és tulajdonképpen a „fordulat évének” lezárulása a két munkáspárt egyesülése volt (1948. február 18-án a Szociáldemokrata Párt nagybudapesti vezetőségének a jobboldaltól való nyílt elhatárolódásával kezdődött és a Magyar Dolgozók Pártja június 12-14-i alakuló kongresszusával fejeződött be ez a folyamat.)

Itt van a helye annak, hogy Rákosi Mátyásnak a Szociáldemokrata Párthoz, a szociáldemokrata munkássághoz és a szociáldemokráciához való viszonyát szemügyre vegyük. Ez annál is inkább indokolt, mert ez irányú nézetei, politikai elgondolásai igen korán értetlenségről, rossz elfogultságok olyan elemeiről árulkodnak, amelyek szinte előkészítették az utat a súlyos következményekkel járó torzulásokhoz.

Hogy általában 1919 után és dokumentálhatóan az első pere (1925) idején szőröstül-bőröstül a munkásosztály árulói kategóriába sorolta a szociáldemokratákat, azt nehezen lehet felróni neki, hiszen lényegében ez volt a Kommunista Internacionálé, a nemzetközi kommunista mozgalom érvényes vonala és gyakorlata is. De második, úgynevezett népbiztosi pere idején (1935. január 21.–február 9.) már kezdett kibontakozni a népfrontpolitika, amelyre majd a III. Internacionálé VII. kongressz-

szusának (1935. július 25. –augusztus 25.) stratégiai váltása tette rá a pontot. Igaz, Rákosi fogolyként, elszigetelve mindennek csak szelét érzékelhette és az is elismerendő, hogy a téma – a szociáldemokrácia a Tanácsköztársaságban – objektíve is és még inkább szubjektíve egy volt kommunista népbiztosnál súlyos elfogultságoktól volt terhes. De mégis, az ennél az igen tudatos, énjét és érzelmeit az ügynek, a politikai célszerűségnek mindig önként alárendelő embernél szembetűnő volt a hangban, megfogalmazásban teljes ridegség, sőt elutasító ellenségeség a szociáldemokratákról – *en bloc*. Mindenképpen helyénvaló lett volna némi árnyaltság, hiszen mondjuk Kunfi Zsigmondot és Peyer Károlyt mégsem lett volna szabad egy „közös zsákba” dobni !

Egyébként azt, hogy a népfrontpolitikához általában és különösen ennek a szociáldemokráciával való viszonyra vonatkozó hatásához elég elutasítóan állt hozzá, azt mutatja állásfoglalása a már említett 1946. június 1-ei pártiskolai előadásán, amelynek témája miatt („A magyar munkásmozgalom és a kommunista párt története 1925 és 1939 között”) ezt a kérdést nehezen kerülhette meg. Pedig ezt tette, olyannyira, hogy hallgatói kérdés egyenesen kérte nézetei kifejtését. Rákosi okfejtése a következő volt: Máshol hatással volt a mozgalomra, de nálunk nem mutatkozott eredménye. Az okok között a legfontosabb, hogy a kommunista párt illegalitásba szorult, a szociáldemokrata párt legális volt; természetesen nem kívánta magát kompromittálni azzal, hogy az illegális KP-val közösen lépjen fel. Véggkövetkeztetése: „Úgy hogy nálunk ennek a gondolatnak gyakorlati eredményei nem voltak.”²⁴

Már említettem, hogy a háború alatt moszkvai rádiófellépéseiből hiányzott az igyekezet a szociáldemokrata munkások, még a kifejezetten baloldaliak befolyásolására. Olyan jelentős

²⁴ Párttörténeti Intézet Archívuma 720 f. 8. öe. 176. lap.

kommunista-baloldali szociáldemokrata akciók, megmozdulások, mint a *Népszava* 1941. karácsonyi népfrontos száma, az 1942. március 15-i tüntetés a Petőfi-szobor előtt és még sok, az összefogás irányába mutató momentum teljesen kiesett látóköréből. Hajlandó volna az ember mindezt a háború rossz kommunikációs lehetőségeinek, tájékozódási úrijének betudni – bár elég utalás, idézet mutatja, hogy Moszkvában nemcsak a rádió-lehallgatás, de hazai újságok is szolgáltatták az értesüléseket, nem is beszélve a hadifoglyok, átszökő baloldaliak személyes beszámolóiról – ha nem látná ugyanennek a negligálásnak folytatódását a felszabadulás után. Beszédeiben általában nem találni, utólag sem, nemhogy jó szót, de még említést sem a munkásegység előtörténetéről) Mindaz, ami ezzel összefüggött, teljesen hiányzott tudatából és érzelmeiből is, mint olyan, amit mozgalmi életében soha nem tapasztalt, aminek erejében és nagyságában nem is igen hitt, sőt, amiben, úgy mint a két háború között az egész itthoni mozgalomban, nem is nagyon bízott.

Pedig lett volna mit becsülni a munkás- és kommunista-szociáldemokrata szolidaritáson. Hiszen sokan elmondhatták volna azt, amit egy régi angyalföldi, illegális kommunista – igaz negyedszázaddal később, tehát már ennyivel „megokosodva” – az egyesülés 25. évfordulójakor, a dolgokról elmélkedve, megvallott: „Jobban kellett volna méltányolni a szociáldemokraták felszabadulás előtti tevékenységét, egyebek között azt, hogy teret adtak nekünk, kommunistáknak a szervezeteikben. Néhány munkásárulótól eltekintve, a szociáldemokrata munkások, értelmiségiek »falaztak« nekünk, tudták vagy legalábbis sejtették, hogy kommunisták vannak közöttük, de szemet hunytak, sőt olykor egyben-másban hajlandók voltak segíteni nekünk.”²⁵

A szociáldemokraták elleni bizalmatlanság megmaradt benne a felszabadulás után, a munkásegység gyakorlata idején

²⁵ *Interjúk a munkásegységről, 1945-1949.* Sánta Ilona interjúja Láng Lászlóval.

is. Az egységfrontot a szíve mélyén a koalíciós politika egyik elemének, inkább a taktikai hadműveletben felhasználandó fegyvernek, mintsem a társadalom szocialista átalakítása stratégiai jelentőségű erőforrásának tekintette. Hogy az egységfrontban kétirányú a kölcsönhatás, az meg sem fordult a fejében. Ez ügyben sokkal merevebb volt, mint más társai – például Révai József is – a vezetésben, akik jobban vállalták a munkásmozgalom szociáldemokrata örökségét. Még az egyesülési kongresszuson sem említette, még kevésbé elemezte, mint adott, minden úttévesztés vagy tévelygés ellenére maradandóan nagy nemzeti értéket a munkásmozgalomnak és az egész magyar progressziónak a szociáldemokrata párt hetvenöt éve.

A már előbb idézett interjújában dr. Szalai Sándor professzor fogalmazta meg mindennek megjelenését a baloldali szociáldemokraták tudatában: „Kétségtelen tény, hogy mi – persze megint hangsúlyozom, hogy nem beszélhetek az egész baloldal nevében – az utolsó pillanatban sem úgy fogtuk fel a pártegyesülést, hogy mi egyszerűen átmegyünk a Kommunista Pártba, hanem azt hittük – talán tévesen vagy túlértékelve a szerepünket –, hogy a Magyar Dolgozók Pártja valamennyire más lesz azáltal, hogy mi is részévé válunk, vagyis, hogy egyet-mást mi is hozzá tudunk adni az új egyesült párthoz. Úgy éreztük, hogy vannak olyan szociáldemokrata hagyományok és tapasztalatok, amelyeket nem szabad hagyni veszendőbe menni.”²⁶

Erre a „hozzáadásra” az egyesült pártban Rákosi Mátyás – és az igazság kedvéért tegyük hozzá: a kommunistáknak a győztesek elbizakodott fölényességével sújtott túlnyomó többsége – nem tartott igényt. Az MDP-hez tartozás legfontosabb feltétele nemcsak az új pártprogram és a szervezeti szabályzat elfogadása, hanem a kommunista párt addigi tevékenységének fenntartás nélküli elismerése volt, ami lényegében a Szociálde-

²⁶ Interjúk a munkásegységről, 1945-1948. 347-348. o.

mokrata Párt addigi munkájának megtagadását jelentette. Ha volt érdemük a szociáldemokratáknak e felfogás szerint, akkor egyedül az, hogy elfogadták az egyesülési koncepciót. (E vonatkozásban is árulkodó kijelentéseket találnak a könyv *Rákosi-iratok* c. fejezetében a 98-100. oldalon.)

S itt előre kell ugrani. Rákosi 1952. február 19-én *Népi demokráciánk útja* címmel előadást tartott az MDP pártfőiskoláján. Ebben tárta fel legátfogóbban, visszamenőleg is, a szociáldemokratákról alkotott véleményét. Egyébként ez az előadás más tekintetben is jól bevilágít gondolkodásába és sokat elárul róla mint politikai vezetőről.

A felszabadulással kezdi és a Szociáldemokrata Pártot ugyanúgy, mint a kisgazdákat, a versenytársak kategóriában vizsgálja: „Az ipari munkások között versenytársunk a Szociáldemokrata Párt volt. Vezetői jelentékeny része Horthy rendőrspiclije vagy angol kém volt, s a felszabadulás után fokozatosan az amerikai imperialisták szolgálatába lépett, akárcsak a kisgazdapárté.” Minthogy azonban a tömegek a forradalmi úttal szimpatizáltak: „Ebben a helyzetben a Szociáldemokrata Párt vezetőinek nagy része, csakúgy, mint a kisgazdapárté, kettős játékot űzött. Kifelé, a tömegek felé a Függetlenségi Front, a demokratikus koalíció tagjaiként mutatkoztak, titokban, kéz alatt azonban már az első naptól kezdve irányt vettek arra, hogy a kommunistákat kiszorítsák a hatalomból és a lehető legkisebbre csökkentsék befolyásukat a munkástömegekre. Ez a politika a Szociáldemokrata Pártban régi tradícióra nyúlt vissza.”

A szociáldemokraták legfőbb tradícióját a Tanácsköztársaság elárulásában látja. És a baloldaliak? „Ugyancsak régi tradíciója volt ennek a politikának, hogy a dolgozó tömegek sikereiből megtevesztése és félrevezetése céljából a Szociáldemokrata Párt vezető körei felváltva a jobb és »bal« szárnyat (*végig így idézőjel között!* – N. J.) tolták előtérbe. Ez a »balszárny« akkor lé-

pett működésbe, amikor az a veszély fenyegetett, hogy valamely túlságosan nyílt és világos árulás következtében munkástömegei otthagyják. Ilyenkor ez az ábaloldal kapta azt a feladatot, hogy műellenzékieskedéssel, szórakalmazmussal megzavarja az elégedetlen tömegek tisztánlátását és tovább is szociáldemokrata befolyás alatt tartsa meg őket. A felszabadulás után ennek az ábaloldalnak megnőtt a jelentősége, és a vele űzött manőverek nemegyszer minket is megtévesztettek.”²⁷

Ebben a beállításban a szociáldemokrata vezetőknek – természetesen az „ábaloldaliaknak”! – a „válság kieleződésekor” színt kellett vallaniok, „vége volt a megtévesztő manővereknek”, a munkástömegek felismerték arcukat és mivel tömegesen átléptek a Kommunista Pártba, a „baloldali vezetők” merész manőverbe fogva „a legjobban kompromittáltakat” kizárták, maguk pedig felajánlották az egyesülést. A végkövetkeztetés: „A harc az ipari munkásság nagy többségének megnyeréséért a kommunisták győzelmével, a Szociáldemokrata Párt teljes vereségével végződött”²⁸

Ez volt hát Rákosi Mátyás „szociáldemokrata-képe” és ez sokmindent megmagyaráz a volt szociáldemokrata elvtársak helyzetéről az MDP-ben, vezetőik üldöztetéséről, az ellenük indított koncepciós perekről. E koncepciós pereknek szinte az egész szociáldemokrata baloldal, beleértve Szakasits Árpádot,

²⁷ Rákosi Mátyás: *A szocialista Magyarországért*. Második, bővített kiadás, Szikra, Budapest, 1955, 134-136. o.

²⁸ Uo. 162. – Nem mulaszthatom el, hogy ennek a lábjegyzetnek „lábjegyzeteként” ne emlékeztessem az olvasót arra, hogy ezek az idézetek egy 1955-ben kiadott kötetben olvashatók. Rákosi megjelentette (újra megjelentette) ezt az értékelését, – mert nyilvánvalóan továbbra is ezen az állásponton volt – abban az időszakban, amikor a párt, 1953. júniusi döntése után, revideálni kezdte az 1949 utáni torzulásokat és megindította a törvénytelenül elítéltek, lefogottak, így a baloldali szociáldemokraták ügyeinek felülvizsgálását és rehabilitációjukat.

Marosán Györgyöt és a többször is idézett dr. Szalai Sándort is, áldozata volt.

Ide kívánczik Nógrádi Sándor megjegyzése. Nógrádi Sándor a Központi Bizottság megbízásából Aczél György társágában 1960 után két alkalommal beszélt a Szovjetunióban, az 1956-os bukása utáni száműzetésben élő Rákosival: „Mindmáig azt a hangzatos frázist ismételgeti, hogy 1956 óta Magyarországon »szociáldemokrata reneszánsz« ment végbe.” A szociáldemokrata ellenség elmélete láthatóan már szinte mániákusság volt Rákosinál.²⁹

A két munkáspárt egyesülése és ezzel párhuzamosan a Függetlenségi Frontban tömörült másik két szövetséges párt, a kiskgazdák és a parasztpárt készsége arra, hogy a népi demokratikus platform alapján szorosabbra fűzzék az együttműködést, mindenekelőtt a meglepően jó gazdasági viszonyok és érezhetően javuló életkörülmények miatt az általánosan bizakodó közhangulat nagyon kedvező fejlődési lehetőségekkel biztatott. (Rákosi is emlegette 1948 áprilisában Sárospatakon beszédében: „Bárcsak így maradna – ezt hallom minden oldalról.”) Minden belső tényező arra ösztönzött volna, hogy minél simábbá, kevesebb megpróbáltatást hordozóvá tegyünk a szocialista átalakulás magyar útját. Óvatosságra és rugalmasságra kellett volna intenie azonban annak, hogy még tíz hónappal azelőtt, a győztes választásokon is, a szavazók negyven százaléka a Függetlenségi Front ellen voksolt.

De Rákosi, aki a nehéz harcban óvatosnak, körültekintőnek, taktikusnak bizonyult, nyert állásban türelmetlenné vált, feledte tegnapi fogadkozásait és politikai elgondolásait. Ahelyett, hogy a szövetségesek és útitársak táborát szélesíteni próbálta volna, az MDP, illetve személyesen a maga monopóliumát igyekezett érvényesíteni a politikai küzdőtéren.

²⁹ Nógrádi Sándor: *Történelmi lecke*. Kossuth, Budapest, 1970. 398. o.

Kádár János az egyesülés 25. évfordulóján egy interjúban ezt a szituációt így világította meg: „Az általános helyzet kedvező volt. A burzsoázia már verve volt és megkezdődött a még meglevő hadállásainak felszámolása; létrejött az egyesült munkáspárt; a munkás-paraszt szövetség erős volt; a kispolgárság csatlakozott a dolgozó osztályokhoz. A józan ész azt diktálta volna, hogy megkezdődjék a társadalom széles rétegeinek összekovácsolása a szocializmus közös erővel történő építésére. De nem ebbe az irányba haladtak a dolgok. A szubjektivizmus miatt tótágast állt a logika, az összefogást szétmaró bizalmatlanság kezdett ragályosan terjedni.”³⁰

Huszáros támadás a szövetkezetekért

Ezt a változást 1948 közepétől Rákosi politikai magatartásában és beszédeiben, sőt még hanghordozásában és viselkedésében is, sok példával lehetne illusztrálni. De csak egyetlen momentumot ragadok ki.

1948. június 13-án, az egyesülési kongresszus beszámolójában Rákosi Mátyás összesen egy bekezdésben vázolja fel a mezőgazdasági programot: „Ezekkel a feladatokkal elválaszthatatlanul összefügg a mezőgazdasági termelés korszerű reformja. Biztosítani kell a paraszti kisbirtokon épülő mezőgazdaság számára a modern technika és tudomány eszközeit. Csak így valósítható meg az ipar és mezőgazdaság közötti aránytalanság kiküszöbölése. Ezért meg kell gyorsítani az állami mezőgazdasági gépezetek széles hálózatának létesítését. Minden erővel fokozni kell a falu beszerzési, értékesítési, termelő- és egyéb szövetkezeteinek fejlesztését.”³¹

Ugyanezt az elgondolást – a „paraszti kisbirtokra épülő mezőgazdaságot”, amelynek keretében „a technika és a tudo-

³⁰ *Interjúk a munkásegységről*, 107. o.

³¹ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. 302. o.

mány alkalmazásával... az elmaradt magyar mezőgazdasági termelés korszerű reformja” megvalósítható – tartalmazta a Magyar Dolgozók Pártjának a kongresszuson elfogadott programnyilatkozata is.

Nem sokkal több mint két hónap múlva, 1948. augusztus 20-án Kecskeméten, a nagygyűlésen Rákosi Mátyás odaállt a szónoki emelvényre, és mintha csak politikai bombát akarna robbantani, e szavakkal kezdte beszédét: „Az utóbbi hónapokban egyre-másra halljuk, hogy a magyar parasztság válaszut elé került, sorsfordulóról beszélnek. Valóban itt az ideje, hogy számot vessünk azzal a kérdéssel, mi legyen a paraszti gazdaságok további fejlődésének útja.” Hogy hol „halljuk”, ki beszél „sorsfordulóról” és hogy ha hónapok óta napirenden van „a paraszti gazdaságok további fejlődésének útja”, akkor ez hogy-hogy nem kapott egy hangot sem a pártkongresszus fórumán, ennek magyarázatára egy szót sem vesztegetett Rákosi. Ehelyett rögtön válaszolt a kérdésre:

„Két út áll a magyar dolgozó parasztság előtt. Az egyik út a régi, megszokott, a túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik, ahol az az elv uralkodik, hogy aki bírja, marja. Ennek az elvnek elkerülhetetlen, törvényszerű következménye, hogy a nagy halak megeszik a kis halakat, a nagy kulák gazdák tovább erősödnek, tovább gazdagodnak és tönkreteszik a szegényebb dolgozó parasztságot. (...) Mindenki tudja, hogy a mai termelési módszerekkel az öt, tíz, tizenöt holdas parcellákon ezt a kultúrát, ezt az életszínvonalat (*mármint a beszédben felvázolt virágzó falut* – N. J.) megvalósítani nem lehet: ezt csak közös összefogással, szövetkezéssel, kölcsönös segítséggel lehet.”³²

Tekintsünk most el az érvelés elemzésétől és még attól is, hogy politikailag időszerű és szükséges volt-e a szövetkezést

³² Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. 330. és 332. o.

ilyen központi feladattá tenni. Csak a módszert nézzük. Az ország vezető pártjának főtitkára nem azt mondja: „Két hónappal ezelőtt még nem láttuk ezt meg ezt. Közben jobban megvizsgáltuk a helyzetet és úgy látjuk, a szövetkezés ügyében lépni kell stb., stb.” Hanem, el sem mondottaknak tekinti tegnapi szavait, nem érvényesnek a párt programnyilatkozatát. Teszi ezt abban a szilárd meggyőződésben, hogy neki ez is jogában áll, senki sem vonhatja kérdőre, sőt senki sem merésze majd akár még csak emlékeztetni is a színváltásra. Ezért ez már több volt, mint egy politikai tévedés: a szavahihetőségnek, a párt és a tömegek viszonyának, a bizalomnak volt a próbája. Rákosi jól számolt, valóban senki sem tette fel neki a kérdéseket, sőt, nekünk, híveinek még tetszett is „huszáros támadása” és csak *retrospektív* ismertük fel a kecskeméti beszéd körülményeinek képtelenségét. Ez is adalék ahhoz az égető kérdéshez: hogyan nyerhetett teret, lépésről lépésre a személyi kultusz és minden, ami vele járt?

Persze a módszereken és alkalmazott hangon túl mindezt nem szabad egyszerűen egy személy helytelen nézetrendszerének tulajdonítani. Annál kevésbé, mert hasonló jelenségek a többi környező népi demokratikus országban is tapasztalhatók voltak. Vagyis a nemzetközi munkásmozgalom akkori általános tendenciájának része, magyar megjelenési formája is volt a „kecskeméti jelenség”. A váratlan fordulatnak a párt parasztpolitikájában az volt az oka, hogy Rákosi Mátyás szolgálai másolni igyekezett a kollektivizálásban a szovjet modellt. A parasztság és különösen a módosabb gazdák – akik megjelölésére ő és partnerei vezették be a magyar szóhasználatban eladdig ismeretlen, az oroszról átvett kulák kifejezést is – iránt bizalmatlan volt, nem nagyon hitte, hogy a szocialista fejlődés során megbízható szövetségesei lehetnek.

Ami már most az „általános támadás” időpontját illeti, ez nyilvánvalóan összefüggésben volt a Tájékoztató Iroda 1948

nyári, a Jugoszláv Kommunista Pártot megbíráló fellépésével. 1948. augusztus 27-én vezető pártmunkások számára előadást tartott a Tájékoztató Iroda határozatáról és a tanulságokat a magyar viszonyokra és a párt feladataira vonatkozóan így fogalmazta meg: huszonöt megyéből huszonkettőben a paraszti lakosság van többségben. A paraszti gondolkodás pedig jó részben kapitalista gondolkodás. A paraszti lét, a kisárutermelés napról napra szüli a kapitalizmust. Az útgazdák is kezdenek gazdagodni. „Most három tehene van és a nehézség kitöri azért, hogy két éven belül hat tehene legyen. (...) Az ilyet nem kell kulák befolyás alá vonni, abban már benne van a kulák befolyás.”³³

Versenyben a túlteljesítésért

A kecskeméti fellépés és más tünetek kétségtelenül árulkodnak arról, hogy Rákosi valóban azt tartotta: a cél szentesíti az eszközt és mindig csak a végeredmény minősít. De mégis túlságosan egyszerű volna, ha szaporodó hibáit és bűneit kizárólag gyarlóságoknak, személyisége eltorzulásának, vagy személyes becsvágyának tulajdonítanánk. Bizonyára közrejátszottak ilyen és még más, alkalmasint a pszichológia birodalmába sorolható jelenségek is. Az, amit később személyi kultuszként marasztaltak el és a voluntarizmus is, meg a szocialista elmélet és gyakorlat minden ma már ismert és elítélt eltorzulása nem csupán hazai jelenség volt, hanem a nemzetközi kommunista mozgalom egy hosszú szakaszának sajátja. Ebben meghatározó szerepet játszott Sztálin, akinek döntő befolyása volt nemcsak a Szovjetunió politikájára, hanem a kommunista világmozgalomra is. Ez alól csak kemény konfrontációval vonhatta ki magát egy szocialista ország kommunista vezetője. Ezt vállalta magára Tito és vállalták általában a jugoszláv kommunisták. Rákosi Mátyást nem ilyen „ellenálló” fából faragták, bár azt is meg kell

³³ Párttörténeti Intézet Archívuma 720 f. 8. öe. 189. lap.

mondani, hogy a reális lehetőségei is mások voltak, mint Titónak. Hiszen a jugoszláv kommunista egy felszabadító népi háború vezetőjeként lett nemzeti hős és népe elismert vezetője, – míg Rákosi a szovjet hadsereg által felszabadított ország moszkvai emigrációból ideérkezett kommunista vezetője volt. A felszabadító szovjet hadsereg csapatai, mintegy annak garanciájaként is, hogy Magyarország ne lehessen újra ugródeszka senki részéről esetleges szovjetellenes terveknek, az országban állomásoztak. S itt kell jelezni azt is, hogy Rákosi körül, különleges döntési jogok birtokosaként, ott tevékenykedett az a vezetői csoport is, amely rajta kívül Gerő Ernőből, Farkas Mihályból és Révai Józsefből állt, s amelynek tagjai – persze ki-ki különböző mértékben – szintén részesek a hibákért és bűnökért viselt felelősségben.

Attól sem lehet eltekinteni, hogy az események Rákosi által kezdeményezett erőltetett gyorsítása nemzetközi indíttatású koncepcióból fakadt. 1947 tavaszán és nyarán a Truman-elv meghirdetése, majd a francia és olasz kommunistáknak a háború utáni koalíciós kabinetekből való kiszorítása ebbe az irányba hatott. A nemzetközi kommunista mozgalom úgy ítélte meg – és elemzése megalapozott volt –, hogy az angolszászok felszámolják a háború alatti szövetségi rendszer minden maradványát, és hidegháborús konfrontációra térnek át a Szovjetunióval és szövetségeseivel szemben. Az új elemzések, a szigorú szembenézés a valósággal és az egyoldalú „mindenért az imperialista háborús uszítók a felelősek” beállítottságú megközelítés felszámolása persze erőteljesen differenciálja és árnyalja ezt a képet. Ma már világos, hogy a sztálini külpolitika különböző lépései és próbálkozásai is hozzá tették a magukét a hidegháborús konfrontációhoz, bár a beindítói – gondoljunk csak Churchill fultoni beszédére – a háborús szövetségi politikát az erőpolitika, a fölény és az atommonopólium tudatának jegyében felmondó egykori angolszász partnerek voltak. Mindenesetre Rá-

kosi és a magyar kommunista vezetők reális veszélynek állították be – nyilvánvalóan hitték is – egy, az imperialisták által ki-robbantott háború veszélyét. Ez is a társadalmi átalakítás és minden ezzel járó szigorító rendszabály meggyorsítására ösztönözte őket. Ilyen körülmények között Rákosi Mátyás nemcsak ösztökélő jelzésnek, de bizonyára szinte – esetleg kifejezetten Sztálin, vagy közvetlen környezete részéről kifejezett – személyéhez szóló szemrehányásnak tekintette például az egyik tekintélyes moszkvai folyóirat 1947-es cikkét, amely Lengyelországot, Jugoszláviát, Csehszlovákiát a népi demokráciák közé sorolta, de Magyarországot és Romániát úgy említette, mint amelyek még csak haladnak az ilyen irányba. S ehhez hasonló megjegyzések, kritikák bizonyára nemcsak folyóiratok hasábjairól érkeztek hozzá.

A nagy lökést Rákosinak a Tájékoztató Iroda 1948. június 27-i bukaresti, a Jugoszláv Kommunista Pártot megbélyegző és eltaszító határozata adta. Rákosi természetesen ismerte, hogy 1948 kezdetétől folyt az egyre élesedő vita a szovjet és a jugoszláv párt vezetősége között, amelynek a – különböző fontos részletkérdések mögött meghúzódó legfőbb lényegét is megértette, azt tudniillik, hogy az ellentét tárgya a szocializmusba vezető különböző út, az átmenetnek a sajátos viszonyok szerinti formálása, illetve másrésről a proletárdiktatúra szovjet formájának kizárólagossága, lényegében az, hogy azt a szocialista utat vállalók mindenütt kötelesek követni. S azt is nyilvánvalóan nyugtázta, hogy Sztálin a jugoszláv-bolgár és a továbbiakban az egész balkáni térségre (Románia, Albánia) kiterjedő föderációs és vámuniós terveket bizalmatlanul szemlélte, hiszen a *Pravda* 1948. január 28-án közleményben nevezett „problematicusnak és mesterségesnek” minden, a nemzeti államok kereteit megbontó elszórt föderációt, konföderációt, illetőleg vámuniót. Talán még az is eszébe jutott, hogy egyszer, 1946. őszén, az MKP III. kongresszusán, ő is kacérkodott valami hasonló elkép-

zeléssel: „Mi feltétlenül hívei vagyunk a dunai népek barátságos, demokratikus együttélésének és egy demokratikus dunai föderációt nemcsak lehetségesnek, de kívánatosnak tartunk. Ezen a téren is a nemzeti kossuthi hagyományok folytatói vagyunk. (...) Az alapfeltétel adva van és lehetőséget nyújt arra, hogy a dunai népek szövetsége meg is valósuljon. Egy ilyen demokratikus szövetség létrejötte, vele kapcsolatban a vámháttárok leépítése, természetesen sokat enyhítene azon a keserűségen, amelyet népünk a most készülő békével kapcsolatban érez.” 1946 ősze messze volt már ugyan, de talán az is megviláncolhatott agyában, hogy egyszer még a fejére olvashatják ezeket az „eretnek” gondolatokat.³⁴

Rákosi – túl azon, hogy elfogadta a Tájékoztató Iroda állásfoglalásait – felismerte, hogy itt a lehetőség a magyar népi demokrácia és személyesen az ő nemzetközi súlyának növelésére. Ha az MDP helyes értelmezője lesz a nemzetközi munkásmozgalom váltoállításának és Rákosi Mátyás értő végrehajtója Sztálin politikai elgondolásainak, ledolgozódik az az indulási hátrány, amely 1944-45-ben, Magyarországnak a Hitler-ellenes háborúból való késői kiválása miatt keletkezett. Mindenesetre, hogy Rákosi gondolatvilágától nem volt idegen az effajta rivalizáló, a politikai-társadalmi terepet szinte versenypályának tekintő szemlélet, azt mutatja az olyan kijelentés, mint amilyent 1948. november 30-án, a KMP megalakulása 30. évfordulójának ünnepségén mondott: A felszabadulás utáni első két esztendőben helyenként lemaradtunk a szomszéd országokhoz képest, de most e szakaszon is kezdünk felnyomulni a többi népi demokráciák színvonalára, s utolérjük őket.”³⁵

A versengésnek ez a szemlélete nyilvánvalóan nemcsak Rákosi Mátyásnak, hanem a vezetésnek, legalábbis szűkebb kö-

³⁴ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. 140. o.

³⁵ Uo. 348. o.

rében, a moszkvai emigrációból hazatértek csoportjában megvolt. Ehhez az említett beszédhez megfogalmazott előzetes konzultációs megjegyzéseiben Gerő Ernő ezt írta: „Nem tudom, helyes-e azt mondani, hogy mi csak most kezdünk felnyomulni a többi népi demokráciák színvonalára. Szerintem, általában mi nem maradunk el sem a csehszlovák, sem a román, sem a lengyel népi demokráciák mögött, illetve talán egyben s másban elmaradtunk, de bizonyos területeken előbbre vagyunk más népi demokráciáknál. El vagyunk maradva például a románokkal és a lengyelekkel szemben a hadsereg terén, de gazdaságilag nem vagyunk elmaradva és politikailag sem.”³⁶

Az utólérés érdekében is Rákosi és az MDP vezetősége nagyobb sebességre kapcsolt. Rákosi kimutatta, hogy a magyar pártban, a mi gyakorlatunkban is fellelhetők a jugoszlávoknál kifogásolt hibáknak legalábbis a nyomai. Mint már említettem, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, az emlékezetes kecskeméti beszéddel villámgyorsan „javítani” is kezdett. Beszédeiben, itt is feledve, hogy nemrégiben még a magyar adottságokra, sajátosságokra emlékeztetett – a szocialista építés minden problémáját a szovjet gyakorlathoz mérte és idomította. (Amivel persze nem állt egyedül, hiszen ez akkoriban minden népi demokratikus ország vezető pártja vezetőjének és egész vezető gárdájának gyakorlata volt: aki ettől a vonaltól a legkisebb mértékben is eltért, illetve a nemzeti sajátosságok alapján próbálta a politikát formálni, az, mint például a lengyel Gomulka, jobb esetben elhajlónak, de inkább a mozgalom árulójának, ellenségnek lett minősítve.) Az MDP és személy szerint Rákosi mindinkább érvényesíteni kezdte a politikai gyakorlatban azt a hamis sztálini tételt, mely szerint az osztályharc a szocialista építés körülményei között éleződik. Ebből szinte egyenesen következett, ha ez a valóságban nem így alakul, akkor magunk érezzük az osztályharcot ellenségkeresséssel és -csinál-

³⁶ Párttörténeti Intézet Archívuma 720 f. 7. őe. 622. lap.

lással. Csak jelzésképpen álljon itt ezeknek az időknek eseménynaptára: 1948. június 27: a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozata; augusztus 5: Rajk Lászlót leváltják a belügyminiszteri posztról és külügyminiszter lesz; augusztus 20: kecskeméti beszéd; szeptember 2: tagfelülvizsgálatot rendelnek el az MDP-ben; szeptember 6: rendelet az Államvédelmi Hatóság felállításáról (vezetője: Péter Gábor); szeptember 9: Farkas Mihályt honvédelmi miniszterré nevezik ki; szeptember 19: a Politikai Bizottság határozatban ítéli el a NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) állítólagos hibáit; szeptember 21: szabotázscelemekény leleplezésének bejelentése a Magyar-Amerikai Olajipari Rt.-nél; december 23: letartóztatják Mindszenty József esztergomi érseket. Világos, hogy az itt felsorolt események, intézkedések sem értékben-nagyságrendben, sem tendenciájukban nem teljesen azonos kategóriájúak, de így csokorban mégis jelzik az irányváltást.

1949. január 16-án a *Szabad Nép*ben megjelenik Rákosi Mátyásnak „A népi demokrácia néhány problémájáról” című cikke. Rákosi így kezdi fejtegetéseit: „A népi demokráciák fejlődése, megerősödése, rátérésük a szocializmus építésének útjára, szükségessé és egyben lehetővé tette, hogy tisztázzuk a népi demokrácia államának néhány alapvető kérdését. A népi demokrácia, mint államtípus, csak a második világháború után keletkezett, új jelenség volt, jellegének, funkciójának, fejlődési irányának megállapítása körül gyakran voltak tévedések, vagy nem pontos megállapítások. Nagy tanítónk, Sztálin elvtárs útmutatásai alapján ezeknek a problémáknak lényege tisztázódott s most világosan állanak előttünk.” És a végkövetkeztetés: „A népi demokrácia olyan állam, amelynek segítségével a Szovjetunió győzelmének eredményeként, és a Szovjetunióra támaszkodva, a dolgozó nép, a munkásosztály vezetésével halad a kapitalizmusból a szocializmus felé. A népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül.” És ebből az

összefüggésben a „hibás nézetek” bírálata jegyében Rákosi még szükségesnek tartotta figyelmeztetőleg aláhúzni: „Kérdéseik felvetésénél egyes elvtársak, annak kihangsúlyozása mellett, hogy mi azonos, túlságosan kihangsúlyozták azt, ami megkülönböztet a diktatúra szovjet formájától.”³⁷

1949 első fele a proletárdiktatúra társadalmi és állami rendszere kialakításának elvi és gyakorlati munkálataival telt el. Ennek befejező, *instituíáló* fázisa az 1949. május 15-i országgyűlési választások a Magyar Függetlenségi Népfront közös listája alapján és augusztus 18-án az alkotmány elfogadása volt. E szakaszban Rákosi nézetei a szövetségi politikáról, illetve a népfront szerepéről megkeményedtek, eltorzultak.

Már az MDP Központi Vezetőségének 1948. novemberi ülésén – az ellenkező nézetekkel is vitázva – Rákosi a régi formák és intézmények megszüntetését szorgalmazta: „Aki ma közülünk valamely intézményhez vagy rendszabályhoz csak azért ragaszkodik, mert két éve vagy három éve mi magunk létrehoztuk, az a legjobb indulattal is árt. (...) Ez vonatkozik intézményekre és szervezetekre egyaránt.”³⁸

A szervezeteken nyilvánvalóan mindenekelőtt a demokratikus pártokat értette, amelyek, a lojalitás alapján, keresték helyüket, működési formáikat az új körülmények között. 1949. március 5-én, a következő központi vezetőségi ülésen már arról szólt, hogy a demokratikus pártok léte és további működése „tartalék” az osztályellenségnek. Ezzel e pártok sorsa megpecsételődött.

Napjainkban történelmi kutatások és politikai elemzések, megfontolások alapján is széles körű vita folyik arról, hogyan alakulhatott volna 1948-1949, tehát a fordulat után a magyar társadalom hatalmi és intézményrendszerbeli struktúrája. E vi-

³⁷ Rákosi Mátyás : *Válogatott beszédek és cikkek*. 357, 359. és 364. o.

³⁸ Párttörténeti Intézet Archívuma 276 f/11-38.

tákban mindinkább az a nézet kerekedik felül, és meggyőző bizonyítást is szolgáltat, hogy 1948-1949-ben megvoltak a többpártrendszerű szocialista átalakulásának is a lehetőségei az egyesült munkáspárt vezető szerepének megtartásával, a népfrontba tömörült demokratikus pártok és erők aktív politikai részvételével a hatalom gyakorlásában.

Rákosi a pártonkívüliekben sem bízott. Az alábbi idézet ugyanebből az 1949. március 5-i központi vezetőségi ülésen tartott beszámolójából azért is figyelemreméltó, mert lényegében megfogalmazta az „aki nincs velünk, az ellenünk van” tételt: „Az elvtársak két választást láttak Magyarországon. Mind a kettőben a felnőtt lakosság 95%-a leszavazott. Aki nem ránk szavazott, az Pfeiffert vagy Barankovicsot választotta, de nem volt pártonkívüli. Aki tehát ma mint pártonkívüli bejut a DEFOSZ-ba (*Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége*, az *Újonnan Földhözjutottak Országos Szövetsége (UFOSZ)* és a *Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége (FÉKOSZ)* egyesüléséből 1948. december közepén létrejött szervezet – N. J.), annak túlnyomó többsége a választáson a demokrácia ellen szavazott és feltehető róla, hogy a »pártonkívüliség« lényegében kulákbarátságát és demokráciaellenességét takarja.”³⁹

Mindezek után a szövetségi politikának, a nem párttagok közéleti tevékenységének fóruma és szervezeteként maradt volna a népfront. Meg is alakult, mint az új hatalmi viszonyoknak megfelelő tömegmozgalom, 1949. március 15-én. De milyen lehetőségekkel és perspektívával, mikor fiz nappal előtte, ezen az említett márciusi központi vezetőségi ülésen így nyilatkozott róla Rákosi: „Ha az elvtársak azt hiszik, hogy ez a népfront hosszú életű, tartós képződmény, akkor nagyon tévednek. Ez a népfront tulajdonképpen a szomszéd pártok elhalási processzusának egy foka... sok ebből a népfrontpolitikából nem jön ki.”

³⁹ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. 387. o.

Nem is volt később sem számára más a népfront, mint pusztá díszlet!⁴⁰

A Rajk per

A Rajk-per volt a Rubicon Rákosi politikai pályáján. Ezzel lépett át azoknak a politikusoknak a kategóriájából, akik hibákat – súlyosakat ugyan; de mégis jóvátehetőket – csináltak, azokéba, akik jóvátehetetlen és megbocsájthatatlan bűnöket követnek el. S az ítéletben nem lenne enyhítő körülmény, ha pontosan le lehetne mérni – különben nem lehet! –, hogy szerepében mennyi volt a tájékoztató Iroda, vagy esetleg egyenesen Sztálin által, a nagy nemzetközi érdekekre való hivatkozással ösztönzött, megrendelt rész, s mekkora a saját személye előretolásának szándékából fakadó önkéntes felajánlás aránya.

Hogy volt felajánlkozás, sőt szüntelenül túlteljesített, azt egész 1949 utáni magatartása mutatja: nemcsak hogy ő volt az első, aki a Rajk-perrel erre az útra lépett, de még inkább az, hogy a törvénytelenységben és a konzekvenciák súlyosságában meghaladta a többi népi demokrácia, a többi testvérpárt hasonló eltévelyedéseit, ha ugyan ilyen dolgokban egyáltalán lehet méregetni... De hát maga Rákosi alkalmazta előszeretettel dicsőségére vagy dicsőség keresésére az ilyen rivalizáló összevetéseket.

Mikor elmondta azt az árulkodó mondatot a Rajk-ügyről, 1949. szeptember 30-án a nagybudapesti aktívaértekezleten: „Nem is volt könnyű a felgöngyölítés kidolgozása és megval-

⁴⁰ *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*. Harmadik kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1970. 197. o. Innen idézem ezt a megjegyzését, mert beszédnek ezt a passzusát sem a *Válogatott beszédek és cikkek*, sem pedig más kötetében nem adta közre, bizonyára abból a megfontolásból, hogy elgondolásainak ilyen „faragatlan” megfogalmazása nem éppen rokonszenvet keltő. Egyébként a koalíciós pártokról és a népfrontról kifejtett nézeteiről lásd még e kötet *Rákosi-iratok* c. fejezetében a 100-106. oldalon.

lom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött.”⁴¹ Világos volt, hogy tapsra, hazai és nemzetközi dicsőségre pályázott. Ezzel minden későbbi mentegetőzése hitelét veszítette. Amennyiben csak rajta múlt, igyekezett arra készíteni néhány testvérpártot és azok vezetőit, hogy kövessék példáját. Az említett nagybudapesti aktíván név szerint is megemlítette Csehszlovákiát, Bulgáriát, Albániát, Romániát, Lengyelországot, mint ahol, a Rajk-ügy tanúsága szerint, a pártellenes elemek ugyancsak összeköttetésben állnak Titóékkel. És aztán jött a szinte utasításszámba menő következtetés: „A magyar kémbanda leleplezése nemcsak általános tanulság a többi országok kommunista pártjai számára, nemcsak arra ad nekik módot, hogy a mi kárunkon tanuljanak, de ezen túlmenően az általunk felgöngyölt összeesküvés más országokban átnyúló számai segítenek abban, hogy ott is felfedjék és ártalmatlanná tegyék az amerikai és egyéb imperialisták és jugoszláv provokátorok kémeit.”⁴²

És hogy hogyan programozta be már ekkor a többi koncepciós ügyet, azt akkor valószínűleg a későbbi áldozatai sem vették észre, hiszen a sok ellenségről, éberségről szóló eszmefuttatás között – különösen az osztályharc szüntelenül éleződik légkörében és tudatában – csak egy mellékintelem-félének tűnt: „Hiba volna azt hinni, hogy Rajkék leleplezésével már teljesen fölszámoltuk és utolsó gyökeréig eltávolítottuk az ellenség szervezeteit. Ma már tudjuk, hogy az ellenség kémhálózatát évtizedekig építette ki. Nem valószínű, hogy amit ők ennyi esztendőn át fölépítettek, néhány hónap alatt fel tudjuk kutatni.”⁴³ Láthatóan, legalább már körvonalaiban megvolt a terve előbb Szakasits Árpád, Marosán György és a baloldali szociáldemok-

⁴¹ Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. 476. o.

⁴² Uo. 480. o.

⁴³ Uo. 479. o.

raták, később Kádár János, Kállai Gyula és a párt felszabadulás előtti hazai vezetősége más tagjainak fokozatos eltávolítására.

Az olyan, mai fejjel elképesztő túlzások, mint: „Az ellenséget nemcsak a politikai porondon kell megverni; minden gyár, bánya, minden üzem, vállalat az osztályharc csatatere.”⁴⁴ Vagy „Legyen éber pártunk minden szervezete, minden funkcionáriusa, minden tagja és ezen túlmenően legyen éber az egész dolgozó nép, figyeljen fel a legkisebb ellenséges hangra vagy tetre. A hibák mögött keresse és találja meg az ellenség kezét.”⁴⁵ A közéletnek és az emberi kapcsolatoknak is eltorzulását eredményezték. Kétségtelenül számolt ezzel, tudatosan azt akarta, hogy féljenek tőle és a párttól, az államtól az emberek.

A gazdasági, közéleti, kulturális következmények, általában a hibák és torzulások hatása közismert – rengeteg tudományos, szociológiai mű is feldolgozta az elmúlt negyedszázadban minden oldalról és vonatkozásban. Ezekről részletesen nem szólok, hanem az alábbi részletben személyisége párton belüli hatását próbálom inkább megvilágítani.

Azt szokták mondani, hogy valakiből istent csinálni csak úgy lehet, ha találni hozzá istennőket. Ez valóban így van és természetesen nem lehet felmenteni a Központi Vezetőséget, a szűkebb környezetét és tulajdonképpen a pártnak legalábbis legaktívabb részét, hogy hagyta, illetve segítette Rákosi Mátyásnak teljesen kritikátlan egekbe emelését, gyakorolta á minden ezzel járó természetellenes és főleg a marxizmustól idegen rituálékat. De megint csak hozzátartozik, mégpedig perdöntően, az üggyhöz az érintettnek a viselkedése és az, hogy mire biztatja, milyen politikai-közéleti magatartásformákra oktatja híveit. Különösen érvényes ez olyan, múltja és forradalmi tapasztalata miatt feltétlen tekintély esetében, mint Rákosi Mátyás volt.

⁴⁴ Uo. 491. o.

⁴⁵ Uo. 478. o.

Volt Rákosi Mátyásnak egy nagyon bölcs előadása 1947 májusában egy tanfolyamon „A kádermunka és kommunista magatartás” címmel. Érezhetően élvezte témáját és mondanivalója nagyon sokunkat, valószínűleg tízezreket, nemcsak elgondolkoztatott, hanem fel is emelt. Igen, ilyennek kell lennie a kommunista embernek – erről győzött meg: „A kommunista vezető akár a központban, akár a legkisebb faluban nemcsak jó kommunista legyen, a szónak abban az értelmében, hogy kemény, gerinces, rendes, becsületes, elvhű, hanem igyekezzünk őket magatartásukban is kommunistává nevelni, hogy emberi melegség legyen bennük, megértés a bajok, nehézségek iránt, bizonyos természetes humor: mindaz, ami megkönnyíti a kommunisták munkáját falun és városban egyaránt.” És még sok jó tanács után a végső útravaló így hangzott: „Egyetlen biztosítéka annak, hogy pártunk erős lesz, fejlődő és legyőzhetetlen, ha gyökereink egyre mélyebben, egyre szélesebben ereszkednek a magyar dolgozó nép talajába. Ehhez viszont az kell, hogy kineveljük a kommunista tömegembert, azt a kommunista funkcionáriust, aki úgy úszik a tömegben, mint hal a vízben, akinek a tömeg az életeleme, aki vér a munkástömeg véréből és hús a dolgozó nép húsából.”⁴⁶ Ugye lelkesítő cél és példa volt?

S ugyanez az ember, két évvel később, 1949. május 31-én – Rajk Lászlót már lefogatta ! – az MDP Központi Vezetőségének ülésén így szónokolt: „Nem győzöm hangsúlyozni, hogy a megyei titkár mindenért felelős, ami megyéjében történik. Azért áll mögötte egész súlyával a párt, hogy ő ott első ember legyen. Ha mi megállapítjuk, hogy eldőlt, tisztázódott a hatalom kérdése, ennek egyik következménye az is, hogy tisztázódott megyei titkáraink szerepe is. Néhol azt tapasztalom, hogy városi titkárunkra sok helyen úgy néznek, mint 1910-ben a Szociáldemokrata Párt titkárait. Tartanak is tőle egy kicsit, de egyébként nem tisztelik. Ma azonban 1949-et írunk és a mi párttitkáraink-

⁴⁶ Uo. 174. és 183. o.

nak városban, járásban és falun egyaránt tekintéllyel kell rendelkezniök és tudniok kell tekintélyt tartani. Annál fontosabb ez, mert pártunk nemcsak országos méretekben vívott ki magának tekintélyt, hanem – ami nem kevésbé fontos – falun is.”⁴⁷

Szinte elképesztő a felfogás- és a hangváltás! Itt már csak tekintélyről, tekintélytartásról, hatalomról, tiszteletről van szó és a tömegek megbecsüléséről, az emberi magatartásról egy szó sem. Magának fogalmazta meg, milyen legyen, immár a hatalom sáncain belül, a párt első embere és a saját képére próbálta formálni lent is az „elsőket”. Sajnos, nem eredménytelenül.

Leszálló ágon

Az 1953-56 közötti szakasz Rákosi politikai pályáján lezálló ág. Csalhatatlanságának téveszméje szétfoslott és gyülekezni kezdtek feje felett a törvénytelenségek előidézte viharfelhők. Minthogy pedig hibái felismerésére, tevékenysége becslétes, valóban mélyreható kritikus felülvizsgálatára nem volt hajlandó vagy képes és még kevésbé vállalta azt a felelősséget, amely az 1949 utáni években kiagyalt koncepciók ügyekért terhelte, fokozatosan a párt és a népi demokratikus rendszer megújulásának kerékkötőjévé vált.

Az 1953. júniusi központi vezetőségi ülés határozata és a politikai vonalnak égetően fontos kérdésekben való módosítása pedig megteremtette egy ilyen megújulás lehetőségét. Akkoriban – az MDP 1954. május 24-30-án megtartott III. kongresszusának megfogalmazása szerint is – a szocialista építésben új szakasznak nevezték ezt a politikát.

Rákosi az új szakaszt és ezzel monopolhelyzetének megszűnését afféle taktikai kitérőként fogta fel. Sztálin halála után a nemzetközi feszültség érezhető enyhülése és belpolitikai intéz-

⁴⁷ Uo. 430.

kedések miatt is a Szovjetunióban „olvadás” következett be. A szovjet vezetés is szívesen látott volna egy ennek jobban megfelelő kurzust Magyarországon, ahol, találó értékelésük szerint, különben is a népi elégedetlenség tünetei és társadalmi feszültségek kezdtek mutatkozni. Ismeretes, hogy 1953 júniusában az SZKP KB Elnöksége ülésén a magyar párt küldöttsége jelenlétében bírálták az MDP politikáját és a Rákosi-féle vezetőséget, és javasolták a változásokat, beleértve a személyi konzekvenciák levonását is. Ennek alapján lett Rákosi Mátyás helyett Nagy Imre a miniszterelnök.

Rákosi kénytelen volt tudomásul venni a politikájára és személyi helyzetére is következő módosításokat, de – mint ez nem egészen két év múlva kiderült – úgy számolt: az enyhülés átmeneti és labilis, viszont törvényszerűen konstans és a nemzetközi viszonyokat meghatározó a konfrontáció. Következőleg, viszonylag rövid szakasz után, visszatér majd az az idő, amikor az ő következetes osztályharcosságára lesz szükség.

A Központi Vezetőség 1953. június 27-28-i ülésén nemcsak a felszólalók gyakoroltak kritikát felette, hanem a napirend előadójaként Rákosi Mátyás is bírálóan elemezte önmaga tevékenységét. A határozat is tartalmaz ilyen elemeket. Személy szerint Rákosi Mátyást a határozatnak a következő megállapításai érintik: „Az összes elkövetett hibák és tévedések egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya, a kollektív vezetés helyettesítése személyi vezetéssel, holott nyilvánvaló, hogy a Kommunista Pártban a kollektív vezetés az egyedüli helyes vezetési módszer. A személyi vezetés személyi kultusszal és a párt, valamint a népi demokrácia fejlődésére káros vezérkedéssel párosult. Ez a helytelen módszer megakadályozta, hogy a párt politikáját az egész vezetés aktív közreműködésével dolgozzák ki, és megnehezítette az elkövetett hibák gyors felismerését, s idejében való kijavítását.

A kollektív vezetés helyettesítéséért személyi vezetéssel s az ezzel párosuló személyi kultusz elterjedéséért elsősorban Rákosi elvtárs a felelős.”

„A személyi jellegű vezetés akadályozta és lehetetlenné tette, hogy a párt és az állam élén igazi vezető kollektíva alakuljon ki. Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valójában a vezetés klikkszerű volt és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult. Ezek az elvtársak lényeges kérdésekben nem bírálták egymást, vagy legfeljebb egymás között, nem a vezető pártszervekben gyakoroltak egyes esetekben bírálatot.”

„A párt vezetésének leszűkülése, a kollektív vezetés helyett személyi vezetés megvalósítása, egyben az állami vezetés leszűkítéséhez s ahhoz vezetett, hogy a párt vezetése nagyrészt kisajátította az állam, a Minisztertanács funkcióit. A Minisztertanácsnak nem volt önálló szerepe, s a pártvezetés árnyékává lett. Ehhez nagymértékben hozzájárult az, hogy a párt főtitkárának és a Minisztertanács elnökének tiszte egy személyben, Rákosi elvtárs személyében összpontosult, ami helytelen volt.

Helytelen módon vezette a párt és személyesen Rákosi elvtárs az Államvédelmi Hatóságot, helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására, amit a törvény megtilt. Emellett Rákosi elvtárs utasításai több esetben helytelenek voltak és megnehezítették az igazság felderítését.”⁴⁸

A Központi Vezetőség júniusi határozata az úgynevezett személyi kultusz jelenségeinek felszámolásában megindította a

⁴⁸ *Propagandista*, 1986/4. szám, 136. o.

változás folyamatait. Valóban kollektívebb lesz a vezetés. A miniszterelnöki és a pártvezetői posztot megosztották és a főtitkárságot megszüntetve Rákosi a Központi Vezetőség első titkára lett. A személyi istenítés formái és rituáléi elég hamar megszűntek, bár például a csepeli gyáróriás még további három éven át a Rákosi Mátyás Művek nevet viselte.

Az új szakaszban a politikai és közélet, a párt, mozgalmi tevékenység légköre is megváltozott, nyitottabb és demokratikusabb lett és a gazdaságban, valamint az életviszonyokban is érvényesült a reformpolitika jó hatása.

Rákosi Mátyás szavakban természetesen kénytelen volt elfogadni a kritikát és egyetértően nyilatkozni a párt reformpolitikájáról, de lényegében mindvégig ellenállt annak. Ennek – túl szektás-dogmatikus nézetein – a legfőbb oka a rettegés volt, hogy eljött az idő, amikor számon kérik tőle a törvénytelenégeket és a koncepciós perek iszonyatát; következőleg minden erejével, a legkülönbözőbb manőverekkel húzni-halasztani próbálta a június fordulatkor elhatározott felülvizsgálatot és az ártatlanul elítéltek rehabilitációját.

Nem ez a Rákosi Mátyásról szóló életrajzi vázlat a helye annak, hogy az új szakasz politikáját és még kevésbé Nagy Imre helyét és történelmi szerepét elemezze. Azt azonban nem szabad elhallgatni, hogy az a reformprogram, amelyet Nagy Imre 1953. júniusban a parlamentben meghirdetett és azután is két esztendőn át megvalósítani igyekezett, biztató alternatíva, kísérlet volt a szocialista építésnek Magyarországon is – jelentős mértékben Rákosi és vezető társai diktatórikus tevékenységének segítségével – érvényesülő sztálini struktúrájával szemben. A reformpolitika végrehajtásában fel lehet róni Nagy Imrének következtetlenséget, vezetői erélytelenséget és politikai tévedéseket is, de ezek megítélésénél tekintetbe kell venni azt a közeget – különösen a Rákosi Mátyás és társai által mindvégig írá-

nyitott pártapparátust –, amelyben tevékenykedett és amely jelentős részében a változások ellen munkált. Azt mindenképpen le kell szögezni : az 1953-55-ös periódusban Nagy Imre képviselte a pártban és az állami vezetésben a helyes változtatás, a reformok, Rákosi Mátyás viszont a konzervatív, dogmatikus, a sztálini megoldások vonalát.

A politikatörténet felfedte azóta, hogy milyen taktikázás és rivalizálás folyt Rákosi Mátyás és Nagy Imre között ebben a „cikk-cakk”-periódusban, miközben mindketten, így demonstratív az MDP III. kongresszusán is, a „megbonthatatlan pártegységről” beszéltek. Az ember nem tudja elnyomni magában azt a feltételezést, hogy volt közöttük valamiféle hallgatólagos megegyezés: Rákosi sok mindent, ami nem tetszett Nagy Imre ténykedésében, tudomásul vett, cserébe azért, hogy a miniszterelnök, annak ellenére, hogy az 1953. júniusi határozat kötelezte rá, nem szorgalmazta eléggé és főleg nyilvánosan nem szellőztette a rehabilitációt. Ennek az elvtelen kompromisszumnak személyében megtestesítője volt Farkas Mihály: a júniusi ülésen mint a Rákosi-féle csoport döntő befolyású képviselőjét, felmentették a politikai bizottsági tagság alól és a Központi Vezetőség főtitkár-helyettesességéből is; néhány hét múlva Nagy Imre, mint újdonsült hívét visszahozta a párt vezető testületeibe. Ez nem lehetett Rákosi ellenére sem – mutatja ezt, hogy később, mikor Farkast a Nagy Imrével való „paktálásért” bírálták, feltűnően enyhén kezelte, lényegében védelmezte – hiszen Farkas volt legfőbb cinkostársa a koncepciók ügyekben.

Újra támadásban

A gátlástalanság, a ravasz manőverezés és a megtévesztés machiavellista politikusának mutatkozott Rákosi 1954-1955 fordulóján. Az 1954. október 1-3-i központi vezetőségi ülésen Nagy Imre frontális támadást indított az új szakasz „baloldali ellenállói” ellen és lényegében maga mögé állította a testületet,

amely e koncepciónak megfelelő döntéseket hozott. Rákosi – minden későbbi állításával szemben – ekkor egyetértően nyilatkozott Nagy Imre álláspontjáról: „tizenöt hónap veszteségről” beszélt, amelyet be kell hozni. (15 hónap telt el 1953 júniusa óta.) Azután Rákosi szabadságra ment a Szovjetunióba. Visszatérve, decembertől keresztülvitte az egész októberi értékelés és az ebből következő lépések visszavonását, megbélyegzését, mint elhajlást, revizionista, jobboldali tévelygést. A Központi Vezetőség 1955. március 2-4-i ülésén az előterjesztésben már a jobboldali veszély volt az akadálya a párt politikája sikeres végrehajtásának. Már maga a „villámváltás” is bizonyítja, hogy Rákosi részéről nem megalapozott elvi jellegű és színvonalú harc folyt Nagy Imre állítólagos és esetleg valóságos jobboldali hibái ellen a pártnak – szerinte – helyes politikájáért, hanem ennek ürügyén, a jó széljárást kihasználva, a hegemoniáért, régi pozíciója, befolyása visszaszerzéséért indult rohamra.

Rákosi ugyanis új fuvallatokat érzett a nemzetközi szinten. 1954, végén az NSZK felfegyverzése és a NATO-ba való bevonása különösen a Szovjetunióban növelte az aggodalmakat és a katonai védelmi képesség erősítésére terelte a figyelmet. Az ottani pártvezetésben a „régí gárda”, a hruscsovi reformirányzatot aggodalommal néző és a sztálinista vonalvezetés és módszerek mellett erősen elkötelezett politikusok ezeket a körülményeket felhasználták régi befolyásuk visszaszerzésére. A Szovjetunióban és több népi demokráciában újra nyomatékosabban hangsúlyozni kezdték a nehézipar elsődleges – más gazdasági ágakat, így a mezőgazdaságot és a fogyasztási cikkeket előállító ipart megelőző – fejlesztését. Minthogy az új szakasz politikájának és az 1954. októberi nyomatéknak fontos eleme volt az aránytalanságok és a nehézipari prioritás megszüntetése, megvolt Rákosi platformja: az ellenség nehéztankokat és bombázókat gyárt és ezért lázasan növeli nehéziparát, viszont azt szeretné, ha mi elhanyagolnánk a nehéziparunkat. Ez volt az okfejtése

az 1955. március 2-4-i ülésen és ebben a szellemben beszélt ezután a nyilvánosság előtt is. Az ezzel kapcsolatos megnyilvánulásokat lásd a kötet *Rákosi-iratok* c. fejezet 117-120. oldalain.

De a nemzetközi horizont beborulása – hála mindennek – előtt Nyikita Hruscsov politikai éleslátásának és ennek nyomán a szovjet vezetés erőfeszítéseinek – csak átmeneti volt. 1955. május 15-én Bécsben aláírták Ausztriával az államszerződést; május 26. és június 2. között szovjet párt- és kormányküldöttség járt Belgrádban és visszavonva a Jugoszláviát ért igazságtalan vádaskodásokat, visszaállította az együttműködést; július 18-23. között a nagy nagyhatalom kormányfői Genfben tárgyaltak.

Mindezek közül a déli szomszédainkkal kapcsolatos változások érintették-különösen érzékenyen Rákosi Mátyást, a jugoszláv „elfajulás” és a Tito elleni harc egykori élharcosát. Szánalmasnak mondanám, ha nem lenne – nemzeti becsületünk szempontjából is – annyira vérlázító, ahogyan a „Jugoszláviával való viszony normalizálását”, illetve a viszony elromlásának okát először nyilvánosan indokolta (1955. augusztus 5. Képviselői beszámoló Csepelen): „Ma már mindannyiunk számára világos, hogy azok a súrlódások, rendellenességek, vádaskodások, amelyek 1948 után a magyar-jugoszláv jó viszonyt megromtatták, csak a béke, a szocializmus ellenségeinek használtak, s mindkét ország alapvető, közös érdekeinek ártottak. Ennek az áldatlan helyzetnek kialakulásában – a magyar-jugoszláv viszony megromlásában – jelentékeny szerepet játszott Péter Gábornak, az államvédelem volt vezetőjének és bandájának ellenséges, provokációs tevékenysége, mellyel megtévesztett bennünket, megrágalmazta a jugoszláv nép vezetőit, s ezzel súlyos károkat okozott mindkét országnak.” (*Péter Gábor időközben, 1953 januárjában ugyancsak Rákosi Mátyás leszámolásának áldozata lett: letartóztatta és kémkedéssel vádolva pert indított ellene. – N.J.*)⁴⁹

⁴⁹ Rákosi Mátyás: *A szocialista Magyarországért*, 591. o.

Ettől kezdve Beríja cinkosai, Péter Gábor és bandája lesz minden törvénytelenység bűnbakja. Rákosi most már végsőhar-
cát vívja a politikusi létért. Taktikázik, ügyeskedik; hátha meg-
tud valakit tévesztetni, vagy a cinkosság kényszerképzetét el-
plántálva a vezetés, a pártaktíva minél szélesebb rétegét kény-
szerű védelmezőjévé tenni.

A koncepciók percek életben maradt áldozatai előtt ugyan
kinyílt a börtönkapu és visszakapták párttagságukat, illetve
munkába is állították őket – persze sohasem abba az általában
magas funkcióba, ahonnan eltávolították őket –, mindez azon-
ban a nyilvánosság teljes kizárásával folyt. Az ország, a párt
nem kapott magyarázatot, hogy mi, miért, hogyan történt és fő-
leg milyen felelősség terheli mindezért Rákosi Mátyást. A ha-
mis érv az volt: nem szabad e tényekkel megrendíteni a pártba
vetett bizalmat.

A XX. kongresszus értelmezője

Így ment ez tovább az SZKP-nak 1956. február 14-25. kö-
zött tartott XX. kongresszusa után is, melyről hazatérve Rákosi
Mátyás a Központi Vezetőség március 12-13-i ülésén szemreb-
benés nélkül kijelentette: „A XX. kongresszus munkája folya-
mán megállapíthattuk, hogy pártunk fő irányvonala minden té-
ren helyes és azt a politikát, melyet Központi Vezetőségünk a
múlt év márciusi határozataiban lefektetett, erőteljesen tovább
kell vinni.”⁵⁰

Hogy milyen hamisan értelmezte (vagy inkább megpró-
bálta meghamisítani!) az SZKP XX. kongresszusán meghirdetett
forradalmi változásokat, azt két alapvető kérdésben kifejtett ál-
láspontja mutatja. A kongresszus egyik legfontosabb elméleti és
gyakorlati tette volt, hogy elvetette azt a sztálini tételt, misze-
rint a szocializmus építése előrehaladtával az osztályharc szün-

⁵⁰ Magyar Távirati Iroda. Külön kiadás, 1956. március 14. 30. o.

telenül élesedik. Rákosi Mátyás 1956. április 10-én, a megyei titkári értekezleten ezt így „alkalmazta a magyar viszonyokra”: „Felmerült Sztálinnak az a megállapítása, hogy az osztályharc a szocializmus növekedésével és erősítésével együtt erősödik. Az világos, hogy ez a megállapítás 1937-ben, akkor, amikor a kulákok szét voltak verve, termelőeszközeiket elvették, a kulákok Szibériában dolgoztak, az ipar jól fejlődött, az első ötéves terv jól ment – hogy ebben a helyzetben ez a tétel nem volt helyes. Nálunk, Magyarországon, sajnos a kollektivizálás nem jól megy, az osztályharc erősödésével együtt fog járni. Úgy, mint 1929-30-ban a Szovjetunióban a kollektivizálás az osztályharc rendkívüli élesedésével járt. Nálunk azonban nem fog olyan élesedésével járni, mint a Szovjetunióban. Mi tagjai vagyunk az egymilliárdos szocialista tábornak, a kulákok nem mernek úgy támadni, mint a Szovjetunióban. A burzsoázia nem fog úgy a kulákság segítségére lenni, mint a Szovjetunióban.” „Nálunk is nőni fog, de nem olyan mértékben, mert az erőviszonyok közben rendkívül megváltoztak és a mi gazdasági helyzetünk is más. De a falun nőni fog az osztályharc.”⁵¹

A másik sarkalatos tétel a XX. kongresszuson az volt, hogy a háborút nem tekintette elkerülhetetlennek és erőteljes törekvésként hirdette meg a békés egymás mellett élés politikájának érvényesítését. Rákosi Mátyás egyrészt úgy tett, mintha nem tudná, hogy ezek az új megközelítések a nemzetközi politika terepére értelmezendők, másrészt egy csavarással békés egymás mellett helyett békés *együttélés* formulát használva megint felfestette az ellenségképet. Ugyanezen a megyei titkári értekezleten – egyébként igen primitív módon – így elmélkedett: „A békés együttélésre vonatkozólag: itt is úgy áll a dolog, hogy kulákok nem mind hősök. Fiaik, lányaik elhelyezkednek a demokráciában és békés együttélésben vagyunk velük. De ebből nem következik az, hogy az osztályharc megszűnt. Nem-

⁵¹ Párttörténeti Intézet Archívuma 276 f. 65/386. őe. 141. lap.

zetközi komplikációk esetén az osztályharc élesedik, mert a burzsoázia erőit meríti belőle. Ne engedjünk a pacifista hangoknak! Ez emlékeztet engem arra, hogy a börtönben, amikor együtt ültem Szálasival és meghallotta, hogy a Szovjetunió és Németország megegyezést kötöttek, találkozásunkkor mélyen meghajolt előttem és kezet nyújtott. Azt hitte, ha Ribbentropp megegyezik az oroszokkal, akkor nekem különbékét kell kötni. Azt észreveszik az elvtársak, hogy az ellenség mindig taktikát változtat.”⁵²

Egyébként, érthetően, már a XX. kongresszus magyarországi tanulságait és következményeit tárgyaló, 1956. március 12-13-i központi vezetőségi ülésen nekiszegezték Rákosinak, mi van a rehabilitációval, miért hallgatott róla. A válasza a zárszóban újra megmutatta, hogy Rákosi Máttyás legfőbb törekvése az volt, hogy ezt a személy szerint őt olyannyira vádoló kérdés-komplexumot elkenje, illetve jelentőségét csökkentse abban a reményben, hogy a Központi Vezetőség tagjait így mintegy cinkestársainak nyerheti meg. Egyébként olyan benyomást próbált kelteni, mintha nem immár csaknem három éve, tehát az 1953. júniusi fordulat óta lett volna napirenden a törvénytelen-ségek felülvizsgálata, a rehabilitáció, hanem mindez tulajdonképpen új, a XX. kongresszus által felvetődött kérdés lenne. Rákosi Máttyás így érvelt: „Igazuk van azoknak az elvtársaknak, hogy itt hibákat követtünk el: lassan ment és még nincs befejezve. Igen, de figyelembe kell venni, hogy először csináltuk életünkben, mi magunk sem tudtuk, hogyan kell csinálni, a bíróság is zavarban volt és ez oda hatott, hogy nem ment azzal a lendülettel, ahogy kellett volna. De kétségtelen, hogy lényegében helyes irányba vittük és ahogy mondtam, április 4-ig ezt a kérdést megoldjuk. Mindjárt hozzátehetem, hogy megnéztük, hogy áll ez más országokban. Kiderült, hogy azok messze mö-

⁵² Párttörténeti Intézet Archívuma 276 f. 65/386. őe. 142. lap.

göttünk állanak és egyben-másban meglepődtek, hogy milyen erélyesen nyúltunk ehhez a kérdéshez.”⁵³

Akkor már csaknem három éve húzódott-halasztódott az ártatlanok kiszabadítása!

Most már feltartóztathatatlan volt a vég; ez persze nemcsak a rehabilitáció elmulasztása, hanem egész politikai vonala miatt következett be, de a rehabilitáció körüli elképesztő machinációi, ez a minden etikát nélkülöző magatartás, a szavahihetőség „teljes hiánya zúdította rá a felháborodás lavináját. Nem segített már a március 25-i egri beszéd, melyben bejelentette: a Rajk-per provokáción alapult, amelyet Berija és Péter Gábor és bandája készített. És hiába lépett nagy nyomásra két hónappal később megint egyet: a május 18-i budapesti pártaktíva-ülésen elmondott beszédében – egyébként utolsó nyilvános fellépésében – kénytelen-kelletlen bevallotta: „abban, hogy nálunk ilyen súlyos törvénytelenések előfordulhattak, hibás vagyok én magam is”⁵⁴ – sorsa megpecsételődött.

1956, július 18-21-én az MDP KV ülése felmentette Rákosi Mátyást első titkári tiszte és politikai bizottsági tagsága alól. Sajnos, az erről szóló hír, meg nem érdemelt kíméléssel, okként megromlott egészségi állapotát említette.

Tizenöt év száműzetésben

Ami ezután következett, az már nem a pártvezér Rákosi Mátyás, hanem egy csődöt mondott politikus másfél évtizedes vegetálása távol attól a földtől, ahol született. (Rákosinak ugyanis a Szovjetunió nyújtott menedéket.)

Még meg kellett élnie, hogy a párt és a nép ügye érdekében, az igazság nevében és igazságot szolgáltatva áldozatainak,

⁵³ Párttörténeti Intézet Archívuma 720 f. 7. öe. 2781. lap.

⁵⁴ *Szabad Nép*, 1956. május 19. 2. o.

mártírjainknak, hetvenéves korában az MSZMP 1962. évi, az egész személyi kultusszal és a törvénytelen ségekkel végleg le-
számoló határozatával a pártból is kizárják.

Rákosi sohasem tudott szembenézni sem politikája és személyes tevékenysége kudarcával, sem bűneivel. Meg volt győződve arról, hogy igazságtalanul bántak vele és eltávolítása is vezetett az 1956. évi tragédiához. 1956 őszén-telén és. 1957 elején menedékjogával visszaélve Moszkvában, a magyar kolóniában és rajtuk, valamint hazai hívein keresztül Magyarországon is még az MSZMP itthoni konszolidálási munkája és új politikai vonala ellen is igyekezett fellépni. A szovjet vezetés – az MSZMP vezetésének kérésére is – ezt a tevékenységét megelégelte és az ország távolabbi részébe, Kirgíziába tette át Rákosi lakhelyét. Később Gorkij városa lett lakóhelye. Amint arról már szóltam, többször felkeresték és tárgyaltak vele az MSZMP Központi Bizottságának küldöttei is. Mindannyiszor kiderült ezekből a beszélgetésekből, hogy álláspontja lényegében változatlan. Eközben – különösen az első időkben – különböző látogatóival, így a családtagokkal folytatott beszélgetésekből kiderült, azt hiszi, hogy Magyarországon szeretik, tisztelik, sőt hazavárják.

1970-ben itthoni rokonai kezdeményezésére és gyengülő erejét érezve saját szándékából is, kérte, hogy hazatérhessen. A magyar vezetés, az emberiesség meggondolásából és a Szovjetunió politikai érdekeire való tekintettel is, késznek mutatkozott kérése teljesítésére. Ilyen értelemben tárgyaltak is vele és csak az volt a feltétel, hogy írásban kötelezze magát: hazatérve semmiféle politikai tevékenységet nem fog folytatni. Ilyen értelmű határozat is született a Központi Bizottság ülésén, 1970. április 16-án.

Minden érdekelt, különösen a családja várta is hazatérését. S ekkor váratlanul visszalépett, vagyis lényegében nem akarta

vállalni a kötelezettséget a politikai tevékenységről való lemondásról. Családját erről a döntéséről 1970. május 20-i táviratában értesítette.

1971. február 7-én a Népszabadság hírrovatában ez a közlemény jelent meg: „Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének volt első titkára, aki gyógykezelés céljából a Szovjetunióban tartózkodott, ez év február 5-én, Gorkij város megyei kórházában, súlyos és hosszadalmas betegség után, életének 79. évében elhunyt.”

A hamvait tartalmazó hazaszállított urnát 1971. február 16-án, szűk családi körben megtartott szertartás keretében helyezték el a Farkasréti temető kolumbáriumában.

III. Rákosi-iratok

Az alábbi dokumentum-összeállítást az MSZMP Párttörténeti Intézet Archívumában átnézett több mint háromezer lapból (720 f. 7. őe. 1-2761 oldal, 720 f. 8. őe. 1-282 oldal és 276 f. 65/386. őe. 1-365 oldal) válogattam ki. Ezeknek a szövegeknek csak kis része jelent meg Rákosi Mátyás valamelyik kötetében. De még ezeknek a már valahol publikált szövegeknek sem volt érdektelen az újraolvasása. Sokszor saját megfontolásból vagy valamelyik konzultánsának, általában a Politikai Bizottság tagjának, illetve tagjainak véleménye alapján – ilyen írásos feljegyzéseket is őriznek a dossziék – változtatott eredeti mondanivalóján. De még inkább bepillantást nyújtanak Rákosi Mátyás nézeteibe és gondolkodásába a nem a nagy nyilvánosság számára szánt beszédek, felszólalások, amelyeket megyei, városi pártbizottságok ülésein, funkcionáriusértekezleteken, eligazításokon, a honvédség és a karhatalom parancsnoki megbeszélésein, pártértekezletein mondott el, vagyis szűk, bizalmas körnek szóltak és gyorsírással jegyzőkönyvek örökítettek meg. A politikai állapotokat jellemzőnek találtam a bekért kérdéseket is, amelyek mai szóhasználatával szólva közvéleménykutató tesztlés-félének is tekinthetők. Ezek éppen konfliktushelyzetekben – például 1955 tavaszán, az 1953 júniusában megindult reformfolyamat „visszarendezése” idején, vagy 1956 politikai-társadalmi válságának idején – egyrészt kor- és kórképpel szolgálnak a lakosság és a pártmunkások, aktivisták nézeteiről, másrészt Rákosi Mátyás reagálásai ezekre gazdagítják a róla kialakított jellemrajzot is.

Az idézetek összeállításánál nem kronológiai sorrendet követtem, hanem a csoportosítás inkább tematikai természetű. De a már kiválasztott és alcímekkel jelzett kérdéseken belül

igyekszem az időrendhez ragaszkodni, mert így jobban áttekinthetőnek vélem a folyamatokat és Rákosi Mátyás nézeteiben az idők folyamán végbement valóságos változásokat, illetve a csupán a hatalmi erőviszonyok hatására végbement, esetleg pillanatnyi taktikai megfontolásból következő módosulásokat.

A magam kísérő megjegyzései és rövid kommentárjai leginkább a háttér, az összefüggések jelzését szolgálják, abból kiindulva, hogy különösen fiatalabb olvasóim nem ismerhetik a részleteket és az utalásokat sem mindig.

A szociáldemokraták

A szociáldemokraták iránti bizalmatlanság végigkíséri Rákosi Mátyás pályáját. 1945. augusztus 3-án, tehát még a munkásegység kezdeti időszakában egy, a Magyar Kommunista Párt által rendezett nő-aktíván így nyilatkozott a szociáldemokratákról a közalgó budapesti községi (törvényhatósági) választásokra való felkészítés jegyében. (Egyébként ezen az 1945. október 7-én megtartott első budapesti választáson, bár mint szavaiból kiderül, Rákosi Mátyás kételkedett benne, végül is egységlistán indultak és vesztek is – 103 mandátum a kisgazdapárt 221 mandátumával szemben – a kommunisták és szociáldemokraták) : „A szocdemeknek fejükbe szállt a dicsőség az angol *Labour* választási sikere láttán. (1945. július 5-én a munkáspárt Angliában nagy győzelmet aratott, 390 mandátumot szerzett, a világháborús győztes Churchill konzervatív pártja csak 195 mandátumot – N. J.) A dicsőségből tőkét akarnak kovácsolni, azt hiszik, hogy Magyarországon megismétlik majd az angliai sikert. Ezért valószínűleg nem fogadják el az egységjavaslatot. Ez a választás elsősorban a kommunisták és a szociáldemokraták közötti harcot jelenti.”

Rákosi Mátyás a testvérháborút vállalva hajlandó lett volna a fő tüzet a szociáldemokrata pártra irányítani, miközben, mint láttuk, a polgári ellenzéknek Budapesten többségi pozíció-

ja volt. De még inkább bizalmatlannak és ellenségesnek mutatkozott, mikor már győztes helyzetben tudta magát. 1948 tavaszán már eldőlt a két munkáspárt egyesülésének kérdése. Hogy ezt – a nyilvánosságnak szánt szónoki bizonygatások ellenére – valójában hogyan képzelte, arról képet adnak az 1948. március 3-án, a Magyar Kommunista Párt nagybudapesti szervezeti titkárainak értekezletén kifejtett nézetei: „A szociáldemokrata balszárnynak nincs még képe a helyzetről; ők úgy képzeltek el az egyesülést, hogy igyekezzenek összetartani pártjukat, úgy képzelve, hogy minél nagyobb a pártjuk, annál nagyobb engedményeket kapnak. Mi a szociáldemokrata pártnak a kommunista pártba való beolvadását (!) úgy képzeljük el, hogy a magyar munkásosztály, benne a szociáldemokrata munkások is ezt a kérdést magukban már eldöntötték a kommunista párt javára.”

Ennek a belső értekezletnek a zárszavában, mintegy válaszolva is a felszólalásokra, még nyíltabban – és fennhéjázóan – nyilvánította ki az egyesüléssel kapcsolatos álláspontját és a kommunistáknak ezt illető taktikáját:

„Az elvtársakkal közölhetem, hogy a szociáldemokrata baloldal valóban szép menyasszonyt akar hozni és azért kérték, hogy március 15. után is tartsuk meg a tagfelvételi tilalmat. (Az egyesülés bejelentése után az MKP tagfelvételi tilalmat rendelt el, mert félt, hogy enélkül úgy megindul feléje az áramlás, hogy a szociáldemokrata párt létszáma nagyon lecsökken. – N. J.) Ezek azt hiszik még mindig, hogy ők a világ közepe és nem veszik észre, hogy pártonkívüliek is akarnak az KP-ba tagfelvételre jelentkezni. Szeretném azért felhívni az elvtársak figyelmét, hogy mi most egymás közt beszélünk a szociáldemokraták sorsáról, de óvakodjanak az elvtársak attól, hogy kívül is ilyen hangon beszéljenek. A világért sem beszéljünk olyan hangon, hogy kicsendüljön az öröm és a káröröm.”

1948. június 12-e és 14-e között lezajlik az egyesítő kongresszus. Öt hónappal ezután, 1948. november 20-án, a budapesti Sportcsarnokban, az immár egyesült párt, a Magyar Dolgozók Pártja ünnepi gyűlést tart a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 30. évfordulóján. A szónok Rákosi Mátyás, az MDP főtitkára. Beszédét, a szakásoknak megfelelően, előzetes véleményezésre elküldte a Politikai Bizottság tagjainak. Szakasits Árpád, az egykori szociáldemokrata vezető, ekkor már az MDP elnöke, a következő megjegyzéseket tette: „K. Mátyás! A lapokra írt egy-két megjegyzésen kívül csak megerősíthetem, hogy bizony a baloldali szociáldemokratákról ugyan csak megfeledeztem, s azokról a tömegekről is, amelyek végső soron mindig jól reagáltak, s akik nélkül kétségkívül nehezebb dolgunk lett volna. Úgy érzem, egy-két jó szót lehetne mondani az együttműködésről is, amely másfél-két évig tűrhetően funkcionált.”

Rákosi Mátyás a végleges szövegben a következő mondatral „korrigált”: „Ebben a folyamatban elévülhetetlen érdemeket szerzett a szociáldemokrata baloldal.”

Mindössze ennyit mondott. Ahhoz már nem volt szíve, hogy legalább Szakasits Árpádot és Marosán Györgyöt, a szociáldemokrata baloldal vezéregyéniségeit, akikkel különben együtt ült az MDP Politikai Bizottságában, név szerűit megemlítse.

Miután 1950-ben Rajk Lászlót és elvtársait a párton belüli volt szociáldemokraták – beleértve Szakasits Árpádot, a köztársaság elnökét is – követik a börtönbe a koncepciók perének áradatában, 1950. augusztus 3-án, a pártfőiskolán tartott előadásában „elméletileg” így igazolja üldöztetésüket, illetve általában a szociáldemokrácia, mint a munkásmozgalmon belüli áramlat bűneit: „Vagy vegyük a jobboldali szociáldemokraták kérdését. Mi százszor elismételtük Leninnek és Sztálinnak a szavait, hogy

a szociáldemokrácia össze van nőve a kapitalizmussal. Ezt az elméleti megállapítást azonban nem tudtuk a gyakorlatban deszifrizni. Például nem vontuk le belőle azt a következtetést, hogy a szociáldemokrata vezetők össze voltak nőve a kapitalizmus rendőrségével is. Most, amikor a Rajk-ügy gyökereinek nyomán – no meg a termelésben és egyebütt mutatkozó nehézségek hatása alatt – rákényszerültünk a magyar szociáldemokrata vezetők aknamunkájának alapos felderítésére, napfényre került, hogy ezeknek a szociáldemokrata vezetőknek a zöme mennyire össze volt nőve nemcsak a Horthy-rendszerrel, hanem a Horthy-rendőrséggel is. És ebben a tekintetben alig volt különbség bal- és jobboldal között. Megállapítottuk, hogy aljas és jól kidolgozott szereposztás volt a bal- és a jobbszárny zöme között és amit mi a szociáldemokrata párton belül elvi harcnak hittünk, azt szinte kivétel nélkül az angol Intelligence Service (*a különböző angol hírszerző és kémelhárító szervezetek összefoglaló elnevezése – N. J.*) vagy az amerikai imperializmus ügynökeinek utasítása alapján, a mi megtévesztésünkre eljátszott látszatharc volt.”

Szövetségi politika, népfront

Ha a testvér munkáspártban ennyire nem bízott, elképzelhető, hogy nagy gyanakvással tekintett a más lehetséges szövetségesekre, a koalíciós partnerekre, illetve lényegében a magyar nép nagy tömegeire is. Az alábbi megnyilvánulását azért is érdemes fontolóra venni, mert ez még itthoni tevékenysége legeléjére, az ügynevezett „pozitív periódusára” esik. 1945. augusztus 3-án, a már említett nőaktíván – amelyről készített gyorsírási jegyzőkönyvön ez olvasható: „csak belső használatra” –, amelyen a budapesti törvényhatósági választásokra készített fel, így válaszolt az asszonyoknak a hadifoglyok sorsát, hazajövetelét firtató kérdésre: „A hadifoglyok egy jelentékeny része fasiszta, különösen az a része, amelyik most, a végén esett

fogságba, amelyik áprilisban, sőt még májusban is erősen harcolt. Ha ezeket most kieresztenék, hát az egyszerűen a faszizmusnak komoly erősítését jelentené.”

Eszközeire, úgy is mondhatnánk: elvtelen gátlástalanságára szinte tragikomikus fényt vet az a kijelentése, amelyet 1945. október 9-én, két nappal a budapesti törvényhatósági választásokon elszenvedett vereség után tett a párt vidéki instruktorai előtt, akiket az egy hónappal későbbi országos választások agitációjára készített fel: „Falun nagy szerepet játszik az antiszemitizmus. Erre is nyugodtan térjenek ki. Mondják meg, hogy mi harcolunk a feketézők ellen és Budapesten is a zsidók igen nagy része, akik feketézéssel, pénzzel foglalkoznak, a kisgazdapártra szavaztak, mert ezeket a Kommunista Párt üldözi. A kisgazdákat Ullmann báró (*zsidó származású ismert bankár – N. J.*) pénzeli. A kisgazdapárt erről nem beszél, nehogy szavazatokat veszítsen, mert a németek és nyilasok is azzal kezdték és aztán kirabolták az egész nemzetet. Nagygyűlésen erről nem lehet beszélni, mert lehet olyan közbeszólás, amire nem tudnak azonnal válaszolni, de kisebb körben lehet erről beszélni és ki kell hangsúlyozni, hogy a KP-nak nincs rejtegetnivalója.”

Megjegyzendő, hogy a maga idején tudta értékelni a demokratikus erők összefogásának, a koalíciónak hasznát. 1946. július 2-án szűkebb körben számolt be a kormányküldöttségnek, melynek a kisgazdapárti Nagy Ferenc miniszterelnök és Gyöngyösi János külügyminiszter valamint a szociáldemokrata Ries István igazságügyi miniszter mellett államminiszterként ő is tagja volt, amerikai útjárói: „Módunkban volt közvetlenül megállapítani, hogy delegációnknak ez a kitűnő együttműködése és fegyelmezettsége, minden döntő kérdésben egységes álláspontja még külön jó benyomást keltett a nyugati államok felelős tényezőinél.”

Egy évvel később a koalíció és általában a szövetségi politikáról vallott nézeteiről egy 1947. május 11-i budapesti aktívaülésen így ad tanúbizonyságot, mondván, hogy ezzel „betekintést ad a központi vezetés műhelytitkaiba”: „A Kisgazda Párttal szemben titkos tartalékaink voltak. (...) Ez pedig a magyar burzsoázia tapasztalatlansága, hogy előbb vagy utóbb fegyveres felkelés vagy összeesküvés formájában próbálja megdönteni a demokráciát, és ez módot ad az ellentámadásra. A román demokráciának szerencséje volt, hogy az ottani reakció már 1945 márciusában kimutatta a foga fehérjét, Radescu fegyveresen akarta leverni a demokráciát és a kommunista pártot és lehetőséget adott, hogy a demokrácia, élén a kommunista párttal, ellentámadásba ment át és csapást mért a reakcióra, úgy hogy az nem tudott magához térni. Mi is ilyenről álmodoztunk, de nem volt kézzelfogható faktor. Ez a kérdés a Politikai Bizottság elé úgy került, hogy Budapesten van legalább ötezer aktív tiszt. Az ki van zárva, hogy ilyen helyen és olyan kormányzó párt mellett, mint a Kisgazda Párt, ne csináljon összeesküvést. És miközben állandóan szidták a rendőrséget, én is szidtam belülről a rendőrséget, hogy itt nyüzsögnek az összeesküvők és egy ilyen öreg forradalmár; mint én, érzem, hogy mint a kukacok nyüzsögnek a lábam alatt, és a rendőrség nem találja őket. Tudtuk, hogy a magyar reakció meg fogja tenni a lépéseket. (...) Ez a titkos tartalék, amely nem is volt olyan titkos. Ma már nincsen olyan ország, ahol a reakció a föld alatt ne kísérletezzon. Mi tehát biztosra mentünk ebben a tekintetben.”

És mindebből a következtetés a párt szövetségi politikája szempontjából Rákosi Mátyás szerint így hangzik: „Nemcsak az utolsó hetek és hónapok tanulságai, hanem az utolsó esztendő tanulságai is bizonyítják, hogy minden szövetségesnél többet ér, mikor a Magyar Kommunista Párt egyedül is olyan erős, hogy a többiek nem mernek vele szembeszállni.”

Amint a párt és személy szerint ő maga mind biztosabban ült az országvezetésben, „továbbfejlesztette” a szövetségi politikát érintő nézeteit. A két munkáspárt közeli, már elhatározott egyesülése utáni időszakra, a már idézett 1948. március 3-i budapesti funkcionáriusi értekezleten elhangzott felszólalásában, a következő tervet vázolta fel a szövetségi politikáról illetve a népi demokratikus intézményi rendszerről. Ma, amikor olyan sok szó esik arról, hogyan alakult ki az egypárti politikai struktúra, különösen érdekesek e fejtegetések: „A következő lépés, hogy meg fogjuk alakítani a népi demokráciának a legmegfelelőbb politikai formáját, ami Magyarországon megfelel a jugoszláv Népfrontnak vagy a régi magyar Nemzeti Függetlenségi Front létrehozásának, aminek a lényege az lesz, hogy a többi pártok fővárosi szervezet alapján léteznek és a falvakban, a vidéken lényegében különösebb szervezetei, erőteljesebb szervezetei csak a Kommunista Pártnak lesznek. (...) A többi pártok többi része a Magyar Függetlenségi Frontban vagy egyéb alakulatban, a központban úgy legyenek elhelyezve, hogy egy szigorú központi szervezet lesz, amelynek tengelye a KP és amely köré lesznek elhelyezve a többi pártok. Ez a mostani szervezési és politikai vonal, amire nekünk kell menni és amit reméljük, őszre meg is tudunk csinálni és akkor a demokráciát nem tudja hátráltatni ez a koalíciós alkudozás, intrika, amely még most is érezteti hatását. Ezzel kapcsolatban természetesen likvidálni fogjuk a meglévő jobboldali vagy félfasiszta pártokat. A likvidálás úgy fog történni, hogy a Barankovics párt néhány használható emberét, Barankovicsal együtt, áthozzuk a Kisgazda Pártba, Baloghot és néhány emberét szintén, a megmaradó reakciósokról gondoskodunk, hogy eltűnjenek a színről. Ez nagy vonalban a módja annak, hogy a népi demokrácián belül a Kommunista Párt azt a hegemon szerepet játszassa, amit játszhattunk volna, ha 1945-ben abszolút többséget kapunk.”

Abszolút többségre számítani 1945-ben persze a magyar társadalmi viszonyok teljes félreismerésére, illúzióra vallott. De az 1945-ös választási eredmények megfelelő tanulságai levonásának hiányát mutatja, hogy alig három év múlva ilyen hegemón, sőt, mint a későbbi tények bizonyítják, monopol szerepet szánt a pártnak. Egyébként, hogy a Rákosi-féle vezetés milyen szűkre akarta szabni a népi demokrácia bázisát, azt mutatja, hogy milyen módon gondolták a demokráciát korlátozni, rövid gyeplőre fogni a pártmozgalmat az éppen csak formálódó Magyar Dolgozók Pártja keretein belül. Ugyanezen az 1948. március 3-i pártfunkcionáriusi értekezleten Rákosi így beszélt: „Ha azt akarjuk, hogy a megduzzadt pártot továbbra is tudjuk irányítani úgy, ahogy azt a dolgozó nép érdeke megköveteli, akkor jelentékeny szervezeti változásokat kell eszközölni. Akkor a nagy párton belül feltétlenül ki kell alakítani egy szűkebb kommunista aktívát, aminek a száma 200-250 ezer lehet. (Az egyesült pártnak több mint egymillió tagja volt – N. J.) Ezekről a dolgokról kifelé nem beszélhetünk, mert a szociáldemokrata elvtársak azt hiszik, hogy ki akarjuk zárni őket a vezetésből, de nekünk magunknak világosan kell látni, hogy ki kell. alakítani a tízes csoportok vezetőiből, a tömegszervezetekben dolgozó elvtársakból stb., stb. egy 200 ezer vagy negyedmilliós kommunista aktívát, amibe már néhány ezer (!) frissen átjött és használható szociáldemokratát is beveszünk. És ez az új, belső erősítés lesz hivatva segíteni azt az átmenetet, amíg az egész nagy tömeg politikai színvonalát felemeljük, amíg ezt a tömeget átneveljük.”

Nem sokkal ezután, hogy – amint maga mondta – megcáfolja a „reakciós rémhíreket” és megnyugtassa a jövőjük, egzisztenciájuk miatt nyugtalankodó kisembereket, kiskereskedői nagygyűlésen lépett fel a budapesti Sportcsarnokban 1948, március 22-én. Ismeretes, hogy három nap múlva államosították a száz munkásnál többet foglalkoztató ipari üzemeket: „Jöt-

tem, hogy megnöveljem a kiskereskedők biztonságérzetét és megnyugtassam őket, hogy a demokráciának esze ágában sincs államosításuk tervein törni a fejét. (...) Mi optimista demokraták azt szoktuk mondani, hogy a demokrácia minden olyan kérdést meg tud oldani, amelyet a történelem eléje állított.”

A pártfunkcionáriusok belső értekezletén vázolt terv ismeretében ez a bizonygatás bizony megtévesztő célzatú. Amint aztán kéthárom éven belül nem is maradt semmi sem az ígéretből: a kiskereskedők jó részét államosították.

A Rákosi-recept szerint a népfront jó öt éven át a demokráciának valamiféle kulisszája volt. Az 1953 júniusában megindult reformfolyamat kezdett valóságos életet lehelni a mozgáslomba. Amikor 1955 elején Rákosi és hívei hozzáláttak az új szakasz politikájához, nyomban neki támadtak a népfrontnak is. Ennek megnyilvánulása volt Rákosi Mátyás beszámolója a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségében létrehozott MDP-pártfrakció ülésén, 1955. január 29-én.

„Ez a program, ami itt le van fektetve, azt hiszem, hogy még mindig egy kicsit széles. Számolni kell a népfrontkongresszus *(az újjáalakuló kongresszus 1954. október 23-24-én zajlott le és programot adó beszédet Nagy Imre tartott – N. J.)* határozatával, amit ugyancsak egy kicsit szélesre vettek. Nem akarjuk most ezt megnyirbálni, ezt a Központi Vezetőség Titkársága is alá húzta. A népfront fokozatosan fejlessze fel (!) munkáját.”

„Az elvtársak nagy része, a szónoklatok hatása alatt, nagyon szélesre vette a nemzeti egységet. Ha utólag elolvassák a népfrontkongresszuson elmondott beszédeket, rájönnek erre. Például ilyenek vannak benne: »Dobogjon együtt minden magyar szív!« csak úgy hemzsegnék benne az ilyen kitételek. Én magam megmondtam, hogy egy SS-százados szívével nem akarok együtt dobogni, például a Badari püspök szívével sem. Ha

nem vigyázunk az ilyesmikkel, elmossuk dolgozó népünk egészséges osztályöntudatát. Amikor nem voltam itthon, s utólag elolvastam a népfrontkongresszus beszámolóját, hozzászólásait, csak néztem, hogy mi minden van benne: »Szeressük egymást, magyarok!« »Ne bántsuk egymást, magyarok!« Ezek elevenen megnyúznának minket, mint ahogy 1929 után volt. Vigyázzunk tehát, hogy el ne altassuk népi demokráciánk egészséges osztályöntudatát.”

„Azt kérjük Szabó Pál elvtárstól (*az író Szabó Pált választották meg a népfront kongresszusán az elnöknek – N. J.*), hogy aki politikai kérdésekben úgy nyilatkozik, hogy az a népfront politikája – s az a kérdés fontos –; azt előzőleg feltétlenül meg kell beszélni; nehogy az újságból értesüljünk, hogy például Szabó Pál elvtárs megüzente a hadat a Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek, mert az sem a DISZ-nek, sem pedig a Hazafias Népfrontnak nem használ. Ezt esetleg én fogom neki megmondani. Nem lehet azt csinálni, hogy ahány tagja van az elnökségnek, az annyiféleképpen nyilatkozik. A politikai vonalat be kell tartani úgy, hogy a párt politikai vonalával egybeessék. Természetesen , ahogyan a népfront propagálja a párt politikáját, az nerrx lesz azonos azzal, ahogyan mi a párttagok felé agitálunk. Erre azért van szükség, hogy megszüntessük azt az áldatlan állapotot, hogy a mélafront politikai működése úgy kezdődött, hogy Szabó Pált beugratták cikkek írásába. Általában mondjuk ki, hogy fontos kérdéseket, vagy amennyiben új kérdés merül fel, inkább tűzessék napirendre, ki fogjuk tárgyalni, ki fogjuk alakítani demokratikus módon a közös véleményt, mert ha nem ez történik, ahányan vagyunk; annyiféleképpen fogunk beszélni és a népfront nem az összes hazafias erők szervezete lesz, hanem valami más.”

1955, november 22-én Rákosi Mátyás még nyíltabban beszélt. Ezt mondta a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségi ülésén: „A népfront szépen meg tudja magyarázni a dol-

gokat, ha a párttal együtt dolgozik; mert ha nem, akkor panasziroda lesz és az emberek jönnek lakást kérni, nyugdíjigényeiket kérik. Ez volt a fő kérdés. Hiszen én is panasziroda vagyok, kapom a rengeteg levelet az országból, a legtöbb levél lakáskérés – fiatal házások –, a másik része nyugdíjkérés stb. Csak azután jön a többi ügy. Én szeretném felhívni a Hazafias Népfront tisztelt Elnökségét, hogy elevebben próbáljunk új lendületet adni, szélesítsük ki a problémákat. Mi megállapítottuk – én magam állapítottam meg –, hogy olyan tendenciák, amelyek mondjuk, tavaly ősszel voltak, hogy a Hazafias Népfrontból valami, párttal versenyző vagy konkuráló politikai szervet csináljanak, lényegében megszűntek, ilyen bajok nincsenek. Lehet, hogy egyik-másik helyen még van valami ilyesmi, de lényegében ez a veszély megszűnt.”

A jugoszláv ügy

Közismert, hogy Rákosinak vezető szerepe volt Jugoszlávia, Tito megrágalmazásában. Ennek illusztrálására csak néhány különösen sokatmondó megnyilvánulását idézem.

1948. augusztus 27-én a jugoszláv helyzetről tartott előadást és ebben kiegészítette, továbbfejlesztette azokat a megállapításokat, amelyeket közvetlenül a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának június 27-i, bukaresti, a Jugoszláv Kommunista Pártot megbélyegző és a szervezetből kizáró határozata után, a július 2-i aktívaértekezleten tett: „A Tájékoztató Irodának a Jugoszláv Kommunista Párt kérdésében hozott határozata a második világháború utáni kommunista világmozgalomnak eddigi legfontosabb dokumentuma. Ez valóságos iránytű, amely a JuKP kérdéseinek és hibáinak keresztül pontosan újra megállapítja a párt és a proletariátus, a párt és a dolgozó nép viszonyát, a munkás-paraszt szövetséget, a nacionalizmus veszélyét a kommunista pártokon belül, a pártok viszonyát az általuk elkövetett hibákhoz, a pártok feladatait a nemzetkö-

ziség hagyományainak ápolásában és továbbvívésében; ezzel kapcsolatban a Szovjetunió szerepét a népi demokráciák létrehozása és kifejlesztése terén. Ez a határozat sok tekintetben akcióprogram (!) jellegével bír és – mint rámutattam – egy sor kérdésben a helyes útra utal a kommunista pártok felé.” Aki túlzásnak tartja a Tájékoztató Iroda 1948. júniusi megállapítását, hogy Titóék „átmentek az ellenség oldalára, átmentek a kapitalisták oldalára; az gondoljon arra a dicséret-zuhatagra, ami őket Amerikából és Angliából ezek után a lépése. után éri.”

Ettől kezdve aztán már a legfantasztikusabb – némi nacionalista fűszerezésű – dajkamese sem túlzás számára, hogy hangulatot keltsen. a jugoszlávok ellem. Az Államvédelmi Hatóság és a Határőrség 1952. november 21-22-én tartott parancsnoki értekezletén így tüzelte harcra a jelenlévőket: Határőrségünk fiatal. „Sorai, sőt legmagasabb parancsnokai között is sok volt az áruló, népünk ellensége. A mi határaink legfontosabb részén, a déli határon három-négy esztendővel ezelőtt a Tito-banda nagyszámú hadsereggel és évek óta ellenünk megszervezett határőrséggel állott.” „A Tito-banda 1948-49-ben szőhetett olyan terveket, hogy magyarországi ügynökei és néhány tízezer, magyar katonaruhába öltözött jugoszláv martalóc (!) segítségével megdöntheti a magyar népi demokráciát.”

Az már csak ráadás részéről, hogy a testületnek szakmai tanáccsal is szolgált, erőteljesen kritizálva az állítólag hiányos harciasságot és elszántságot: Miért nem használják ki „a határőrzés messzire előretolt csápjait, figyelőit, barátait és ügynökeit az ellenség területén.” Jugoszláviában hosszú sávban magyarok laknak, örömmel látják a felszabadult magyar nép fejlődését és összehasonlítják azt saját sanyarú helyzetükkel. „A jelentések, hozzászólások minderről nem beszélnek, mert szellemük defenzív, abból indulnak ki, hogy munkájuk a magyar határnál végződik.” Lendület, cselekvőkészség kell.

Feltűnő, hogy Rákosi Mátyás milyen vonakodva és persze hamis érveléssel vonult vissza a jugoszláv-Tito „terepről” még akkor is, amikor Sztálin halála után a Szovjetunió és általában a nemzetközi munkásmozgalom elkezdte feltárni az ezzel kapcsolatos sztálini hamisításokat. Az ember nem tud szabadulni attól a benyomástól, mintha Rákosi Mátyás arra számított volna, hogy Jugoszlávia és Tito megítélésében lesz még egy, a régi irányba mutató fordulat.

1954. december 17-én, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége megyei titkárainak értekezletén egy megjegyzésre, hogy „Jugoszlávia vonatkozásában, úgy látszik más húrokat kezdünk pengetni”, így reagált: „Jelentős eredmény lesz az, ha Jugoszláviát semlegesíteni tudjuk. Az ellenség az ő területén nem harcolhat ellenünk, de még az sincs kizárva, hogy megfelelő időben Jugoszláviában a dolgozó nép hatása alatt, valamilyen formában visszatérnek hozzánk. Ezekért a lehetőségekért harcolni kell. Az elvtársak bizonyára csodálkoztak, amikor a jugoszláv követségben megjelentem. Megjelentem azért, hogy a jugoszláv dolgozók, a munkások, a parasztok lássák, hogy a kommunista párt titkára is eljön, és ebből erőt merítsenek.

A jugoszláv dolgozókat azzal vadítják, hogy mi, a kommunisták el akarjuk nyomni őket. Ez is egy kicsike lehetősége annak, hogy kihúzzuk a talajt a lábuk alól, akik szítják az ellenségeskedést a jugoszláv nép és mi közöttünk.”

Mindössze tíz hónap telt el és Rákosi Mátyás e kérdésben megint kénytelen volt visszavonulni. Közben ugyanis 1955. május 26.–június 2. között Nyikita Hruscsov vezetésével szovjet párt- és kormányküldöttség járt Belgrádban. Közös szovjet-jugoszláv nyilatkozatot írtak alá, amely maradék nélkül visszavonta a Tájékoztató Iroda Jugoszláviát és Titót illető rágalmait. De Rákosi megint csak egy lépést tett visszafelé – továbbra is taktikázva és félszívvel korrigálva. 1955. október 27-én, a DISZ

járasi titkárainak értekezletén szembeszegezték neki a kérdést: „Hogyan néz ki a szocializmus építése Jugoszláviában szovjet forma nélkül?” „Érvényben van-e a Tájékoztató Iroda 1948-1949-es határozata Jugoszláviát illetően?” Rákosi Mátyás így válaszolt: 1948-ban „elvi kérdések, nézeteltérések voltak”. Ezért az 1948-as határozat – egy-két megállapítástól eltekintve – változatlanul érvényben van. Hatályon kívül van helyezve viszont az 1949-es határozat, „amely már veszekedések és összetűzések (!) alapján alakult ki. De ez természetesen azzal, hogy most pedig ők nézzék meg, hogy a maguk részéről milyen területen, milyen hibákat követtek el és ők is vonják vissza azokat, amelyeket a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen hoztak. Ilyen módon tisztázzuk (!) e kérdéseket.” „Az elvtársaknak tudniuk kell, hogy amikor a konfliktus Jugoszláviával kezdődött, ebbe beszálltak a nép ellenségei, Berija, Abakumov és igyekeztek a helyzetet elmérgeíteni. Ehhez csatlakozott Magyarországon a Rajk-per, melyben Péter Gábor és Berija ügynökei igen jelentős szerepet játszottak, hogy a jugoszláv helyzetet minden áron elmérgeítsék. (...) Türelem kell, akkor majd visszatérnek a népi demokráciák táborába. (...) Jugoszláviában a döntő kérdésben nem történt változás, vagyis a hatalom a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság kezében van. Nem állott vissza a kapitalizmus, nem adtak az amerikaiaknak semmiféle koncessziókat, a jugoszláv hadseregben nincsenek amerikaiak vagy megfigyelők. Tehát Jugoszlávia alapján véve megtartotta vívmányait.” Ami a párt vezető szerepét illeti „most, hogy közelednek hozzánk, egyre inkább aláhúzzák a párt jelentőségét, a kommunisták példamutatását. Tito elvtárs és mások is ezt. Kezdi elvtérbe állítani.” „A pártban erőteljesen előtérbe kerül Marx–Engels–Lenin–Sztálin tanítása. Sztálinnal kapcsolatban Jugoszláviában van morgás, mert hiszen Sztálin idejében történt a szakítás és itt a jugoszlávok kissé erélytelenek (!). De semmi kétség, hogy Sztálin Lenin nagy ügyének folytatója és a szocia-

lizmus építőseben a Szovjetunióban, a népi demokráciák, valamint Jugoszlávia felszabadításában elévülhetetlen szerepe van.”

Nemzetközi kérdések, külpolitika

Nemzetközi kérdésekről, a magyar külpolitikáról Rákosi Mátyás – egyébként a reális adottságok által számára is megszabott kereteket, mozgásteret számításba véve – érthetően valami különösen eredetit az évek folyamán nemigen mondott. Jószerint ismételte a szocialista tábor és benne is főleg a Szovjetunió közös helyzetelemzését, a vezetők magyarázatát, érvelését és persze propagandaszólamait is „a világ két részre szakadt”, „a béke tartós lesz és fennmarad, ha a népek kezükbe veszik a béke ügyét és végig kitartanak mellette”, a szocialista országoknak mindig igazuk van és az imperialisták pedig háborús uszítók stb. – szellemében.

Mindezt tekintetbe véve figyelemre méltó Rákosi Mátyásnak néhány, a felszabadulást követő időkben elmondott, önállóbb szemléletet mutató és a magyar adottságokkal számolni próbáló gondolatmenete. 1946. június 1-jén a főleg értelmiségieket tömörítő Fórum Club előadássorozata keretében mondta: „A modern Magyarország történetében, rövid hónapok kivételével, tulajdonképpen sohasem volt demokrácia. Nem volt olyan demokratikus kormányzás, amely módot adott volna demokratikus államférfiak kinevelésére. Ennek következtében a mi demokráciánk a szó szoros értelmében kezdőkkel dolgozik. (...) Nem tanulhatták meg azt a nehéz tudományt, amely nélkül nem lehet egy állam pénzügyeit és gazdasági kérdéseit vezetni. (...) A külpolitikát illetően még sokkal rosszabb a helyzet. (. . .) Magyarországon a demokrácia 1918 után és 1944 után is a kisebb Magyarországot jelentette és a reakció jelentette a nagyobb Magyarországot. A valóságban persze az a helyzet, hogy amikor reakció van, akkor készítik hazánkra az új csapásokat, mint ahogyan ez 1918-ban és 1944-ben is bebizonyosodott.”

„Rendkívül megnehezíti fiatal demokráciánk helyzetét az, hogy a Szovjetunióról; amely bennünket felszabadított és amelynek a jövőben, kétségkívül a legnagyobb hatása lesz hazánkra, a mai nemzedék lényegében azokat a képzeteket táplálja, amelyeket huszonöt éven keresztül a Horthy-reakció plántált belé. Hosszú felvilágosító munkára van szükség, hogy a huszonöt esztendő szovjetellenes propaganda hatása elmúljon.”

„A politikát és a külpolitikát nem érzelmi motívumok irányítják, hanem kézzelfogható érdekek és ezek hiányában a legnagyobb szimpátia sem tud a tényleges viszonyokon változtatni.” A háború alatt és az összeomlás majd a felszabadulás után illúziókat táplált a nép. „A párizsi békekonferencia előtt igen széles magyar körökben az a hiedelem terjedt el, hogy Romániával vagy Csehszlovákiával szemben fennálló követeléseinket az angolszászok egyszerű szimpátia alapján támogatni fogják.” Mindez illúciónak bizonyult. Vegyük például Romániát. „Románia tízszer annyi petróleumot termel, mint Magyarország és természetesen azok az országok, amelyek a petróleumban érdekelve vannak, egészen másképpen mérik a szimpátiát vagy antipátiát; a petróleum tonnáinak százezrével vagy milliójával mérik és ennek megfelelően politikai mérlegelésükben vagy ítéletükben ez a körülmény, nagy szerepet játszik.”

Érdekes Rákosi Mátyás beszámolója az amerikai útról. Mint már előbb említettem, 1946. június 8. és 25. között kormányküldöttség tartózkodott Amerikában, majd visszaúton Angliában és Franciaországban is járt, hogy a négy nagyhatalomnak 1946. július 15-én kezdődő tanácskozása előtt a magyar békecélokat ismertesse. Rákosi is tagja volt a küldöttségnek és itthon, 1946. július 2-i beszámolójában ismertette benyomásait. Ez a beszámoló igen józan volt, vázolni igyekezett az egyes meglátogatott országokban a viszonyokat, nélkülözte a propagandisztikus túlzásokat és inkább egy külföldet járt ember – persze nem nagyon mély, de – jó szemre valló megfigyeléseinek

látszott. Amerikáról így beszélt: „Én voltam az első kommunista politikus, aki innen, Kelet-Európából került oda. Semmi kétség, hogy ez a körülmény bizonyos fokig az újdonság ingerével hatott és természetes, ha ezért, ha diszkrétan is, de alaposan szemügyre vettek. Soha, egyetlen esetben sem tapasztaltuk azonban, hogy kommunista voltom miatt valamilyen hátrányos megkülönböztetésben lett volna részem. (...) Én még a New York-i rádióban is felleptem és negyedórás előadás keretében, angol nyelven ismertettem a magyar problémákat.”

Amerikai partnereinek beszélt a szlovákiai magyarság helyzetéről és néha hitetlenkedve hallgatták, milyen jogtalanságban és elnyomottságban sínylődnek és milyen csapás lenne a magyar demokráciára, ha átdobnák őket a határon. Hitetlenkedve hallgatták, hogy egy olyan demokratikus államban, mint Csehszlovákia, ilyen előfordulhat. „Annál sajnálatosabbnak tartom, hogy a magyarság üldözése Szlovákiában. változatlanul tart, sőt általában most egyben-másban fokozódik. Ez arra kötelezi a magyar demokráciát, hogy az eddigieknél is fokozottabb figyelemmel kísérje szlovákiai véreink szenvedéseit és ne csak a békekötésnél, hanem ezt megelőzőleg is mindent megtegyen, hogy ezen az állapoton változtasson.”

Érdekes, amit az atombombáról mondott amerikai tapasztalatai alapján:

„Hellyel-közzel szóba került az atombomba is, Amerikában és egyebütt. Erre vonatkozólag teljesen eltérő és ellentétes véleményeket hallottam. Voltak olyan vélemények, amelyek óriási hatást tulajdonítottak neki, mások viszont azt mondták, hogy ez is olyan fegyver, amit a technika fejlődése ki tud védeni. Akkoriban az amerikai sajtó már erősen foglalkozott a Biki-ni-szigeti kísérletekkel. Ott is eltérő vélemények voltak. Hallottam egy elég szakértő véleményt, amely szerint a kísérletnek tudományos jelentősége nincs és nagyban és egészében az a be-

nyomásom, hogy ebben a tekintetben a kételkedőknek lesz igazuk.”

Volt Rákosi Mátyás amerikai útjának egy különös utórezgése, amely jól mutatja a sztálini gondolkodásmódot és módszereket. Egyben bizonyíték arra is, hogy még Rákosi Mátyás iránt is élt Sztálinban és környezetében a bizalmatlanság.

Az esetről Hegedűs András számolt be visszaemlékezésében (*Képes* 7, 1988. augusztus 29. szám), mint szemtanú. 1953 júniusában az MDP Politikai Bizottsága küldöttségének tagjaként jelen volt azon a moszkvai tanácskozáson, amelyen az SZKP vezető testülete elemezte a Magyarországon érezhető feszültségeket, válságtüneteket és a reformfolyamat megindítására, Nagy Imrének miniszterelnöki posztra emelésére kényszerítette Rákosi Mátyást és társait az MDP vezetőségében. Hegedűs András így emlékszik a tárgyalás egyik epizódjára: „Nekem talán legfurcsábbnak Molotovnak az a Rákosi elleni vádja tűnt, miszerint ő külön megegyezés útját keresi az amerikaiakkal. Rákosi ugyan figyelemmel kísérte az amerikai lapokat és folyóiratokat, de semmi sem mutatott arra, hogy a legkisebb rokonszenvvvel is viseltetett volna az amerikai politika iránt. Akkor ebből mit sem értettem. Most már valószínűnek látom, hogy ennek a vádnak előtörténete 1946-ra nyúlik vissza, amikor Rákosi a párizsi békekötés előtt egy, Nagy Ferenc miniszterelnök vezette kormánydelegáció tagjaként az USA-ban járt és ott találkozott Trumannal. (Az *akkori amerikai elnökkel* – N. J.) Angol nyelvismerete és rugalmas gondolkodásmódja (*akkor még korántsem élte bele magát a hatalom korlátlan birtokosa szerepébe* – N. J.), meglepte a nyugati megfigyelőket, és így igen jó sajtót kapott.

Rákosinak ez a nyugati fogadtatása Moszkvában, ahol már érződött a hidegháború szele, főleg Sztálinban heves haragot váltott ki Rákosi ellen. Ennek »felmelegítése« lehetett

Molotov kritikája mögött, amikor az USA-val való »kacérkodásról« szolt.”

E témakörhöz még egy adalék: Rákosi Mátyás belpolitikai vagy inkább hatalmi – sőt frakciós ! – céljaira is felhasználta a külpolitikát, pontosabban arról való sajátos beállítást, hogy abból a neki éppen szükséges tanulságokat vonja le. Ez alkalommal Nagy Imrét próbálta „imperializmus-barát” színben feltüntetni. 1955. május 13-án a pártfőiskolán tartott konzultációjában így érvelt: „Amidőn Nagy Imre jobboldali elhajlásait elemeztük, lelepleztük és elutasítottuk, rámutattunk arra, hogy ezek az elhajlások egy egész rendszert képeznek és természetesen egy ilyen rendszerből nem hiányozhatnak a nemzetközi vonatkozások sem. Jelen esetben a nemzetközi helyzet enyhülésével kapcsolatban *(éppen két napra rá írta alá a négy nagyhatalom külügyminisztere Bécsben az osztrák államszerződést, amelynek értelmében Ausztriából távoznak a megszálló csapatok és az ország semleges állammá válik – N. J.)* Nagy elvtársnak például az volt a véleménye, hogy ez óriási változásokat jelent az imperializmus elleni harcban; és sajnos ennek gyakorlati következményeit úgy akarta levonni, hogy mondjuk a hadsereget gyengítsük, kevesebbet költsünk honvédelemre; és maga is hozzájárult ahhoz, hogy az imperialisták ellen a múlt év tavaszán kétségkívül elért eredmények illúziókat, különösen pacifista illúziókat keltsenek. Holott az a helyzet, hogy mi az imperialistákat egy egész sereg területen visszaszorítottuk, de ugyanakkor az imperialisták változatlanul imperialisták maradtak. Az a régi közmondás, hogy a kutyából nem lesz szalonna, az imperialistákra is vonatkozik.” „Minél erősebb a béketábor – és erre Sztálin elvtárs mutatott rá –, annál inkább el tudja odázni, vagy meg tudja semmisíteni az imperialista háborús gyűjtőterveit.”

Az ellenségkép

A felemelt első ötéves terv, az erőltetett szövetkezetesítés és általában az 1949-et követő törvénytelenések és elnyomó intézkedések hatására 1953-ra az életviszonyok a lakosság minden rétege számára egyre elviselhetetlenebbek lettek. A társadalmi feszültséget, a rossz hangulatot természetesen érzékelnie kellett Rákosi Mátyásnak is. De ennek valódi okaival nem akart szembenézni és leküzdésükre az „ellenség” elleni harc fokozását, a kemény kéz politikájának még kíméletlenebb alkalmazását tervezte. Erre és általában gondolkodására jellemző 1953. február 6-án az MDP járási titkárainak tanfolyamán tartott előadása, amelyet összefoglalóan ismertettek: Az ellenség az utóbbi időkben alaposan rákapcsolt. „Mióta tervgazdálkodásunk van, ilyen zökkenő még nem volt, hogy a szénbányászat és a kohászat ilyen rosszul kezdte volna az esztendő, mint az idén. Ahelyett, hogy az iparban pótolnák a mezőgazdaságban az 1952. évi szárazság okozta károkat, az ipar is rettentően döcög.” Az iskolákat nem fűtik, időnként sok helyen kikapcsolják a villanyt. „A lemaradásnak döntően politikai oka van: az, hogy a párt elhanyagolta ezeket a kérdéseket.”

Ellátási nehézségek is jelentkeznek. Falun megetetik a kenyeret az állattal. Heti piacon a városban, például Miskolcon, a paraszt kenyeret vásárol, de nem azért, mert otthon nincs neki, hanem mert spekulál. A kulák befolyásolja a falut.

Hogy mit jelent a kulák-kérdés, arra Dobi István (*régi parasztpolitikus, 1952-től 1967-ig az Elnöki Tanács elnöke volt – N. J.*) is Vas megyei látogatásán jött. rá. Addig ő sem vette komolyan, azt hitte, hogy a kommunisták csak fújják a maguk nótáját. De most – látott olyan szövetkezetet, amelyből kidobták a kulákot, és olyat, amelyben benn maradhatott, Elszörnyülködött, milyen ég és föld a különbség a két fajta között. „Attól félek, hogy

nemcsak Dobi István, de az elvtársak sem veszik komolyan a kulák-kérdést, és engednek a negyvennyolcból.”

Az élelmezési nehézségek korrupcióhoz is vezetnek. A tanácselnöknek 1200 forint a fizetése tagja a tsz-nek is, együtt annyi a jövedelme, mint a kuláknak és „a jó élet hatása alatt kulák-nézeteket kezd vallani”.

Az imperialista aknamunka is hat. Csehszlovákiában 1952. november-decemberben a Slansky-per mutatja, milyen mélyen behatoltak. De a szovjet orvosok esete is figyelmeztető: még a cári időkből örökölt orvosokról kiderült, hogy az amerikaiak vagy a cionisták kémei.

Mi megvizsgáltuk az ilyen összefüggéseket Magyarországon. Budapesten a felszabadulás előtt több mint 10.000 házmeszter volt és működött együtt a rendőrséggel. Minden gyárban volt besúgó szervezet. Hasonló volt a helyzet a bányákban. Az egyik bányavárosban, ahol 3.000-en dolgoztak, megtalálták a kémlistát, 125 név szerepelt rajta, tehát az ott dolgozók több mint 4 százalékát beszervezték. Ezeket a listákat a háború végén a politikai rendőrség átadta az amerikaiaknak. A Slansky-perben is leleplezték, hogy az amerikaiak expedíciót indítottak az elásott kémlistákért és megszerezve azokat, átvitték Nyugat-Németországba.

„Például Rajk elmondta, hogy hazaérkezése után jelentkeztek nála az amerikaiak és követelték, hogy náluk is legyen beszervezve és 1947-ben Rankovics megmutatta neki a beszerzés másolatát és ennek alapján beszervezte őt a jugoszlávokhoz.” Ami a cionizmust illeti: 1945-ben a zsidók többsége örült a felszabadulásnak. Amikor azonban a front már nem a németek és a nyilasok, hanem az amerikai imperialisták ellen irányult és a szocializmus építése került napirendre, megfordultak. Izrael nem független, az USA tartja el, különben becsukhatná a boltot. Ott nem szeretik a szocializmust. „Ezt mutatják

az izraeli választások, ahol a kommunista párt 5 százalékát kapta a szavazatoknak, ami azt mutatja, hogy az ott levő zsidók túlnyomó többsége kapitalista. Ők mindenütt a jótékonyág álarcában lépnek fel.” Sztálin már 1918-ban, a polgárháborúban felhívta a figyelmet arra, hogy amikor a Vörös Hadsereg felszabadít egy területet, szemügyre kell verni az ottani kapitalista vöröskeresztes és egyéb jótékonyági egyesületeket. Így van ez a *Joint*tal is. „Mi most egy igen komoly összeesküvés leleplezésén dolgozunk, amely igen magas központi helyeken helyezkedett el, és amiben a *Joint* is szerepet játszott.” A kommunista párt nem antiszemita, de meg kell nézni a kispolgári zsidókat, különösen, ha előzőleg cionisták voltak, mert ezeket könnyű beszervezni.

Amellett 1948-ban a Szociáldemokrata Párttal egyesülve sok kispolgárt, sőt horthysta tisztviselőt is kaptunk. A tagrevíziónál megszabadultunk tőlük, „de maradt belőlük igen sok, és ezek most mozgolódnak”. Éles szemre van szükség és éberségre, mert van ötödik hadoszlop és az osztályharc élesedni fog. Különösen fontos odafigyelní a legközelebbi hónapokban, mert a rossz termés miatt gazdasági nehézségek várhatók. Majd május 15-én megtartjuk a választásokat és „nyomunk egyet az el-lenségén”.

A reformok ellenfele

1953. június 27-28-án, az MDP Központi Vezetőségének ülésén feltárták a pártvezetés és személy szerint Rákosi Mátyás politikai irányvonalának súlyos hibáit és kijelölték azt a reformprogramot, amely új szakasz néven került be a köztudatba. Rákosi Mátyás ugyan szavakban elfogadta a bírálatokat és a reformprogramot, de – egyébként ez időtől feltűnően csökkenő – nyilvános fellépései és szűkebb körben kifejtett állásfoglalásai jelezték, hogy az 1953. júniusi fordulathoz való csatlakozása

nem volt egyéb, mint taktikai visszavonulás, valódi nézetei és szándékai álcázása.

Elégedetlenségét az új szelek érettén mutatja, hogy 1953 végén pontos dátum nincsen jegyzetén) az alábbi megjegyzéseket fűzte Farkas Mihálynak a pártról – valószínűleg szabadegyetemi – előadása konzultációra beterjesztett szövegéhez:

„Nem szabad külön magyar hibát csinálni abból, hogy nem Lenin, Marx, Engels tanulmányozása volt a jellemző (*hanem, a megjegyzésből értelemszerűen következően, kizárólag Sztáliné – N. J.*). Ez minden kommunista pártnál így volt. Erőltetett, ha azt mondjuk, hogy nem domborítjuk ki eléggé Marx és Engels szerepét a modern munkáspártok létrehozásában. Helyesen így fogalmazandó: fokozatosan vissza kell nyúlni a marxizmus klasszikusaihoz.

A minap a Szovjetunióban járt DISZ-delegációnak a figyelmét a Komszomol vezetői felhívták arra, hogy az önkritikát túlzó módon alkalmazzuk, ami árthat a pártnak.

»A párt van a népért« jelszó éles kivetése, most, amikor a pártot úton-útfélen, kritizálják, tagságunk egy részénél azt a benyomást kelti, hogy most e téren szintén valami új szakasz kezdődik. Az eddig elkövetett hibák kijavítása került napirendre. Leltet, hogy e téren is van tennivaló, de ha ezt a tennivalót nem tudjuk megmagyarázni, akkor a kérdés ilyen felvetése zavart és kárt okoz.”

Visszamenőlegesen bizonyítható, mert maga mondja ki nyíltan, hogy az 1953. júniusi fordulat egyik legfontosabb tételét, hogy a beruházások csökkentésével, a nehézipar túlzott fejlesztésének visszafogásával, a könnyűipar és főleg a mezőgazdaság előtérbe állításával kell az életszínvonalat növelni, nem fogadta el.

1955. május 13-án, a már említett pártfőiskolai konzultáción így fejtegette nézeteit: „Lehetséges-e, kérdik, az életszínvonal emelése a nehézipar egyidejű fejlesztésével és nem megy-e az életszínvonal rovására az iparosítás gyorsítása, a beruházások növelése? Én azt mondom, hogy az életszínvonal emelése csak a nehézipar fejlesztésével egyidejűleg lehetséges.” 1953-ban, illetve az év második felében komolyan csökkentettük a beruházásokat és azóta is alacsony szinten tartjuk azt. „Pedig a beruházás az a kis csibe, amely egy év múlva és két év múlva elkezdené az aranytojasokat tojni.”

Még később, lényegében első titkári pályafutása végén és a XX. kongresszus vonalának ismeretében, az 1956. április 7-i csepeli pártfunkcionáriusi értekezleten így dicsekedett: „Kiss elvtárs felveti, hogyan mentünk bele, hogy a könnyűipart a nehézipar fölé helyezzék. Én ebbe *nem mentem soha bele*. Harc van. Voltak elvtársak, akik meg voltak zavarodva, a népjólétet emelni kell, ehhez könnyűiparra van szükség és mezőgazdaságra. Azt mondták, hogy változtassuk meg az arányokat és adjunk a könnyűiparnak és a mezőgazdaságnak több pénzt.”

A visszafordítás harcosa

Az 1954. év végén bizonyos események nemzetközi hatására (az NSZK felfegyverzése és bevonása a NATO-ba, az SZKP-ban a sztálinista tendenciák nyomásának erősödése stb.), valamint a hazai, a reformlépésektől megrettenő erők szervezkedése nyomán Rákosi Mátyás elérkezettnek látta az időt a reformfolyamat elleni támadás beindítására. Már 1954. december 17-én, a DISZ megyei titkárainak előbb említett értekezletén kapóra jött elképzelései kifejtésére egy kérdés a hallgatóság sorából: „Erősödött vagy gyengült-e az osztályharc a jelenlegi szakaszban?”

Rákosi így válaszolt: „Ez nagyon komplikált kérdés.” Sokan úgy látják, hogy engedtünk a 48-ból. Ez kényszerít ben-

nünket, hogy keményebbre fogjuk a dolgokat (!). „Ha elkezdjük erősíteni a szövetkezeteket, mert ez elkerülhetetlen, akkor természetesen a parasztok elkezdik vakarni a tarkójukat, de ezért a népi demokrácia nőtt, ami annyit jelent, hogy az osztályharc csökkent. Ugyanakkor számítani kell rá, hogy a nemzetközi viszonyok következtében, részben az új szakasz politikája következtében az ellenség felbátorodik. Az elvtársaknak most a jobboldali veszély ellen kell küzdeni. Azok a támadások, amelyek a DISZ-t érik, politikai megnyilvánulásai a jobboldali megnyilvánulásoknak.”

Egy hónappal később még magabiztosabb és offenzívabb az új szakasz irányvonala elleni fellépésében. Az ugyancsak már említett, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Elnökségének kommunista pártcsoportja előtti beszédében így nyilatkozott 1955. január 29-én

„Amit általában az elvtársaknak tudniuk kell. Az egyik az új szakasz politikájának megvalósítása. Mi ebben a kérdésben túloztunk olyan módon, hogy az ellenségnek sikerült az új szakaszt a régivel szembeállítani. Kezdi azt hangoztatni, hogy a felszabadulás után, amikor felosztottuk a földet stb. az a rossz, s az új szakasz a jó. Az ellenség ezt ügyesen szembeállítja. A kifejezéssel is vigyázni kell. Az »új szakasz« helyett fokozatosan inkább azt használjuk, hogy »1953 júniusa után«. Pillanatnyilag még ezen nem változtathatunk, mert ha hirtelen kivonjuk a forgalomból (*mármint az új szakaszt* – N. J.), azon ütköznek meg. A másik: folyton a mezőgazdaság fejlesztéséről beszélünk. Ezt mechanikusan átvettük a Szovjetuniótól (!). Ott könnyű erről beszélni, mert csak egy szektor van, a szocialista szektor, s így nem ad semmiféle félreértésre okot. Nálunk azonban más a helyzet, ha a mezőgazdaság fejlesztéséről beszélünk. A nem szocialista szektor rögtön arra érti, hogy nem akarjuk fejleszteni, vagy pedig a szocialista szektor értelmezi úgy, hogy nem akarjuk fejleszteni vagy vissza akarják fejleszteni. Tehát külön

keli választani a kettőt. Itt nekünk már most látnunk kell azt, hogy ha a mezőgazdaság fejlesztéséről beszélünk, azon elsősorban a szocialista szektor fejlesztését értjük. Pillanatnyilag én most itt ezen sem változtatnék, mert ha a 21 tagú elnökségbe ezt a kérdést bedobjuk, lefordulnak a székről. Azonban nekünk, kommunistáknak látnunk kell.” Különösen a falusi népfrontbizottságokban van olyan felfogás, miszerint ma az a nézetünk, hogy nem kell fejleszteni a mezőgazdaságot, vagyis a szövetkezetet, sőt úgy tekintik a népfrontszervezetet, mint amelyik ennek az álláspontnak a képviselője. „Ezzel kapcsolatban elmondom: felhívott tegnapelőtt a Vas megyei Párt Végrehajtó Bizottság titkára, Kovács Rudolf elvtárs, és közölte, hogy neki is le kellett utazni egy faluba, ahol a népfront javaslatára a községi tanács határozatot fogadott el, hogy szüntessék be a begyűjtést, és állítsák vissza a szabadpiacot. Kiderült, hogy a népfront nyomta ezt a döntést. A népfrontban benne volt a falusi intelligencia, aki a párttitkárt a falhoz nyomta és a párt megyei első titkárának kellett lemennie, megbeszélni velük a dolgot.”

„Nekünk, kommunistáknak világosan kell látni azt a gyürkőzést, ami most falun tapasztalható. Ebben van egy adag félreértés. Azt mondják, hogy érdemes dolgozni, mert a kommunisták falun lemondtak a szocializmus építéséről. Rettentően meg lesznek lepve, ha kitudódik, hogy ez nem igaz: Például nagyon megnőtt a föld értéke: egy hold szőlőért 10-12 ezer forintot is megadnak. Ezek az emberek nem azért telepítenek szőlőt és vásárolnak földet, hogy három év múlva behozzák a szövetkezetbe. Ez vonatkozik arra is, hogy rengeteg kismester váltotta ki az ipart. Egy év alatt 80 ezerre növekedett a számuk, ez vonatkozik a kiskereskedőkre is. Most azt hiszik, hogy hajótörést szenvedett a kommunisták terve. De kiderül, hogy nem volt hajótörés. Ezek az emberek nem azért vertek bele a Váci utcai üzletbe vagy 50 ezer forintot, hogy mégis szocializmus legyen. Látni kell a sima felület alatt ezeket az ellentéteket. A lát-

szólagos egységnek rendellenességei vannak. Ezek akkor jelentkezni fognak, ha mi a szocializmust akarjuk építeni, ezeket a tömegeket is, de elsősorban a paraszti tömegeket a szocializmus felé akarjuk terelni.”

1955. március 2-4-én tartották meg az MDP Központi Vezetőségének azt az ülését, amely jobboldali jelenségnek ítélve meg a reformlépéseket, és benne jobboldali opportunistának Nagy Imrét, lényegében visszafordította az 1953 júniusában, az új szakasszal kezdetét vett irányvonalat. Egy hétre rá, 1955. március 12. után Rákosi Mátyás a Somogy megyei pártbizottság aktívaülésén lépett fel és fejtegette politikai nézeteit. Valószínűleg szándékosan választotta éppen Somogy megyét, Nagy Imre pátriáját álláspontja kifejtésére: A többség helyesli a márciusi határozatot, sőt kifogásolja, hogy „túl sokáig vártunk. (*Arról nem szólt, hogy milyen villám-közvéleménykutatásra alapozta ezt a megállapítását.* – N. J.)... Szerintem jogos az a bíráló, hogy mi sokáig vártunk e kérdés kidolgozásával és nyilvánosságra hozatalával. (...) Egy-egy hozzászóló megemlítette, hogy egyes párttagok, de főleg az egyénileg dolgozó parasztok között vannak, akik erősnek tartják a kritikát, amely Nagy elvtársat érte.”

Hogy miért nem szólal meg ez ügyben Nagy Imre? Nagyon hosszú hónapokon keresztül győzködték, gyakoroljon önkritikát. Közben megbetegedett, a Központi Vezetőség nem várhatott tovább. Nyíltan az egész párt és a dolgozó nép elé kellett tárni a kérdést.

„Ezzel megmutattuk, hogy nálunk nincs olyan kérdés, amit ne vihetnénk nyugodtan a dolgozó nép ítélete elé.”

Nem megy a szövetkezetek szervezése Somogyban, Latinka megyéjében. (*Latinka Sándor a kommunista földmunkásmozgalom vértanúja, akit ellenforradalmár különítményesek gyilkoltak meg a Tanácsköztársaság leverése után, 1919 szeptemberében.* – N. J.) Míg országosan átlagban a dolgozó parasztság 16-17 százaléka

a szövetkezeten belül van, Somogyban csak 9,6 százalékuk. Nem jól dolgoznak az elvtársak, azt hiszik, megy ez magától, a Központi Vezetőség határozata alapján. Nagy akadály a fejlesztésben a kulák. Nincs ugyan napirenden az általános támadás a kulák ellen, de ahol kidugja a fejét és fellép a népi demokrácia és a szövetkezetek ellen, »ott az ujjára fogunk koppintani« (...) „Ahol a politikai eszközök nem segítenek, ott természetesen adminisztratív módszerrel kell. Már elmondtam a Központi Vezetőség ülésén, hogy a jó adminisztratív rendszabály nem rossz, mert van nálunk éppen elég ember, akit agitálhatunk jó szóval, mondhatunk neki bármit, annyit ér neki, mint a szenteltvíz. Ellenben helyes adminisztratív rendszabálytól megjön az esze.”

Ugyanezt a vonalát folytatta 1955. április 3-án, a felszabadulás 10. évfordulóján tartott ünnepi beszédében., ahol így jellemezte a helyzetet: „Az elmúlt másfél esztendő alatt megnőtt az ellenség, a jobboldali elemek bátorsága és aktivitása. Mindez parancsolóan megköveteli tőlünk a fokozottabb éberséget, a bátor kommunista kiállást és minden ellenséges megnyilvánulás azonnali, határozott elutasítását és visszaverését.”

Ebben a beszédében annyira a régi gondolatokat és módszereket propagálta, hogy ez vezető társai kétkedését is kiváltotta. A konzultációra benyújtott szöveghez Hegedűs András, a Polititlai Bizottság tagja, aki éppen ezekben a napokban lett Nagy Imre helyett miniszterelnök, a következő megjegyzést fűzte:

„A 8. oldalon arról van szó, hogy létrejöttek a feltételei a kapitalista elemek végleges felszámolásának, azaz a kizsákmányolás teljes megszüntetésének. Ez a fogalmazás itt úgy érthető, mintha változást jelentenénk be pártunk parasztpolitikájában, áttérést a kulákság korlátozásáról a kulákság likvidálására. Úgy gondolom, ezt a kérdést a Központi Vezetőség ülésén kellene

megvitatni és az előadásában, a márciusi határozatnak megfelelően, a kulákság politikai befolyásának megszüntetéséről és a kulákság kizsákmányolási lehetőségeinek korlátozásáról kellene beszélni.”

Nem tudni, hogy Rákosi Mátyást a Központi Vezetőség ülésével való óvás, vagy csak egyszerűen időleges taktikai visszavonulás készítette, de az ünnepségen elmondott beszéd végleges szövegéből a kifogásolt megfogalmazást kihagyta.

Kérdések Rákosihoz

Rákosi Mátyás, láthatóan széles körű „felvilágosító” kampányt tervezett, az 1955. márciusi központi vezetőségi ülés után, a reformpolitika megfékezésének propagálására, és ehhez a hangulatot, a határozat fogadtatását dokumentáló kérdéseket gyűjtött össze. Az iratai között fennmaradt kérdésözön kifejezően mutatja, hogy milyen értetlenséggel és ellenállással fogadták országszerte e fordulatot, mennyire megerősödött a bizalmatlanság a pártvezetés és Rákosi Mátyás iránt, és mindennek következményeként hogyan alakul ki a politikai-bizalmi válság, amely azután elvezet 1956-hoz.

Gosztonyi János, a DISZ titkára 83 kérdést közvetített Rákosi Mátyásnak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tervezett ankétára. 1955. március 11-én kelt levelében megjegyzi: „Lényegesen többet tettek fel a hallgatók, de ezeket részben összevontuk, részben pedig a lényegtelen vagy teljesen ellenséges, illetve destruktív kérdéseket mellőztük.” Tallózás a kérdésekből:

„A sajtóban megjelent cikkek arra mutatnak, hogy az utóbbi időkben az 1953. júniusi határozatok bizonyos módosítása megy végbe. Ezzel. kapcsolatos kérdéseink:

a) a júniusi határozatokban előírányzott átcsoportosításokat maradéktalanul végrehajtottuk és rátértünk újra a nehézipar fejlesztésére? vagy pedig

b) a júniusi határozatoknak a népgazdaság átcsoportosítására vonatkozó előírányzatai túlzottnak bizonyultak? vagy pedig

c) feladatainkat a népgazdaság területén továbbra is az 1953. júniusi és 1954. októberi határozatok *(az MDP Központi Vezetőségének 1954. október 1-3-i ülésén – N. J.)* szabják-e meg?

A júniusi kormányprogramban arról volt szó, hogy a nehézipar fejlesztésének ütemét fékezi, hogy nem rendelkezünk ehhez nyersanyagokkal (érc, koks, energia). Jelenleg van-e e téren valami változás, ami a kérdést pozitívabb megvilágításba helyezi? Néhány hallgató elmondotta, hogy siessünk a Jugoszláviával való kapcsolatok helyreállításával, hogy Sztálinváros dolgozni tudjon az onnan importált vasércel.

Hogyan fog kihatni a nehézipar gyorsabb ütemű fejlesztése az életszínvonal alakulására? A nehézipar fokozott ütemű fejlesztése nem jelent-e visszafordulást az 1953. júniusi kormányprogram előtti állapotokhoz?

Mi van Gerő Ernő elvtárssal? Mostanában sem beszédei, sem cikkei nem jelentek meg. A Központi Vezetőség 1954. október 1-3-i ülése megállapította, hogy a gazdaságpolitikában továbbra is egyszemélyi vezetés érvényesül. Úgy gondoljuk, hogy ez Gerő elvtársra vonatkozik.

Az életszínvonal emelése érdekében adták vissza sok kisiparosnak az iparengedélyt. Ezzel ismerik el, hogy a szocialista szektor még nem tudja ellátni a szükségleteket. Ha a szocialista szektor megfelelő fejlődési fokot ér el, akkor ismét meg fogják szüntetni a kisipar lehetőségeit? Hogyan fog ez végbemenni, és igaz-e, hogy már nem adunk ki újabb iparengedélyeket?

Mi akadályozza a pedagógusok fizetésének felemelését, és milyen lehetőségek vannak e területen? Mi a helyzet a mezőgazdaságban, a termelőszövetkezetek fejlesztésében? Mi a határa, hogy az egyéni munkán alapuló gazdaságok fejlődjenek? Mi a párt álláspontja a mezőgazdaság kollektivizálásával kapcsolatban?

A Szovjetunió mai politikája visszafordulást jelent-e az 1953. augusztus havi megváltozott irányvonalhoz képest?

Miért váltották le Malenkov elvtársat? *(Az addig a szovjet miniszterelnöki posztot betöltő Malenkovot 1955. február 8-án felmentették funkciójából – N. J.)* Milyen kihatással lesz ez ránk? Malenkov elvtárs lemondását egyesek úgy magyarázzák, hogy ez összefügg egyrészt a nehézipar fejlődésének fokozottabb hangsúlyozásával, másrészt azzal, hogy a Szovjetunióban, állítólag, az «erősebb kéz» külpolitikájára térnek át. Továbbá ezzel kapcsolatban felvetik, hogy ennek nálunk is lehetnek olyan következményei, hogy bizonyos személycserékre kerül sor.

Lehet-e beszélni Magyarországon szuverenitásról, mikor nálunk is állomásoznak szovjet csapatok? Miért van szükség nagyszámú szovjet tanácsadóra, ellenőrző közegre a honvédség összes szerveinél, valamennyi minisztériumnál és nagyobb vállalatnál? A Szovjetunió miért nem adja át a mi számunkra az atomenergia békés felhasználásának tervét? Miért nem lehet szabadon utazni a baráti államokba, miért vannak lezárva a határok (Románia, Csehszlovákia) ?

Mi az oka annak, hogy az 1945-1950-ben megjelent újságokat, sajtótermékeket, köztük a *Szabad Népet* és a *Lúdas Matyit* nem lehet megkapni egyetlen könyvtárban sem elolvasás végett? A könyvtárosok azt mondják, hogy azok indexen vannak, és arra a kérdésre, hogy miért, azt válaszolják, hogy azt a felsőbb szervektől kell megkérdezni. Mi most ezt a felsőbb szervektől kérdezzük.

Mi az oka annak, hogy Moszkvában vetítik a nyugati Tarzan- és cowboy-filmeket és nálunk ezt nem merik megtenni? A Chaplin-filmeket miért nem vetítik? Mi az oka annak, hogy vezető párt- és állami funkcionáriusok külön magazinban, lényegesen olcsóbban, máshol nem kapható árucikkeket vásárolhatnak?

Helyes volt-e a Tájékoztató Iroda állásfoglalása Jugoszláviával kapcsolatban? Útban van-e most Tito felénk? Részletes felvilágosítást kérnek Jugoszlávia és Magyarország viszonyáról. Hogyan értékeli Titó politikáját? Miért nem foglalkozik a sajtó azokkal az eseményekkel, amelyek a Jugoszlávia és Magyarország közötti megváltozott kapcsolatot tükrözik?

Hogyan értékeli a párt és a kormány jelenleg a Rajk-pert? Igaz-e, hogy az egész Rajk-ügyet felülvizsgálják? Nem értik, miért szabadult ki Rajkné, Tőkés Ottó (*Rajk László egykori titkára N. J.*) és társai? Erről miért hallgat a sajtó, amikor az egész országban beszélnem róla? Közlemény jelent meg arról, hogy a Rajk-perben szerepelt állítólagos amerikai kémeket, Fiedet és társait szabadon bocsátották és rehabilitálták őket. Ez érthetetlennek tűnik, mivel a Rajk-per jegyzőkönyvében, vallomásuk szerint, összekötő szerepet játszottak Rajk és az amerikai imperialisták között. Miért hallgatnak erről? Hogyan értékeli a Tájékoztató Irodának 1949-ben Titóval kapcsolatos határozatát; a jelek szerint ez a határozat is felülvizsgálatra szorul. Ezt mutatja Hruscsov elvtárs pohárköszöntője is.

Az egyetemisták egy részének baráti vagy ismerősi kapcsolatainak vannak a nemrégiben szabadult bebörtönzött vagy internált foglyokkal, akiket az ÁVH tevékenységének felülvizsgálása során szabadon bocsátottak. Ezek a hangatók arról beszélnek, hogy a kiszabadult és rehabilitált foglyokat az államvédelmi szervek megkínózták, beszélnek néhány esetről, amikor az illetőnek kiverték a fogait vagy leverték a veséjét stb. Mi az oka

annak, hogy az ÁVH a lakosság körében nagyon népszerűtlen, és még a pártfunkcionáriusok is félnek tőle? Azért – válaszolják egyesek –, mert az ÁVH nem a dolgozó népet, hanem a klikkek védelmét szolgálta.”

Egy másik kérdésköteg jelzés nélküli az iratok között, így megállapíthatatlan, hogy pontosan mikor (bár a besorolás miatt bizonyosra vehető, hogy 1955 márciusában vagy áprilisában) érkezett és amelyik intézmény volt, ahonnan küldték. A kérdések jellegéből ítélve egy pártiskolán vagy egyetemi marxista tanszéken fogalmazták meg őket, és ennek megfelelően elvibb, illetőleg a pártélettel kapcsolatos problémákról érdeklődnek: „Miért nem beszélhetünk új szakasról? Pontosabban, miért szükségtelen új szakasról beszélni? A jobboldali elhajlásnak mik a nemzetközi vonatkozásai? Hogyan kell érteni azt, hogy a jobboldallak szertelenül (!) értelmezték a nemzetközi helyzet enyhülését? A jobboldali elhajlás következtében voltak-e gyakorlati változások a baráti országokhoz való viszonyunkban?

Milyen helye van a népfrontnak proletárdiktatúránk mechanizmusában? Hogyan értjük azt, hogy »a népfront az a társadalmi, politikai alap, amelyen államhatalmunk és kormányunk nyugszik«? (*Lásd az MDP 1954. május 24-30-án megtartott III. kongresszusának jegyzőkönyve 424. oldalán, Nagy Imre beszámolóját.*) A pártépítés tanításában sokszor felmerült : mit értünk az alatt, hogy a párttagokat be kell vonni a párt politikájának kialakításába? Ezt a követelést szintén Nagy Imre elvtárs fogalmazta meg. Véleményem szerint ez ugyan elvileg nem helytelen, de ebben a megfogalmazásban, önmagában véve mégis sok tévedésre adhat okot. Szeretném tudni, mi a helyzet ezzel kapcsolatban.

Ács Lajos elvtárs (*az MDP Központi Vezetősége Politikai Bizottságának tagja és a Központi Vezetőség titkára – N. J.*) az 1954. október 1-3-i Központi Vezetőségi ülés utáni tájékoztatója al-

kalmával kihangsúlyozta, hogy a Központi Vezetőség egységes. Most Kovács István elvtárs (*a Politikai Bizottság tagja, nagybudapesti párttitkár – N. J.*) beszédében megemlítette, hogy másfél év óta nem volt egység a Központi Vezetőségben. Mi az igazság?

Még mindig vannak problémák azzal kapcsolatban, hogy a pártban a kollektív vezetés és Nagy Imre, valamint Farkas Mihály egyéni pártvonalon való felelősségre vonása között mi az összefüggés?”

Vidéken még kritikusabb volt a hang, számon kérték az elmentmondásokat, mellébeszéléseket és talán még szigorúbban, mint az előbbi esetekben, holott már két hónappal a márciusi döntés után voltak. 1955. május 5-i leveléhez a Hajdú megyei Pártbizottság mellékelte a Kossuth Lajos Tudományegyetemen felvetődött kérdéseket: „A parasztság munkakedve várhatóan csökkenni fog. Mennyiben várható radikális eszközök bevetése a begyűjtés területén? Maradnak-e az eddigi kivételek? Mi lesz a kulák-listával, amit állítólag eltöröltek? Félő, hogy a tsz-be való belépésre újra kényszeríteni fogják a dolgozó parasztságot, s a bizalom, amelyet megszereztünk, elvész. Ha jogi kényszer nem is lesz, de gazdasági kényszer lesz. Fokozódni fog-e az osztályharc, a kulákok elleni harc? Lesz-e változás a falusi osztályharcban [korlátozás, kiszorítás]? Nem félő-e, hogy a baloldali elhajlás elleni harc elsikkad? Csak félmondatokban szerepel a márciusi határozatban. Nagy Imre elvtárs személyével azonosítják az 1953. júniusi politikát, és azt mondják, hogy a Nagy elvtársat ért bírálat csak ürügy a június előtti gazdasági politikához való visszatérésre. Az életszínvonal javulása Nagy Imrével jött, és most Nagy Imrével megy?

Hogyan történhetett, hogy az opportunistá irányzat így előretört a pártban: hiszen kollektív vezetés érvényesül a felsőbb szervekben? Ugyanaz a Központi Vezetőség hagyta jóvá

Nagy Imre elvtárs álláspontját, akik a jelenlegi határozatot is helyeslik. Ha eddig nem értettek egyet a Központi Vezetőség tagjai Nagy elvtárs álláspontjával, ezek a nézeteltérések miért nem jöttek ki nyilvános vitában, a pártsajtóban, elméleti vitacikkek formájában?

Hogyan értékeli most a Központi Vezetőség 1954. októberi határozatát? Miért nincs nálunk nyilvános pártvita, mint volt a Szovjetunióban? Az események azt mutatják, hogy ez szükséges lenne, mert országos jelentőségű kérdésekben vannak döntések anélkül, hogy megnyugtató összhang lenne a vezetésben.

Felelős-e a Központi Vezetőség, hogy a jobboldali elhajlás így kibontakozhatott és nyílt leleplezése ilyen sokáig tartott? Miért nem beszél erről a határozat?

A pártagitáció nem őszinte. Rákosi elvtárs már 1953. júniusi beszédében korrigálta bizonyos főképp Nagy elvtársat, az agitáció mégis a pártegységet hangoztatta. Mikor a Hazafias Népfront megalakult, felvetődött, nem kerül-e a népfront a párt elébe, nem lesz-e titóizmus ebben a kérdésben. A pártagitáció hangoztatta, hogy nincs hiba a párt és a népfront viszonyában.

Rákosi elvtárs osztálypolitikát folytat, Nagy Imre elvtárs pedig nemzeti politikát.

A tömegek előtt igen népszerű Nagy Imre politikája. Miért helyteleníti a párt?

A Nagy Imre elvtársat ért éles bírálat nem volt helyes, bizonyos tömegeket eltávolított a párttól.

Miért nem közli a határozat, hogyan reagált Nagy Imre elvtárs helytelen nézeteinek megbélyegzésére? Az eredményeket a Központi Vezetőség a maga munkájának tulajdonítja, az összes hibákat pedig Nagy Imrének és őt teszi felelőssé.

A kormányprogram idején személy szerint senkit sem bíráltak meg, most miért bírálják személy szerint Nagy Imrét?

Nagy Imre elvtársat felelősségre vonjuk a mostani helyzetre, Gerő elvtárs felelős az ötéves terv túlméretezéséért, de Gerő elvtársat nem vonják felelősségre, nem gyakorolt önkritikát.

A művészeti és színházpolitikai vonalon már érezhetők a változások. Például Az ember tragédiájának műsorról levétele.

A Központi Vezetőségen belül két vonal harcolt egymással: Rákosi Mátyás és Nagy Imre vonala. Most a Rákosi-vonal győzött, de lehet, hogy majd fél év múlva erről a határozatról derül ki, hogy helytelen. Mi a biztosíték arra, hogy ez a vonal helyes lesz?”

A fentebb közölt kérdésáradat nem csupán afféle hangulatjelentésként, közvélemény-kutatásként értékelendő. Többről van szó. A párttagság és a politizáló rétegek nem egyszerűen kételkedni kezdtek a vezetés szavahihetőségében és politikai döntései helyességében. Kritikai szellemben és a szocializmus ügye, eszméi iránti felelősséggel elemezték a helyzetet, keresték helyüket, illetve a cselekvés lehetséges és szükséges irányát. Ha a pártvezetés figyel rájuk és ezeket a jó, érett és aktivitásra kész elemeket bevonja a politika alakításába, vagy legalábbis felfogja és visszaigazolja aggódó jelzéseiket, egészen másképpen alakulhatott volna az ország útja a kritikus 1956-os időkben.

Rákosi és vezető társai azonban alkalmatlanoknak mutatkoztak e jelzések befogadására. Magának Rákosi Mátyásnak nem akaródzott szemtől szembe kerülni a kérdezőkkel, holott az 1955. márciusi határozat, a visszarendeződés örömeiben, mámorában – nyilvánvalóan arra számítva, hogy szája íze szerinti, sőt lépéseit egyenesen dicsőítő visszajelzést kap – ő maga szorgalmazta a kérdések gyűjtését. Semmi nyoma sincs annak, hogy egyetemi ankéton lépett volna fel. Végül, 1955. május 13-án, a békésebbnek ígérkező terepen, a pártfőiskolán tartott konzultációt. A kérdésekben megnyilvánuló hangulatot így értékel-

te: „Minden területen likvidálni akarjuk az elmúlt 20 hónap káros jelenségeit. Rendkívül fontos, hogy különösen az egyetemeken a mi pártszervezeteink, illetve a pártszervezeteinknek titkárai ellentámadásba menjenek át, és azonnal utasítsák vissza ezeket a nem marxista, kispolgári, gyakran ellenséges nézeteiket. Amikor elolvastam ezt a rengeteg kérdést, amelyet kaptam, néha az volt az érzésem, hogy egyik-másik kérdés feltevője nem annyira az egyetemek szorgalmas hallgatója, mint inkább az Amerika Hangjának, vagy a Szabad Európának.”

A felelősségről és a rehabilitációról

A koncepciós perek, a Rajk-ügy és a régi kommunisták és egykori szociáldemokraták üldözése, általában a törvénytelen-ségek, majd a rehabilitáció hózása-halasztása, 1953-tól kezdve, mind súlyosbodó tehertétel lett az egész párt számára. Rákosi Mátyásnak nemcsak a koncepciós perek és üldöztetések szervezésében és irányításában volt gyalázatos szerepe, hanem bűneit tetézte a rehabilitáció akadályozásában is. Hogy milyen szívósan csak magára gondolva valóban csak milliméterenként engedett, akkor is mindig a kényszer hatására, azt az alábbi idézetek is mutatják.

1954. december 17-én a DISZ megyei titkárainak már említett értekezletén egy kérdésre, „Hogyan foglaljunk állást a rehabilitáció és a büntetések elengedésének kérdésében?” már magabiztosan így válaszolt: „Megmondom, itt valami óriási állást nem kell foglalni. Nem olyan kérdés ez, amely 9 és fél millió dolgozót érintene (!). Érint szám szerint 200 embert. Az történt, hogy az Államvédelmi Hatóság csirkefogó vezetőinek, akik ellenségek voltak, sikerült megtéveszteni bennünket. Erre rájöttünk, kivizsgáltuk. Elengedtük büntetéseiket, rehabilitáltunk, jóvá tettük a hibákat, amiben mi, magunk is hibásak vagyunk, mert nem voltunk elég éberek. Kéthlyt kiengedtük, öregasszony, feltételezzük, hogy megjön az esze, azokat a hely-

telen dolgokat, amit mint szociáldemokrata tett meg, biztosak vagyunk benne, nem fogja megcsinálni.”

Ezenkívül az 1953. júniustól 1956. márciusig terjedő időszakban sem nyilvános beszédben, sem pedig valamelyik szűkebb körű tanácskozáson nem foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Egyébként jellemző, hogy az MDP III. kongresszusán, 1954. május 24-én tartott előadói beszédében sem tett említést sem a koncepciók perekről, sem a többi törvénytelenségről és a rehabilitációról vagy általában a jóvátételre, illetve a megismétlődés megakadályozására irányuló garanciákról. legközelebb csak az SZKP XX. kongresszusa után, amikor már az egész ország követelte a tisztázást, foglalkozott e kérdésekkel. Először a Heves megyei pártaktíva ülésén, 1956. március 27-én, majd 1956. április 7-én a csepeli gyárban, amely akkor még az ő nevét viselte, beszélt a Rajk-ügyről a párt tisztségviselői számára tartott konzultációján.

Ez utóbbi fejtegetéseit már csak azért is érdemes figyelmesen elolvasni, mert mutatja taktikáját. Ebben a csűrészavarásnak, a hamisításnak és bűnrészesekre mutogatásnak, de főleg önmaga minden áron való mentegetésének legváltozatosabb eszközeit vonultatta fel.

„Amikor a Rajk-ügy felmerült, sok álmatlan éjszakát okozott az a kérdés, hogy ez az elvtárs áruló, kém lehet-e?”

Ez bizony megtévesztési kísérlet volt. Az emberek emlékezetének torzulására spekulált. Az idézett fordulatot ugyanis éppen a Rajk-perről beszámoló sportcsarnoki MDP nagybudapesti aktívaértekezleten alkalmazta – csak egy kicsit másképpen, ébersége és érdemei dicsőítéseképpen. Akkor ezt mondta: „Nem volt gyakorlatunk az ilyen ügyek felgöngyölítésében és tudtuk, hogy nem lehet könnyelműen hozzáfogni. Nem is volt könnyű a felgöngyölítés kidolgozása, és megval-

lom, hogy sok álmatlan éjszakámba került, míg a *végrehajtás terve alakot öltött.*”

Tehát a felgöngyölítés és végrehajtás tervének kidolgozása okozott álmatlan éjszakákat Rákosi Mátyásnak, nem pedig amiatt marcangolta kétely, hogyan lehet Rajk elvtárs áruló és kém! Aztán tovább folytatta beszédét: Amikor a Rajk-ügy felmerült, „kértük a Szovjetuniót, hogy adjanak nekünk segítséget, mert a mi államvédelmi hálózatunk nem elég járatos az ilyen kérdésekben. Erre kaptuk Beriját. Azok eljöttek Magyarországra és Péter Gáborral együtt támogattak bennünket és megzavartak bennünket, és meg voltunk győződve róla, hogy Rajk tényleg az, amiért elítélték.”

„Természetes, hogy ebben a Rajk-ügyben nekem nagy szerepem volt, én voltam a párt főtitkára, de ugyanakkor foglalkozott vele a Központi Vezetőség is, és olyan jó volt a csomagolás, hogy elhittük akkor.”

Hogy Rajk ártatlan, azt a párt belső vezetői rétege már tudta, de csak akkor hozhatták mindezt nyilvánosságra, mikor kiderült, hogy mi történt a Szovjetunióban is, vagyis a XX. kongresszus után. „Ha előbb hoztuk volna ki, lehet, hogy az ellenség elsöpört volna bennünket. Azt mondták volna, hogy máshol ilyesmi nem fordulhat elő, csak Magyarországon, Rákosi vezetésével.”

„Most követelik az én fejemet, azután majd jönnek a többiek.”

„Én sürgettem a legfőbb állami ügyészt a rehabilitálás ügyében. Azt mondotta, hogy nem lehet olyan gyorsan, mert ha nem alapos, 2-3 év múlva engem vesznek elő. Ilyen munkát még nem végeztünk.”

„Sokkal messzebb tartunk, mint a többi párt.”

„Amerika Hangjának nem fájt, hogy Rajkot ártatlanul kivégezték, most meg úgy siratják, mintha saját halottuk volna.”

Az aktívaülés résztvevői kérdezték, mi történik Farkas Mihállyal, akinek oroszlánrésze volt a koncepciók ügyek kiagyalásában és lebonyolításában. Rákosi Mátyás válasza: Őt most bűnbaknak tekintik a munkások. „Én mondtam, hogy Nagy Imrét támogatta. Rengeteg hibát követett el a törvényesség ellen. Nem most, a Sztálin-kérdés után, hanem még előtte tényleg hibát követett el. Ne engedjék az elvtársak ezt a kérdést elferdíteni, mert az ellenség rendkívül sokat hazudik.”

Miután ez a felvilágosítás, láthatóan, nem elégítette ki a hallgatóságot, zárszavában kénytelen volt újra visszatérni rá:

„Tolnai elvtársnak: kiküldtünk egy bizottságot. A bizottság még nem fejezte be a munkáját, mert Farkas elvtárs beteg. *(A 119. oldalon, arra a kérdésre, hogy 1955 márciusában miért hozták meg a határozatot Nagy Imre jelenléte és hozzászólása nélkül, úgy érvelt: Nagy Imre megbetegedett, a Központi Vezetőség nem várhatott tovább, a párt és a nép elé kellett tární a kérdést. – N. J.)* Erről mi kapunk jelentést, meg fogjuk tárgyalni; én most nem tudom megmondani, hogy mi lesz a kivizsgálás eredménye és a döntés. Ez a kérdés még függőben van.”

1956. április 10-én, tehát négy nappal a viharos légkörű csepeli pártmunkás-konzultáció után, Rákosi Mátyás, érezhetően még az ott szerzett kínos benyomások hatása alatt, megyei titkári értekezleten tért vissza a Rajk-perre és az ezzel kapcsolatos felelősségére.

Az itt elmondott szavai két szempontból is nagyon jellemzőek. Egyrészt, mert mintegy szűkebb körben, szinte „bizalmas egymás között” érezve magát, egy sor mozzanatot, megfontolást szókimondóbban mondott el, Másrészt megvetésre méltó ravaszkodással és interpretálással azt a meggyőződést igyekezett hallgatóiba plántálni, hogy persze így nem kellett volna el-

bánni Rajk Lászlóval, de azért nem volt ő teljesen „tisztá elvtárs”, amint mondani szokták, „volt valami a füle mögött”. Hallgassuk csak Rákosi szavait:

„Most mindjárt válaszolni akarok Rajkról. Nem lehet azt mondani, hogy mi Moszkvából kaptuk az egész dolgot, mert ez helytelen. Ehhez mi hozzáadtuk a magunkét. De lényegében a Rajk-per azért lett azzá, amivé, mert az akkori atmoszférának ez felelt meg. Berija küldött ide egy tanácsost, aki a Rajk-perből Titó-ellenes dolgot csinált. (...) Nekünk nem volt fogalmunk arról, hogy ezt Berija csinálta. Megmondhatom, hogy Sztálin elvtársat is becsapták, de erről nem beszéltek. Komolyan hibáztunk, hogy nem voltunk elég éberek, de ezt is kell látni az elvtársaknak.”

Mindezt akkorra lényegében már többször elmondta, csak az a figyelemre méltó, hogy ez alkalommal Péter Gábort, mint bűnöst nem említi. Nyilvánvalóan úgy érezte, hogy a jelenlevő megyei titkárok, akik ismerték kapcsolatát Péterrel, ilyen védekezést már nem igen fogadnának el. De nézzük tovább Rákosi Mátyás érvelését ezen az értekezleten: „Az elvtársak azt mondják, hogy különbség volt a novemberben felolvasott ismertetés és aközött, amit itt elmondtunk. Mi a Rajk-kérdést a Központi Vezetőség előtt tavaly júniusban vetettük fel, amikor már körülbelül tiszta volt az ügy, a többiek már szabadlábon voltak. Itt van előttem a jegyzőkönyv. Azt mondtam, hogy a felülvizsgálat megállapította, hogy Rajk Lászlóra *(nem mondja, hogy Rajk László elvtársra – N. J.)* vonatkozóan nem álltak fenn azok, aminek alapján elítélték.”

„A Rajk-ügyben, ha a párt tudta volna annak idején, hogy nyilas nagybátyja segítségével szabadult, akkor természetesen nem vették volna vissza a pártba. De most, miután a kérdést megnéztük minden oldalról, az a véleményünk, hogy mégis az életével fizetett és adjunk elégtételt azzal, hogy rehabilitáljuk.

Azt hiszem, ez helyes, nincs szükség méricskélésre, hanem miután a hibát elkövettük, igyekezzünk helyrehozni. És hozzátehetjük, hogy a pártnak is jobb, ha nem kell olyan formában foglalkozni vele (*mármint Rajk Lászlóval – N. J.*), hogy itt ilyen és ott olyan hibát követett el. Meg vagyok győződve, hogy ez helyes, és csak úgy tudjuk lezárni ezt az ügyet.”

Ami a tényeket illeti : nem igaz az, hogy a pártvezetés nem tudott arról, hogy Rajk László nyilas bátyja (*és nem nagybátyja*) révén szabadult meg a megsemmisítéstől. 1944 telén a párt itthoni vezetői kapcsolatot teremtettek ezzel a nyilas államtitkárral, és némi fenyegetéssel, mármint hogy a közelgő háború végével majd bűnhődnie kell, illetve, ha testvérét menti, ez jó pont lehet majd számára, rávették a közbelépésre. Különben is, miért lett volna a kommunista magatartással összeférhetetlen, ha szabadulni akar és tud a nyilasok terrorjából?

Utóvédharcban

Az egész 1955. évben, a Központi Vezetőség március elején elfogadott, a reformfolyamatot visszafordító irányváltásától kezdve az újra nagyon aktivizálódó Rákosi Mátyás nem győzte bizonygatni, milyen óriási eredményeket hozott a Nagy Imre által erőltetett politika kiigazítása és mennyire helyesléssel fogadták országszerte a jobboldali elhajlás megbélyegzését.

Az újabb változások előszelét csak egy szűk körben mondott beszámolója jelzi, amelyen azonban dátum nincsen, csak az olvasható a felzeten: „Rákosi Mátyás beszámolója 1956. január első felében Moszkvában tartott értekezletről.” (*Egyébként, mivel ilyen tanácskozásnak semmiféle kronologikus felsorolásban nem találtam nyomát, nem tartom kizártnak, hogy ez a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1956. január 27-28-i prágai üléséről szóló összefoglaló és a moszkvai értekezletre utalás a címben félreértés. – N. J.*) Ebben a beszámolóban Rákosi Mátyás a következőket fejtegeti: „Hruscsov elvtárs az iparosítás üteméről szólt. Volt

ugyan, akik a nehézipar jelentőségét lebecsülték a Szovjetunióban és a népi demokráciákban, de most másik túlzás észlelhető. Az a veszély, hogy visszatérünk a régi módszerekhez és a nehézipart a könnyűipar és a mezőgazdaság rovására fejlesztjük. Nem szabad úgy fejleszteni a nehézipart, hogy ugyanakkor ne növekedjék az életszínvonal, hogy ne legyen gabona, hús, zsír, cipő, lakás, kórház, textiláru.”

A Szovjetunió különleges viszonyok között fejlesztette mindenáron a nehézipart, mint első és egyetlen szocialista ország. „A nehézipar fejlesztésének vágyát a népi demokratikus országokban alá kell rendelni a lehetőségeknek. Az életszínvonal emelését pedig annál inkább biztosítani kell, mert a népi demokratikus országok eddig az életszínvonal emelésére irányuló terveiket csak részben teljesítették, az idevágó ígéreteiket nem tartották be. Nem szabad megismételni azokat a hibákat, amelyek a nehézipar aránytalan fejlesztésével előállottak.” „Valamennyi országban erősen növekszik 1956-ban 1955-höz képest a felhalmozási alap aránya a nemzeti jövedelemhez képest. A felhalmozási alap arányának növekedése kétségeket ébreszt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy 1955-1956-ban a népi demokratikus országok munkásainak jóléte csak kis mértékben növekedett. Márpedig az életszínvonal kérdése nagy politikai jelentőséggel bír. A kapitalista országokkal való versenyben rendkívül fontos, hogy ezen a téren ki lesz a győztes.”

Figyelemre méltó, hogy ezt az eddig képviselt, és mint látni fogjuk, a következőkben is makacsul védelmezett nézeteivel ellentétes érvelést Rákosi Mátyás, mint a moszkvai (prágai?) értekezleten Nyikita Hruscsov által kifejtett állásfoglalást ismertette. Ugyan nem vitatta őket, de nem is azonosult velők. E tézisek az egy hónap múlva megnyíló XX. kongresszus új politikai irányvonalában majd fellelhetők lesznek.

1956. február 14-25 között tartották meg az SZKP XX. kongresszusát, amely új korszakot nyitott az egész nemzetközi kommunista mozgalom előtt. Hruscsov leleplező titkos beszéde a zárt ülésen pedig feltárta a sztálinizmus bűneit és súlyos következményeit nemcsak a Szovjetunió történetére, hanem a munkásmozgalomra általában és a népi demokratikus országok életére is.

Az 1956. február 25-től, a kongresszus befejezésétől 1956. július 18-21-ig az MDP Központi Vezetőségének Rákosi Mátyást első titkári posztjáról leváltó üléséig tartó négy és fél hónapban Rákosi kétségbeesett kísérleteket tett, hogy meneküljön sorsa beteljesedésétől. Hol a magabiztosság látszatában fölényeskedő, hol brutálisan fenyegetőző, hol atyáian nyájaskodó, hol szinte könyörgően udvarló volt és a legátlátszóbb hamisítástól sem rettent vissza.

1956. március 24-én Rákosi Mátyás a budapesti XIII. kerületi pártaktíva ülésén lépett fel. Ez az aktívaértekezlet arról nevezetes, hogy itt követelte először, mégpedig szemtől szembe, az egyik felszólaló: távozzon posztjáról. Az aktívaülésről készült szerkesztett és láthatóan a sajtónak szánt összefoglalóra Gerő Ernő ezt írta: „Nem javaslom közölni.” Ha megismerkedünk Rákosi Mátyásnak a jegyzőkönyvben megörökített szövegével, érthető, miért óvta Gerő Ernő a publikálástól. Az ilyen megállapításai nem voltak éppen időszerűnek mondhatók: „Örömmel állapítom meg, hogy a XIII. kerület, az Angyalföld pártaktívája helyesli pártunk általános politikáját, a Központi Vezetőség 1956. március 13-i határozatát és a legnagyobb lelkesedéssel üdvözli azokat az óriási eredményeket, amelyeket az SZKP XX. kongresszusa felmutatott.”

De nem az ilyen betonszöveg volt a legárulkodóbb, hanem amit a magyar ügyekről mondott Angyalföldön: „Nem lehet úgy gondolkozni, hogy az ember másoknak ajánlgatja az önkri-

tikát. Az természetes, hogy az önkritikának felülről kell kezdődnie. És amikor 1953-ban felismertük, hogy a személyi kultusz milyen hibákat, bajokat eredményezett hazánkban, őszintén feltártuk – többek között feltártam magam is – hiszen a személyi kultusznak én nemcsak hódolója, hanem tárgya is voltam – azt az elvtársak nagyon jól tudják. És, ami azóta történt, három esztendő alatt: becsülettel igyekeztük a személyi kultuszt kiküszöbölni, a párt és a kollektív vezetést, a pártvezetés legfőbb elvét megvalósítani, a pártdemokráciát, a kritika és önkritika kibontakoztatását, a pártvezetés lenini elveit. E téren értünk is el sikereket. A személyi kultusz kérdését és e kultusz káros következményeit pártunk Központi Vezetősége a XX. kongresszussal és Sztálin szerepével kapcsolatban újra felvetette és rámutatott arra, hogy ellene minden területen folytatni és fokozni kell a harcot, és természetesen ezt a jövőben is folytatni kívánjuk. Úgyhogy e tekintetben van egy sor sikerünk. Tényleg azt a személyi kultuszt, ami ránk is átragadt, azt megszüntettük. Azok a tapsok, amikről szó volt, kimennek a divatból. Megmondom, hogy ez még nem a legrosszabb megjelenési formája a személyi kultusznak, mert legfeljebb a levegőben okoz zajt. Az egyéni kultusznak mindenütt megvannak a lehetőségei, megvan a maga táptalaja. Erről beszéltünk a központi vezetőségen is igen élesen. Lehet személyi kultusz egy gyáron, alapszervezetben belül, egy tudományos területen belül is, ahol valaki pápának képzei magát, megvan a maga udvara, udvarolnak neki, dicsérik őt, és ez ellen a szellem ellen akár a Központi Vezetőségben, akár alapszervezetekben, akár a gazdasági vagy tudományos életben jelentkezzen, fel kell venni a harcot, mert rendkívül nagy károkat okoznak. Nálunk is volt személyi kultusz. És még elég dolgunk lesz vele, hogy végleg kiirtsuk a gyökereit, mert hiszen mi magunk plántáltuk el ezeket a gyökereket és húzkodjuk kifelé. Ma ezt szem előtt tartjuk és vigyázunk rá, hogy végleg ki is irtsuk.”

És hogyan reagált Rákosi Mátyás Litván György történésznek említett felszólítására, hogy mondjon le, mert jelenléte mérhetetlen kárt okoz a pártnak, az országnak?

A burzsoázia most minden erővel igyekszik megzavarni a szocialista tábor fejlődését. „Most ők fogják védeni Sztálint, semmi kétség, hiszen láttunk már ilyen kísérleteket, és mindent meg fognak tenni, hogy megzavarják a munkások tisztánlátását. És nekünk nem kell ezt a veszélyt lekicsinyelni. Itt felszólt Litván elvtárs. Én ezt a hangot nagyon jól ismerem, az Amerika Hangja mindennap követeli, hogy a párt adja át a hatalmat, én menjek el.” Eljut az ellenség a XIII. kerületbe is, „akkor is, ha Litván elvtárs rendkívül derék, tisztességes elvtárs, akinek semmi köze az ellenséghez, csak a befolyása alá került ezeknek a hangoknak és hangot adott itt ezeknek.”

És befejezésül az optimista végkövetkeztetés : „Bíz-e a proletariátus, a dolgozó nép a pártban? (...) Amikor a párt 1955. márciusában új irányt szabott, akkor a proletariátus egyszerre fellélegzett, a levegő mindjárt más lett. (...) 1955. március előtt igen komoly kísérletek voltak arra, hogy a párt befolyását csökkentsék, hogy a népfrontot tegyék a párt fölé, hogy a kormányt tegyék a párt fölé. (...) Én tehát, ha nem jöttem volna ki ide, akkor is tudnám, hogy a párt vonzóereje 1955. március óta nőtt. Ebben a tekintetben nem téveszt meg senki sem bennünket.”

A „helyi” személyi kultusz

A pártvezetés többi tagja nem volt ilyen optimista a helyzet megítélésében és különösen riasztó jel volt számukra, hogy személy szerint immár Rákosi Mátyás távozását is követelik. Az is nyilvánvaló volt, hogy az eddigi taktikája, mely szerint a leg-súlyosabb vádról, a Rajk-ügyről tudomást sem vesz, tarthatatlan. A Politikai Bizottság tehát kényszerítette, hogy 1956. március 27-én, a Heves megyei pártaktíva ülésén erről is szóljon. Itt

beszélt először nagy nyilvánosság előtt – mert e felszólalását a napi sajtó is ismertette – a Sztálin-ügyről és az úgynevezett személyi kultusz magyarországi megnyilvánulásairól is. A „hogyan” nagyon jellemző rá: „A hozzászólók közül nem vetette fel senki a Központi Vezetőség tájékoztatóját a személyi kultuszról az SZKP XX. kongresszusa alapján. Feltételezem, hogy ez azért történt, mert az elvtársakat meglepte, sőt talán megdöbbsentette a tájékoztató tartalma és emiatt nem szóltak hozzá. Ebből nem az következik, hogy utólag vitát indítsunk, de az feltétlenül következhet belőle, hogy az aktíva résztvevői ezt a kérdést, amelyet mi a párt összes tagjaival ismertetni fogunk, tartásuk szem előtt és segítsenek, hogy helyesen értelmezzék ezt a rendkívül fontos tájékoztatót.” Különben az ellenség fogja magyarázni. Az MDP Központi Vezetősége 1953. júniusi ülése fordulatot jelentett a pártvezetés lenini elveinek alkalmazásában; elítélte a személyi kultuszt, érvényesítette a kollektív vezetés lenini elvét, a pártdemokráciát, a kritika-önkritikát, erősítette a szocialista törvényességet. (*Lám, Rákosi Mátyás felfedezi és méltányolja az 1953. júniusi határozatot.* – N. J.)

„A júniusi határozat megvalósításában, azoknak a jobboldali torzításoknak dacára, amelyeket Központi Vezetőségünk múlt év márciusi határozatai felfedtek és felszámoltak, értünk el eredményeket. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy megerősítettük a szocialista törvényességet. Az imperialista ügynök Berija és Péter Gábor bandájának leleplezése után felülvizsgáltuk a Rajk-peret. *Megállapítást nyert, hogy a Rajk-per provokáción alapult, ezért pártunk Központi Vezetőségének határozata alapján – mint az elvtársak tudják – a múlt év júniusi ülésén rehabilitálta Rajk Lászlót.*

(Az elvtársak ezt nem tudhatták, mert ilyen közlemény sehol sem jelent meg. Egyébként, amint a 128. oldalon olvasható, ő maga mondta el, hogy a Rajk-ügy igazságát csak »a XX. kongresszus után hozhatták nyilvánosságra«. Az említett 1955. június 7-8-i központi

vezetőségi ülésről annyit tudhatott a párttagság és a közvélemény, hogy üdvözlje a Jugoszláviával való kapcsolatotly kiszélesítését és meghallgatta az egyes politikai elítéltek rehabilitálásáról benyújtott jelentést. Ezt a tény ködösítette az említett módon Rákosi Mátyás. – N. J.) Felülvizsgáltuk a többi hasonló ügyeket, az ártatlanul elítélteket rehabilitáltuk, a többiek amnesztiában részesültek. Ugyanez történik a volt szociáldemokrata elítéltekkel, akiknek ügyét folyamatosan felülvizsgáltuk, legtöbbjük már kiszabadult, az utolsók ezekben a napokban szabadulnak. Aki vétett népi demokratikus államunk rendje ellen, az is kegyelmet kap. Szocialista rendünk erős és megengedheti magának az ilyen rendszabályokat. Egy sor intézkedést foganatosítottunk, hogy a szocialista törvényességet minden vonalon betartsák.”

*„Tudatában kell lennünk annak, hogy a személyi kultusznak – jelentékeny részben a *mi* hibánkból – mély gyökerei vannak és hogy a személyi kultusz mindenütt felütheti a fejét. (...) Itt, ezen az aktíván szó volt róla, hogy még a termelőszövetkezetekben is helyenként van személyi kultusza. A párt, az állam, a gazdaság minden területén van a személyi kultusznak táptalaja, mindenütt kinőhetnek kiskirályok, tévedhetetlen pápák, akik nem tűrik az ellenvéleményt, kritikát, akik körül gyorsan kialakul a talpnyalók, a hízelgők, a *fejbólintójánosok* köre, a klikkszellem, mely fékezi, sőt gúzsba köti a tömegek teremő erejét.”*

Ezt a fejtegetést a „helyi személyi kultusz” veszélyeiről csak a gyorsírói jegyzőkönyv őrizi. Az újságokban megjelent szövegből hiányzik. Láthatólag, kollégái a vezetésben, ennek a Rajk-ügy tragikumával olyannyira disszonáns összekapcsolásnak már nem engedtek nyilvánosságot adni.

Mindez azonban már csak tűzoltásnak bizonyult. Egyre fenyegetőbb jelentések érkeztek a munkásság hangulatáról is. 1956. április 3-án a csepeli Rákosi Mátyás Művekben megtartot-

ták a gyáregységi titkárok értekezletét, amelyen a Pártbizottság Végrehajtó Bizottsága függetlenített munkatársai is részt vettek. Az erről az értekezletről készült jegyzőkönyvet Kovács István, a Politikai Bizottság tagja, a Budapesti Pártbizottság első titkára a következő széljegyzettel ellátva juttatta el Rákosi Mátyáshoz: „Lássa Rákosi elvtárs. Ezt a jegyzőkönyvet kaptuk, amelyben rengeteg helytelen, sőt pártellenes nézet van felvetve. De mindenestre ilyen problémák is vannak. Kovács.”

Idézetek a jegyzőkönyvből:

„Zsótér elvtárs: A Szerszámgyárban mi, a Végrehajtó Bizottság tagjai egymásra nézünk és igyekszünk a vitát kerülni, mert nincs tiszta képünk. Olyan elvi zűrzavar van a pártban, ami már régen volt, vagy talán sohasem volt. Mi nem tudjuk megkülönböztetni, melyik a munkáshang, amely jóindulatú, melyik, ami az ellenségé. (...) Valóban felvetik a dolgozók, hogy hol vannak az eltűnt elvtársak. Például nyolc-tíz dolgozó bejött és megkérdezte, mi van Szakasits-csal, mert azt tudják, hogy Ivanics *(egykori vezető csepeli szociáldemokrata funkcionárius – N. J.)* szabadlábra került, de többről semmit sem tudnak.”

„Novákovits elvtárs: A legélesebben vetődik fel Rajk elvtárs kérdése. Elmondják a dolgozóink, hogy Rajk elvtárs ártatlanságát végre nyilvánosságra hoztuk, csak azt nem mondja meg senki, hogy mit ígérték Rajk elvtársnak akkor, amikor hajlandó volt a nyilvánosság előtt így nyilatkozni. Ebben a kérdésben erősen felvetik Rákosi elvtárs felelősségét.”

„Kiss elvtárs: Felvetik a Rajk és a jugoszláv kérdést, és azt, hogy amikor a jugoszláv kérdést akarták tisztázni, miért nem az erre megfelelő elvtársat küldték el a tárgyalásra. Ezért szakadt meg a tárgyalás Magyarország és Jugoszlávia között.” *(Gazdasági tárgyalásokról van szó, amelynek eredménytelenségéről a sajtó hírt adott. – N. J.)*

„Lakatos elvtárs: Sztálin elvtárssal kapcsolatban a dolgozók egy része nem hiszi el a felvetett hibáit. A másik része pedig azt mondja, hogy közönséges gyilkos volt és a szobrait is el kell tüntetni. Miért csak a halottakat bírálják, miért nem bírálják azokat az elvtársakat, akik még most is élnek. Például Rákosi elvtársat, s itt megemlítik Rajk kivégzését. A Központi Vezetőség által kiadott brosúra nem helyes; miért csak a Sztálin elvtárs hibáival foglalkozik, de a Rákosi elvtárséval nem. (...) Ez az ügy a pártonkívüli dolgozók szemét nagyon kinyitotta. Farkas elvtárs ügyét pedig a dolgozók megint úgy vetik fel, hogy Rákosi elvtárs megint egy bűnbakot akar találni.”

„Tóth elvtárs: A Csógyárban felvetődött, hogy Nagy Imrét megint felveszik a pártba.”

„Korom elvtárs: A dolgozók felvetik, hogy ilyen dolgokról mindig a külföldi országokból értesülnek, miért nem ad ki előbb útmutatást a Központi Vezetőség.”

Ennek már fele sem volt tréfa és Rákosi Mátyás sebtiben, 1956. április 7-én kiment Csepelre és értekezletet, illetve konzultációfélélet tartott a funkcionáriusok számára. Szánalmasan mosakodott: „Helytelen volt az a kultusz, amit velem űztek; ezt a személyi kultuszt igyekeztem visszatartani. Például, amikor ezt a gyárat a nevemről akarták elnevezni, nem akartam elfogadni. Azóta is felajánlották több híd elnevezését nevemről, amit nem fogadtam el. Ennek dacára éppen elég személyi kultusz volt velem kapcsolatban, de ezt már 1953-ban kezdték leépíteni.”

Ezen a funkcionáriusi konzultáción szemére vetették, hogy megint személyi kultuszos jelenségek mutatkoznak: a nemzeti ünnepre, április 4-re a Szovjetunió vezetői által küldött táviratba, Rákosi Mátyás és Hegedűs András miniszterelnök érdemeit hangsúlyozottan kiemelték. Amint azóta tudjuk és ezt az erre a kifogásra adott Rákosi-válasz is alátámasztja, Rákosi

Mátyás szinte megrendelte, kikönyörögte ezt a demonstratív dicséretet Hruscsovéktól:

„Hogy a távirat nekem szólt és Hegedűs elvtársnak, az politikai segítség volt. (...) Személyi kultusz nincs a pártban, de vezető elvtársak vannak, akik nagy élettapasztalattal rendelkeznek és ha azokat kiemelik, az nem személyi kultusz. Én 1910 óta vagyok a mozgalomban, rengeteg országban jártam, nagy tapasztalat ülepedett le és természetes, hogy a párt igyekszik belőlem mindent kipréselni. Nekünk támogatni kell az ilyen vezetőket és meg kell védeni az ellenséggel szemben, aki, ha lehet, fizikailag megsemmisíti őket, ha nem, akkor így.”

Hogy például ki ellenség, az néhány nap alatt „konkretizálódott”. Az angyalföldi aktívagyűlésén felszólalt Litván „elvtársról”, akinek jó szándékát ott még nem vonta kétségbe, mikor az lemondását követelte, közben kiderítette, hogy egy budakalászi textilgyáros fia volt. Szóval gyanús elem. Amit – anekdotázta Rákosi Mátyás – egy idősebb dolgozó, úgy látszik, megérezett, mert így fejezte ki a munkások valódi érzelmeit iránta: „Ő még gyerek volt, amikor az apja mondogatta, hogy van egy Rákosi, aki most börtönben ül. Majd teljesen visszaverték ezt a felszólalást (*mármint a Litvánét* – N. J.). Én egyáltalán nem voltam megijedve.”

Csepelen is visszatért kedvenc témájához, az 1953. júniusi fordulat és személy szerint Nagy Imre tevékenysége káros következményeinek taglalásához, s közben a masszív munkásdemagógiát és a sanda parasztellenességet is latba vetette: „A Nagy Imre időszak minden hónapja 1 milliárd forint kárt okozott a népgazdaságnak, olyan béremeléseket csinált a parasztságnak. (...) A maszekokat támogatta. Azt mondta, három faluban van egy kovács és mikor megengedtük, hogy minden faluban legyen egy, a vége az lett, hogy a Váci utca tele lett maszekkal.”

„Nem véletlenség, hogy a mi tervkitűzéseink erre az évre a legszegényebbek, mert máshol ilyen rendszer nem volt, amilyent Nagy Imre akart, a tőkés rendszer visszahozását.”

„Az 1945-ös választások után Anglia azt hitte, hogy Magyarország a zsebükben, van és órsási elkeseredést okozott nekik, amikor látták, hogy másfél évre rá megfordítottuk a választást. Ugyanez történt Nagy Imrével.. Az ellenség látta, hogy olyan vezetője van Magyarországnak, aki nem akarja a nehézipart, a párt mellett fel akarta húzni szervezetét, ami nagyobb, mint a párt. De ezt megint semmivé tettük.”

„Ne engedjék az elvtársak a XX. kongresszus óriási vívmányát, mozgósító erejét a Sztálin-, Rajk-kérdéssel háttérbe szorítani. Az elvtársak azért vezetői ilyen óriási gyárnak, hogy nyugodtan politikusán kezükbe vegyék a közvetlen irányítást. Egyetértek azzal, hogy az öt nap előtti zavar kezd eloszlani, de még sok munka áll előttünk. Az ellenség rajtunk ütött. Az elvtársak nyugodtan menjenek ellentámadásba az ellenség ellen. Én nyugodt vagyok abban, hogy az ipari munkásság, a parasztság és mondhatnám, hogy az értelmiség mellettünk van. Mögöttünk áll az egész magyar nép, a szocialista tábor, a tőkés országok haladó részének túlnyomó többsége. (...) Ne féljenek, ha valami megtorpanás van, a párt segít. Ezt a helyes politikát mi védjük és úgy védjük – ha életemben, ha halálom után történik is – ezt győzelemre visszük. Erre a konzultációra az elvtársak még gyakran fognak emlékezni.”

E csepeli konzultáció után három nappal, 1956. április 10-én, a más vonatkozásban már említett megyei titkári értekezleten Rákosi Mátyás ugyanezt a vonalat vitte. Talán még erőteljesebben (vagy kétségbeesettebben?) igyekezett elhíttetni, hogy mindenképpen meg kell őt védeni az, úgymond, ellenséges támadásoktól, mert különben az egész párt bukik:

„Még az én felelősségem. Az világos, hogy a párt első vagy főtítkára mindenképpen felelős. Én emiatt már elégszer gyakoroltam önkritikát. Például 1953-ban, a budapesti pártaktíva előtt, mielőtt elmondtam, vastagon fogott a ceruzám és az elvtársak elmondták, hogy ez nem önkritika, hanem önkorbácsolás. Most is felvettem, hogy nem volna-e helyes, még egyszer önkritikusan hozzászólni és azt mondták az elvtársak, hogy nem lehet három éven belül folyton önkritikát gyakorolni, mert elvesztjük akkor az értékét.”

„Én meg voltam győződve, hogy helyes, amit csináltunk. Ez nem mentesít engem a felelősség alól. Ugyanez a helyzet a többi országban. Ilyen dolgokban azért lehetetlen lefejezni a népi demokratikus országok vezetőit. Az ellenség azt kiáltja, legyen igazság, vesszen a világ. Az elvtársak látják, hogy mi voltunk azok, akik ehhez a kérdéshez bátran hozzányúltunk, mi voltunk az úttörők és elkövettünk egy csomó hibát is közben. A többieknek most már könnyű, mert részben a mi hibánkból is tanultak.”

Így lehet a bűnből erényt csinálni, illetve legalábbis megpróbálni az ilyen akciót! És így lesz a változások és az igazságtevés úttörője Rákosi Mátyás, aki így folytatta: „Meg vagyok győződve, hogy mi likvidáljuk a bajokat, csak erélyesen kell hozzáfogni. Lesznek bajok, lesznek követelések, például, hogy ugyanolyan nyílt tárgyaláson rehabilitáljuk Rajkot, mint amilyenén elítéltük stb. Látni kell, hogy mit akarnak, azt akarják, hogy kiteregezzük az egész ügyet a világ elé. Ez egy sebhely a testünkön, és hiába, összefügg mindazzal, ami a sztálini személyi kultusz atmoszférájával lehetővé vált, Berija szereplése, hatalma, befolyása alá tudta keríteni és sikerült a népi demokratikus országokba bevinni ezt a szellemet.”

„Az ellenség is osztályharcos alapon áll és tudja, hogy a legkisebb repedésbe a végsőkéig bele kell nyúlni. Mi is így dol-

gozunk velük szemben. Mi az ellenség célja? Szembeállítani engem a pártvezetéssel, a Politikai Bizottsággal, a Titkársággal, a Központi Vezetőséggel. Mi látjuk a terveiket és nem engedjük, de nem is fogjuk megengedni megvalósítani.”

Rákosi Mátyás 1956. április 22-én, Lenin 86. születésnapján a hagyományos ünnepségen beszélni akart. El is készítette előadását és kiküldte konzultációra a Politikai Bizottság tagjainak, akik számos megjegyzést tettek és végül úgy döntöttek, hogy nem ő tartja a beszédet. Ács Lajos, a Központi Vezetőség titkára tartotta a beszédet és Rákosi Mátyásnak csak egy pár mondatos, lényegében protokolláris bevezetőt engedélyeztek.

Gerő Ernő a rossz szellem

Rákosi Mátyás természetesen nem egyedül felelős a politikai torzulásokért és bűnökért, hanem – különböző mértékben – osztoznia kell ezekben az egykori pártvezetés többi tagjának is. A Rákosi-iratok dossziéiban több dokumentum bizonyítja, hogy e tekintetben különösen fontos szerepet játszott Gerő Ernő, Rákosi után a pártvezetés második személyisége. Sőt, látható, hogy bizonyos értelemben egyenesen Rákosi Mátyás rossz szelleme volt. Mindig felemelte szavát, amikor a legkisebb „elhajlást” vélte felfedezni, hajlíthatatlan szigorral őrködött az eszmék és a gyakorlat tisztaságán – a dolog természeténél fogva a merev dogmatizmuson. Rákosi Mátyás mindig elfogadta a tanácsát, sőt többnyire egyenesen szóról szóra átvette szövegjavításait. Ez a már-már szolgai magatartás az egyébként rendkívül magabiztos és makacs embernél indokoltá teszi a feltételezést, hogy Rákosi nem egyszerűen egyetértett Gerővel, de valamilyest tartott is tőle. Gerő Ernő „konzultációs” megjegyzései is betekintést adnak a Rákosi-féle pártvezetés gondolkodásába és gyakorlatába.

A szövetségi politika, a koalíciós pártok kezelése kérdésében a keményebb eljárásra biztatja Rákosi Mátyást az 1948. no-

vember 27-i MDP Központi Vezetőségi ülés referátumához szóló konzultációs megjegyzéseiben: „A Nemzeti Függetlenségi Front kérdéséről konkrétabban kellene beszélni és megmondani, hogy nem új tömegszervezet alakításáról van szó, hanem a demokratikus erők szorosabb szervezeti összefogásáról a munkásosztály, az MDP vezetésével. Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy túlságosan pozitívnak tartom, amit a referátumban a Kiszegző Párt és a Paraszt Párt tömegbefolyásának megszilárdulásáról mond, holott ez tulajdonképpen negatívum számunkra.”

„Nagyon dodonai a célzás arra, hogy a Magyar Dolgozók Pártján kívül a többi pártokra nem lesz örökké szükség. Ezt persze így nem lehet nyíltan megmondani, de ahogyan ez a szövegben szerepel, ezt félre lehet érteni oly módon is, hogy a népi demokrácia most megfelel, de holnap esetleg már elvetjük és rátérünk a proletárdiktatúrára.”

Gerő Ernő terjedelmes észrevételeket fogalmazott meg 1949. május 30-i dátummal ahhoz a beszámolóhoz, amelyet a következő napon Rákosi Mátyás az MDP Központi Vezetősége ülésén tartott. Fontos tudni, hogy május 30-án tartóztatták le Rajk Lászlót és társait.

„Le kellene szögezni, hogy a jelenlegi stratégiai szakaszon pártunk számára a fő veszély a jobboldali elhajlás veszélye a falun és városban egyaránt. Falun ez a »jó kulák« formájában jelentkezik, a városban pedig abban, hogy egyes kommunisták vakon bíznak a régi tőkés elemekben és rájuk bízzák a vezetést. (Például a textilipari Igazgatóság esete, ahol ennek vezetője, Szilágyi Béla elvtárs, régi kommunista, csupa textilgyárossal vette magát körül, egyetlen munkást nem engedett vezető szerephez jutni, például a Villamosipari Igazgatóság, ahol Pikler Ferenc, az igazgatóság vezetője következetesen háttérbe szorította az újonnan behelyezett munkáskádereket, körülvette ma-

gát a régi vágású szakemberekkel és valósággal a foglyukká vált stb.) Természetesen, ha nem vigyázunk, ha nem harcolunk a baloldali túlzások ellen, ezek időlegesen főveszéllyé válhatnak, de stratégiaiilag a fő veszély a jobboldali elhajlás veszélye, mert a szocializmus építése a kapitalista elemek ellenállásának növekedésével jár együtt és mert sikereink arra csábítanak, hogy lebecsüljük az ellenséget.”

„Jobban meg kellene magyarázni, miért növekszik az ellenséges ügynökök behatolásának a veszélye akkor, amikor egy kommunista párt vezető párttá, az országot kormányzó párttá válik.”

Rákosi Mátyás – a két név említése nélkül – Gerő Ernő szövegét átemelte beszámolójába.

1955. április 17-én, tehát az MDP Központi Vezetőségének az új szakasz politikáját elvető, a régi vonalhoz visszafordító ülése után Gerő Ernő „Titkos” jelzésű feljegyzést, levelet küldött Rákosi Mátyásnak. Ebben a következőket írta: „A Központi Vezetőségnek a III. kongresszusi (1954. május 24-30.) beszámolójában, elhangzott: »A második ötéves tervben meg kell változtatni a termelőeszközöket gyártó „A” szektor és a fogyasztási javakat termelő „B” szektor fejlődésének arányát oly módon, hogy a népgazdaságban keletkezett aránytalanság felszámolása s a lakosság fokozott ellátása érdekében a „B” szektor fejlődése kezdetben meghaladja az „A” szektorét.« A beszámoló ezen helyéről, tudomásom szerint vita folyik a pártfunkcionáriusaink, pártfőiskolai hallgatók, pedagógusok, közgazdászok között. Megjegyzem, hogy az eredeti szövegben ez nem volt benne, s az Országos Tervhivatal javaslatára és kifejezett kívánságára került bele, szerintem, nem egészen helyesen.

Minthogy fontos kérdésről van szó, s mivel második ötéves tervünkben már az első évtől kezdve, nyilvánvalóan nagyobb ütemben fog nőni a nehézipar termelése, mint a fogyaszt-

tási iparágaké, szükségesnek tartanám, hogy a párt vezetése elejét vegye a további vitáknak és zavaroknak azzal, hogy a fent idézett helyet hivatalosan, marxista módon értelmezi. Ez az értelmezés, véleményem szerint, körülbelül a következőképpen szólhatna: »A fentebb idézett helyen *nem elvileg*, hanem *gyakorlatilag* van felvetve az A és a B szektor viszonya, aránya. *Nem általánosságban, hanem időlegesen!*« Ez világosan kitűnik abból, hogy mint a fenti idézet mutatja, az eltolódást az előző években keletkezett *aránytalanosság kiküszöbölése szükségességéeként, vagyis a népgazdaság arányos fejlődése törvényének következményeként, időleges rendszabály gyanánt* veti fel a Központi Vezetőség beszámolója. Tekintettel azonban arra, hogy 1954-55-ben az arányok helyreállítása alapján megtörtént illetve megtörténik, már a második ötéves terv kezdetén is gyorsabban fejleszthetjük az A szektor termelését, mint a B szektorét. Ezt nagy mértékben elősegítette az a hatalmas győzelem, amelyet pártunk és munkáosztályunk a jobboldali opportunisták elhajlás leleplezésével, s ideológiai, politikai és szervezeti szétzúzásával aratott.»”

„Van még egy kérdés, amely, úgy hallom, vita tárgyát képez. Ez az, hogy »az egész népgazdaság fejlesztésének kulcskérdése a mezőgazdaság termelésének fellendítése. Ezt először az 1953. októberi Központi Vezetőség teljes ülésének határozata mondotta ki, majd átvették a későbbi határozatok is, s így a III. kongresszus is.

Szerintem, az előzővel együtt, egészen röviden meg kellene mondani, hogy a Központi Vezetőség a mezőgazdaság elmaradottsága felszámolásának parancsoló szükségességét akarta aláhúzni, ami helyes volt és helyes marad, de maga a formula nem helyes, mert természetesen a népgazdaság fejlesztésének és a mezőgazdaság szocialista átépítésének a kulcsa a nehézipar, s ennek a többi népgazdasági ágakénál gyorsabb ütemű fejlesztése.”

Rákosi Mátyás megértette a „gyengéd célzást”, mármint, hogy Gerő Ernő az ő „ideológiai elhajlását” is bírálta, hiszen a kifogásolt fogalmazást, az MDP III. kongresszusának beszámolójában ő alkalmazta. 1953. május 13-án, a pártfőiskolán tartott konzultációján korrigálta „tévedését” és, amint a feljegyzés követelte, „hivatalosan, marxista módon” értelmezte a kérdést: szóról szóra átemelte a mondanivalójába a Gerő Ernő-i mondatokat.

Hogy mi volt a véleménye Gerő Ernőnek az SZKP XX. kongresszusával meginduló megújulási és tisztulási folyamatról és miképpen próbálta e kérdésekben befolyásolni – a mentegetésre és ködösítésre amúgy is hajlamos – Rákosi Mátyást, azt kézírásos megjegyzései mutatják, amelyeket annak 1956. május 18-i beszámolója szövegéhez tett. A Sportcsarnokban mondotta el az MDP Budapesti Pártbizottsága aktívaértekezletén és ez volt Rákosi Mátyás utolsó nyilvános fellépése. Ebben a beszédében mondta ki az addigiaknál egyértelműbben felelősségét a koncepciók perекért, a törvénysértésekért és a rehabilitációk elhúzódsáért. Gerő Ernő megjegyzéseiből, módosító javaslataiból csak úgy sugárzott az ingerültség: „Nem »mi«-vel kell megmondani, mit tettünk és teszünk, hanem a Központi Vezetőség, a pártvezetés, a Központi Vezetőség kezdeményezésére a kormány s más hasonló formulákat kellene használni. Nem kell magyarázkodó önkritika. Mértéktartóan, kommunista önérzettel kell ezt csinálni. Nem helyes folytonosan általánosítani, sem a rosszban, sem a jóban.

Ne vegyük egyszerűen magunkra a jobboldali írók disznóságaiért (melyeket egyébként nem ítél el a referátum) sem az egész, sem pedig a fő felelősséget!”

„Sztálint pozitívabban is jellemezni. Viszont nem kell idézni, pláne ezt nem !”

Rákosi Mátvás a referátumban a következőket mondotta Sztálinról, ami nem volt elég pozitív Gerőnek: „Az SZKP Központi Bizottsága és a XX. kongresszus, miközben józanul megbecsülte és elismerte Sztálin érdemeit, hozzájárulását a forradalom és a szocialista építés nagy ügyéhez, a leghatározottabban fellépett a vele kapcsolatos személyi kultusz ellen és a párt- és az államvezetés lenini elveinek helyreállításáért. (...) A párt- és az államvezetés lenini elveinek megvalósításához elengedhetetlen Lenin műveinek tanulmányozása. S azt, hogy Sztálint, aki a *legkomolyabb marxisták egyike* volt, kritizáljuk a személyi kultusz miatt, ne értelmezzük úgy, hogy ezentúl lemondunk műveinek tanulmányozásáról.”

A továbbiakban: Gerő Ernő még a következő megjegyzéseket fűzte Rákosi Mátvás referátumához: „Miért csak felülről legyen önkritika? Nem helyes ez.”

„Nem kell beszélni a »kollektivizálásról« és még kevésbé a »teljes kollektivizálásról«.”

„Az országgyűlésről *nem célszerű* úgy beszélni, mintha az tisztán agitációs fórum volna, amelyet eddig gyengén használtunk fel.”

„A Rajk-ügy és a rehabilitáció kérdésében azt kell megmondani, hogy *a pártvezetés és Rákosi elmulasztotta az ellenőrzést* és ugyanakkor nem, vagy alig volt állami ellenőrzés. Ez volt a fő hiba. (!) Konkrétabban megmondani, hogy 1953 óta ezt hogyan javítottuk ki.”

„Nemzetibbé kellene tenni az egészet! Miért törvény számkra a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa?”

Egyébként Gerő Ernő nem vett részt ezen a budapesti pártaktívaülésen.

A stílus

„A stílus maga az ember” – állítja egy közismert klasszikus mondás. Sokszor eszembe jutott ez, amikor a Rákosi-szövegeket olvastam. Nem a beszélt nyelv hevenyészett, olykor pongyola mondataira, nem pontos mondatfűzésekre vagy akár még nyelvtani hibákra gondolok itt. Ilyen, ekkora tömegű szöveg esetén szinte elkerülhetetlen és még a funkcionáriusi zsargon gyakori fordulatait is az idők jeleként könyvelhetjük el.

Rákosi Mátyás durvaságaira gondolok. Az emberek megvetésére, felsőbbrendűségi érzésre és bizony nem ritkán gátlástalanságra valló kiszólásaira. Ilyenekből mutatok be néhányat az alábbiakban, mert hiszen az ilyesmi nagyon árulkodó egy politikusról.

1948. november 27-én, az MDP Központi Vezetőségének ülésén tartott beszámolójában fogalmazott így: „Jellemző, hogy még de Gaulle is, ez a tipikusan amerikai zsoldban álló neofasiszta kalandor...”

A politikai ellenfeleket szokás és lehet kemény szavakkal illetni, de a francia ellenállás és a Hitler-ellenes antifasiszta háború hőseit ilyen útszéli módon minősíteni már-már káromkodással ér fel.

És mit kell tartani arról a tanácsról, amelyet vidéki vezető pártfunkcionáriusoknak adott 1949. április 3-án egy olyan eligazításon, amelyen a közelgő választásokra készítette fel őket: „Nagyon fontos, hogy a kulák-kérdés ne legyen olyan bot, amit a lábunk közé dobnak, amivel megzavarhatják ezt a választást. Mi négy héttel ezelőtt azért hívtuk fel a pártértekezleteink figyelmét a kulákok elleni harcra, mert észrevettük, hogy hibák vannak e téren. Erre most egyre-másra kapjuk a jelentéseket, hogy kulákverést szerveznek az elvtársak vidéken. (...) A mi pártszervezeteink, sajnos, még mindig egy ilyen szélsőségben mozognak és így sikerült az elmúlt két hét alatt egy ilyen rossz-

irányú kulák elleni támadást csinálni. *Nem az a baj, hogy a kulákokat megverik, de ahogy csinálják, avval pontosan az ellenkező hatást érik el.*”

Jellemző, hogy durvaságra, féktelenségre általában szűkebb körű, belső értekezleten ragadtatta el magát Rákosi Mátyás. Ezt, akárhogyan is nézzük, szinte felhatalmazásként foghatták fel a pártfunkcionáriusok, hogy maguk is így járhatnak el, ilyen módszereket alkalmazhatnak, ilyen hangot használhatnak. Egy szemléltető példa erre a magatartásra megnyilvánulása az 1951. október 3-i budapesti titkári értekezleten, amelyen a békekölcsönjegyzés tapasztalatait értékelte: „Azt tapasztalom, hogy kicsit kesztyűs kézzel bánunk az ellenséggel. Az helyes, hogy a volt apácákat kitették a gyárból népítélet formájában, látszott, hogy az ifjúság harcos fellépésének eredményeként történt ez. De ilyesmire nem árt az Államvédelmi Hatóság figyelmét is felhívni, mert nincs kizárva, hogy tőlük vezet az út valamilyen ellenséges szervezethez.”

„A jobboldali szociáldemokraták nem olyan hősök; ha érzik, hogy ezért büntetés lesz, akkor jövőre behúzzák a farkukat.”

„Az elvtársak megállapították, hogy tavaly az egyházi reakciónak a fogai mutatkoztak a legjobban. Ma az egyházi reakciónak a foga közé vertünk. (...) Ha most azt akarjuk, hogy jövőre kevés jobboldali szociáldemokrata vagy vezérkari százados befolyásolásával találkozzunk, akkor arra is rá kell menni, hogy a most kibújt ellenség fejére üssünk. Ezek évközben meglapulnak, most kidugják a fejüket, nyakon csípjük és elhúzzuk a nótájukat.”